

ANNA KOMNHNH:

ΠΟΡΤΡΑΙΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΑΛΕΞΙΑΔΑ

ANNA KOMNHNH:
ΠΟΡΤΡΑΙΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΗΝ «ΑΛΕΞΙΑΔΑ»

Κοκολάκη Μαρία
Μεταπτυχιακός Κύκλος Σπουδών Βυζαντινής Φιλολογίας
Εποπτεύων Καθηγητής: κ. Ιωάννης Βάσσης

Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ρέθυμνο,

2010

Περιεχόμενα

I. Συντομογραφίες Βιβλιογραφίας	2
II. Πρόλογος	3
<u>III. Γυναικεία Πορträίτα της «Αλεξιάδας»:</u>	
A. Άννα Δαλασσηνή:	
1. Το Πορträίτο της Άννας Δαλασσηνής μέσα στην Αλεξιάδα	5
2. Η Άννα Δαλασσηνή ως Λογοτεχνική Persona:	
2.1 Άννα Δαλασσηνή: Η Μητέρα - Πολιτικός	9
2.2. Άννα Δαλασσηνή: Ηθος , Πνεύμα και Θρησκευτικότητα	23
2.3. Συμπεράσματα	33
B. Ειρήνη Δούκαινα:	
1. Το Πορträίτο της Ειρήνης Δούκαινας μέσα στην Αλεξιάδα	45
2. Η Ειρήνη Δούκαινα ως Λογοτεχνική Persona:	49
2.1 Η Ειρήνη Δούκαινα: Το Πορträίτο της Ιδανικής Συζύγου	50
2.2. Η Ειρήνη Δούκαινα ως Εσωστρεφής και Συνεσταλμένος Χαρακτήρας	61
2.3. Η Ειρήνη Δούκαινα ως Πνευματική και Ηθική Προσωπικότητα	65
2.4. Η Γενναιότητα της Ειρήνης	85
Γ. Μαρία η Αλανή:	
1. Το Πορträίτο της Μαρίας της Αλανής μέσα στην Αλεξιάδα	98
2. Η Μαρία η Αλανή ως Λογοτεχνική Persona:	
2.1. Μαρία η Αλανή: Μητρική Ευαισθησία ή Πολιτική Αντίληψη;	105
2.2. Η Ιδιαίτερη Φύση του Πορträίτου	116
IV. Επίλογος	125
V. Βιβλιογραφία	131

I. Συντομογραφίες Βιβλιογραφίας

BF	<i>Byzantinische Forschungen</i>
BMGS	<i>Byzantine and Modern Greek Studies</i>
ByzSlav	<i>Byzantinoslavica</i>
BZ	<i>Byzantinische Zeitschrift</i>
CFHB	<i>Corpus Fontium Historiae Byzantinae</i>
CSHB	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i>
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
GRBS	<i>Greek Roman and Byzantine Studies</i>
JÖB	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i>
ODB	<i>The Oxford Dictionary of Byzantium</i> , ed. A. Kazhdan et al., 3 vol., Oxford 1991
PG	<i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, 161 vols., Paris, 1857-66
TM	<i>Travaux et Mémoires</i>

II. Πρόλογος

Καθώς ρέει ο χρόνος, τον οποίο τόσο πολύ φοβόταν η Άννα Κομνηνή, το άστρο της Αλεξιάδας κάθε άλλο παρά φθίνει αντίθετα, πρόκειται για ένα έργο που συνεχίζει ακούραστα να αποτελεί αστείρευτη πηγή ενέργειας, η οποία τροφοδοτεί το ενδιαφέρον των μελετητών και αποτελεί πρόκληση για την οξεία ερευνητική ματιά που επιχειρεί να διαπεράσει το πολυδιάστατο πρίσμα του περιεχομένου του.

Θα τολμούσα να παρομοιάσω την Αλεξιάδα με καλειδοσκόπιο, το οποίο ανάλογα με την οπτική γωνία του παρατηρητή και την διέλευση του φωτός -το πόσο φως διέρχεται καθορίζεται από την ευρύτητα και την ωριμότητα ενός πνεύματος- οι πάμπολλοι μικροί καθρέπτες της είναι ικανοί να παρουσιάσουν κάθε φορά λογής εντυπωσιακά σχήματα, πολύπλοκες και πολύχρωμες εικόνες, στις οποίες αντανακλάται η επίσης πολυσύνθετη και γεμάτη από αντιθέσεις πραγματικότητα της κοινωνίας του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα.

Βέβαια, δεν αποτελεί στόχο, στην παρούσα φάση, η αποτίμηση της συνολικής ιστορικής, λογοτεχνικής και κοινωνικοπολιτικής αξίας του μνημειώδους αυτού έργου, εγχείρημα άλλωστε αδύνατο για έναν πρόλογο, όπως, επίσης, μάταιο, καθώς η Άννα Κομνηνή φρόντισε, ακόμα αναρωτιόμαστε πόσο συνειδητά, να αφήσει πίσω της -όχι απλά ένα έργο- αλλά μια ζωντανή ύπαρξη, ώστε, ακόμα και δέκα αιώνες μετά, δεν σταματά να αναπτύσσεται, να θέτει νέες προκλήσεις και να γεννά αδιάκοπα καινούργιες ανάγκες.

Εν προκειμένω, ως στόχος της παρούσας ερμηνευτικής απόπειρας τίθεται η προσέγγιση της βαθιάς σχέσης της Άννας με τα τρία γυναικεία πορτραίτα της Αλεξιάδας, της γιαγιάς της Άννας Δαλασσηνής, της μητέρας της Ειρήνης Δούκαινας και της μητέρας του πρώην αρραβωνιαστικού της, Κωνσταντίνου Δούκα, της Μαρίας της Αλανής, και πώς τα τρία αυτά πορτραίτα αλληλεπιδρούν με την πολύπλευρη ταυτότητα της ίδιας της δημιουργού. Συνεπώς, σε παράλληλο άξονα τίθεται η διερεύνηση του ρόλου της Άννας, αφενός, ως ιστορικού που

ανέλαβε το εγχείρημα να καταγράψει τα θαυμαστά έργα της βασιλείας του πατέρα της, Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, αφετέρου, ως πορφυρογέννητης πριγκίπισσας, η οποία νιώθει υπερηφάνεια για το υψηλό της status, χαρακτηρίζεται από βαθιά προσήλωση στις ένδοξες ρίζες της, και όλα αυτά, συνδυαζόμενα με το υψηλό μορφωτικό της επίπεδο, αποτελούν παράγοντες οι οποίοι ασκούν καταλυτική επιρροή στην οπτική που υιοθετεί μέσα στο έργο της για την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα.

Κάπως έτσι, λοιπόν, διαμορφώνεται το συγγραφικό αισθητήριο της Άννας, και -βάσει αυτού- εξαιρετικό ενδιαφέρον προκαλεί η παρουσίαση του μητριαρχικού της προτύπου, το οποίο βρίσκει την απόλυτη έκφρασή του στο πρόσωπο της γιαγιάς της και της μητέρας της, ως ιδανικό πρότυπο γυναικείας συμπεριφοράς αλλά και ως λαμπρή εξαίρεση ανάμεσα σε όλες τις κοινωνικές κατηγορίες. Αναπόφευκτα, όμως, η Άννα αντιμετωπίζει μια εξίσου μεγάλη πρόκληση: πώς, δηλαδή, αυτό το ιδανικό μητριαρχικό πρότυπο εκδηλώνει τις αξιώσεις του να σταθεί δίπλα στην απόλυτη πατριαρχική εικόνα του πρωταγωνιστή Αλεξίου, και, αν τελικά τα καταφέρει, με ποιον τρόπο και με πόσο μεγάλο βαθμό συνείδησης διαχειρίστηκε η Άννα τα επίμονα στερεότυπα του παρελθόντος για την γυναικεία φύση και διαγωγή.

III. Γυναικεία Πορτραίτα της «Αλεξιάδας»:

A. Άννα Δαλασσηνή

1. Το Πορτραίτο της Άννας Δαλασσηνής μέσα στην Αλεξιάδα.

Εισαγωγικά Στοιχεία του Πορτραίτου

Η μητέρα του αυτοκράτορα Αλεξίου Κομνηνού, Άννα Δαλασσηνή¹, ήταν κόρη του Χάρωνα, ενώ η μητέρα της καταγόταν από τον Θεοφύλακτο Δαλασσηνό². Η Άννα Δαλασσηνή ήταν σύζυγος του Ιωάννη Κομνηνού, κουνιάδα του άλλοτε αυτοκράτορα Ισαακίου Α', εμφανίζεται στην διήγηση κατά το δεύτερο βιβλίο της *Αλεξιάδας*³. Την περίοδο 1078-1081, η πολιτική κατάσταση είναι ιδιαίτερα ασταθής. Στον θρόνο βρίσκεται ο Νικηφόρος Βοτανειάτης, αλλά όχι για πολύ ακόμα. Ο Αλέξιος είναι πλέον αναγνωρισμένος στρατηγός και ο αυτοκράτορας κάνει φανερή την συμπάθειά του προς τον ίδιο και τον αδελφό του Ισαάκιο. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις πολύ στενές σχέσεις των δύο νεαρών Κομνηνών με την βασίλισσα Μαρία την Αλανή, πυροδότησε τον φθόνο δύο επίδοξων δούλων, του Βορίλου και του Γερμανού. Η υιοθεσία του Αλεξίου από την Μαρία φουντώνει ακόμη πιο πολύ το μένος εναντίον του νεαρού στρατηγού. Οι μηχανορραφίες στο παλάτι συνεχίζονται αδιάκοπα· ο Βορίλος και ο Γερμανός σχεδιάζουν να

---

¹ Skoulatos, *Personnages*, 192-194.

² Laiou, *Role of Women*, 252. Είναι αξιοσημείωτο ότι στις αριστοκρατικές οικογένειες ήταν σύνηθες το φαινόμενο οι απόγονοι να υιοθετούν αμφότερα τα επώνυμα της μητέρας και του πατέρα τους, ακόμα και να χρησιμοποιούν μονάχα το επώνυμο της μητέρας. Το φαινόμενο αυτό συνήθως παρατηρείται όταν η οικογένεια της μητέρας ήταν περισσότερο εξέχουσα και διακεκριμένη από του συζύγου, παράλληλα, όμως, αποτελεί και ένα μέσο υπερηφάνειας. Ίσως το τελευταίο να ήταν ο λόγος που οδήγησε την κόρη του Νικηφόρου Βρυέννιου και της Άννας Κομνηνής να υιοθετήσει το επώνυμο της γιαγιάς της Ειρήνης Δούκαινας.

³ *Annae Comnenae Alexias*, ed. Reinsch - Kambylis, *CFHB* 40/1.

τυφλώσουν τα δύο αδέρφια. Αυτά τα σχέδια δεν άργησαν να φτάσουν στα αυτιά των υποψηφίων θυμάτων, επειδή είχαν φροντίσει να έχουν πολλούς φίλους μέσα στο παλάτι, πρόθυμους πληροφοριοδότες, και αναζητούσαν με ποιον τρόπο έπρεπε να αντιδράσουν. Η αφορμή δόθηκε όταν, λόγω της κατάληψης της Κυζίκου από τους Τούρκους, ανατίθεται στον Αλέξιο η στρατιωτική εκστρατεία της απελευθέρωσής της. Αυτό το γεγονός, συνάμα, δίνει στον Αλέξιο την εξαιρετική ευκαιρία να συγκεντρώσει τους αφοσιωμένους σε εκείνον στρατιωτικούς αξιωματούχους μαζί με τα πάνοπλα τμήματά τους. Ο Βορίλος αντιλαμβάνεται αυτές τις κινήσεις και σπεύδει να διαβάσει τους Κομνηνούς στον αυτοκράτορα, αλλά τα σχέδιά του αποτυγχάνουν. Ο Αλέξιος, με την βοήθεια της Μαρίας Αλανής, μαθαίνει για τα εναντίον του σχέδια και συναποφασίζει με τον αδελφό και την μητέρα του ότι ήρθε η ώρα να θέσουν σε εφαρμογή το σχέδιο της αποστασίας. Ενώ τα αδέρφια δρομολογούν τα στρατιωτικά ζητήματα, η μητέρα τους, εν τω μέσω της νυκτός, συγκεντρώνει γυναίκες ώστε να πραγματοποιήσουν μια αποστολή προσκύνησης στις αγίες του Θεού Εκκλησίες, κάτι που έτσι και αλλιώς συνήθιζε και η ίδια τακτικά. Παρ' όλα αυτά, θέλει να τηρηθεί μυστικότητα για την αποστολή, κυρίως, για να μην γίνουν αντιληπτές οι κινήσεις τους από τον παιδαγωγό του εγγονού του Βοτανειάτη, ο οποίος κοιμόταν σε κοντινό οίκημα, μιας και η εγγονή της Δαλασσηνής, από τον πρωτότοκο γιο της Μανουήλ, είχε αρραβωνιαστεί με τον εγγονό του Βοτανειάτη. Οι προετοιμασίες της εξόδου από την βασιλεύουσα κράτησαν σχεδόν όλη νύχτα.

Λίγο πριν λαλήσει ο πρώτος πετεινός, βγήκαν οι Κομνηνοί έφιπποι και οπλισμένοι, μαζί με τις γυναίκες από τις μεγάλες θύρες, και αφού τις έκλεισαν έδωσαν στην μητέρα τους τα κλειδιά και τις αποχαιρέτισαν λίγο παρακάτω, στην αγορά του Κωνσταντίνου. Οι μεν άνδρες κατευθύνονται προς το παλάτι των Βλαχερνών, οι δε γυναίκες σπεύδουν προς το ιερό της Αγίας Σοφίας. Στο μεταξύ, όμως, δεν κατάφεραν να διαφύγουν την προσοχή του παιδαγωγού, ο οποίος βγήκε έξω να τις αναζητήσει. Τον αντιλαμβάνεται η Δαλασσηνή και προφασίζεται ότι πήγαιναν στις εκκλησίες για να ζητήσουν την θεϊκή βοήθεια, ώστε να βρουν τρόπο να αντιμετωπίσουν τις άδικες συκοφαντίες αυτών που διαβάλλουν στον βασιλιά τους γιούς της. Ο παιδαγωγός την πίστεψε και έτρεξε να αναγγείλει την άφιξή της

στους φύλακες, όπως του ζήτησε η ίδια. Έτσι οι γυναίκες προσεγγίζουν το ιερό του αγίου Νικολάου ή Προσφύγιον που ήταν προσαρτημένο στην Μεγάλη Εκκλησία. Προς στιγμήν είχαν να αντιμετωπίσουν την άρνηση του φύλακα να ξεκλειδώσει τις πύλες και την επιμονή του να μάθει την ταυτότητά τους. Με το έξυπνο πρόσχημα ότι ήταν γυναίκες από την Ανατολή που βιάζονται να προσκυνήσουν γιατί πρέπει να γυρίσουν στην πατρίδα τους, αφού έχουν ξοδέψει όλες τις οικονομίες τους, οι φύλακες τους επέτρεψαν την είσοδο. Οι κινήσεις των Κομνηνών δεν άργησαν να φτάσουν στα αυτιά του αυτοκράτορα, ο οποίος παράλληλα με την σύγκληση συνόδου, ζήτησε να έρθουν οι γυναίκες στα ανάκτορα μέσω των απεσταλμένων του.

Όταν οι άνδρες ζητούν από την Δαλασσηνή να τους ακολουθήσει στα ανάκτορα, εκείνη εξηγεί πως οι γιοί της αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη, αφενός, για να προστατεύσουν τους εαυτούς τους από τον ολοένα αυξανόμενο φθόνο προς αυτούς, αφετέρου, για να γνωστοποιήσουν στον αυτοκράτορα τον κίνδυνο που επικρέμεται στα κεφάλια τους και να ζητήσουν την βοήθεια του ενάντια στα κακόβουλα σχέδια των δούλων. Οι απεσταλμένοι, όμως, επέμεναν να τους ακολουθήσει η Δαλασσηνή, η οποία δεν αρνείται αμέσως, αλλά τους ζητάει πρώτα την άδεια να προσκυνήσει στην χάρη της Παναγίας, ώστε να μεσιτεύσει στον Θεό και στον αυτοκράτορα. Οι φρουροί έδειξαν επιείκεια στο αίτημα της, ειδικά όταν εκείνη άρχισε να παριστάνει την ανήμπορη. Η Δαλασσηνή, μετά τις προσευχές και τις γονυκλισίες, κάθισε κατάχαμα, πιάστηκε σφιχτά από την ωραία πύλη και ανέκραζε ότι προτιμά να της κόψουν τα χέρια παρά να βγει από τον ναό χωρίς κάποιο εχέγγυο της σωτηρίας της. Ζητούσε τον σταυρό του βασιλιά επειδή είναι μεγάλος για να φανεί σε όλους τους παρευρισκόμενους το σύμβολο του όρκου. Έτσι και οι άλλες γυναίκες που την συνόδευαν πήραν θάρρος και πίεσαν τους απεσταλμένους να φέρουν τον σταυρό που ζήτησε η επικεφαλής τους. Τελικά, ο βασιλιάς παρείχε τις εγγυήσεις και πρόσταξε να οδηγηθούν στην γυναικεία μονή των Πετρών.

Το πραξικόπημα των Κομνηνών ανέτρεψε με επιτυχία τον Βοτανειάτη, και λίγο αργότερα ο Αλέξιος στέφεται αυτοκράτορας από τον πατριάρχη Κοσμά, αλλά χωρίς την σύζυγό του Ειρήνη, κάτι που προβλημάτιζε πολύ τους Δούκες. Η Άννα

Δαλασσηνή, εν τω μεταξύ, προέβη σε υπόγειες ενέργειες, ώστε να εξαναγκαστεί ο πατριάρχης Κοσμάς να παραιτηθεί, προτού στέψει την Ειρήνη Δούκαινα, και προωθούσε στην θέση του τον Ευστράτιο Γαριδά. Τα πράγματα όμως δεν εξελίχθηκαν έτσι όπως τα ήθελε η Δαλασσηνή και ο πατριάρχης έστεψε την Ειρήνη επτά μέρες μετά τον Αλέξιο.

Από την αρχή της ανάληψης των αυτοκρατορικών του καθηκόντων, ο Αλέξιος επιθυμεί να έχει δίπλα του την μητέρα του, ώσπου της παραχωρεί την εξουσία ολοκληρωτικά με χρυσόβουλλο, για όσο διάστημα είναι εκείνος απασχολημένος με τους πολέμους, όταν το καθήκον καλεί τον Αλέξιο να φύγει από την βασιλεύουσα και να αναχαιτίσει την προέλαση του Νορμανδού Ροβέρτου Γυϊσκάρδου.

2. Η Άννα Δαλασσηνή ως Λογοτεχνική Persona

2.1. Άννα Δαλασσηνή: Η Μητέρα - Πολιτικός

Μπορεί το έργο της Άννας Κομνηνής να τιτλοφορείται *Αλεξιάδα*, προφανώς για να τιμήσει την προσφορά και τα κατορθώματα του πατέρα της, Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, αλλά, αν ποτέ η ίδια αποτολμούσε ή είχε την ευκαιρία να γράψει το εγχειρίδιο του ικανού πολιτικού, τότε τον τίτλο του έργου της θα κοσμούσε το όνομα *Άννα Δαλασσηνή*. Η Άννα Δαλασσηνή είναι η περίπτωση προσώπου με αποδεδειγμένο ρόλο στην ιστορία του Βυζαντίου, χωρίς να έχει ανάγκη τη συγγραφή της εγγονής της για να διασωθεί ως προσωπικότητα από την *δίνη του Χρόνου και της Λήθης*.

Η ανάρρηση των Κομνηνών στην εξουσία φέρει την σφραγίδα της ισχυρής και ανεξίτηλης ιστορικά προσωπικότητας της Άννας Δαλασσηνής. Δεν υπάρχει πηγή η οποία αφορά την βασιλεία του Αλεξίου, ιδίως την πρώτη περίοδο διακυβέρνησης, που να μην αναγνωρίζει τον ρόλο της μητέρας του. Ο σημαντικός -αν όχι ο πρωταγωνιστικός- ρόλος της Άννας Δαλασσηνής στο κίνημα που εδραίωσε τους Κομνηνούς στην κορυφή της αυτοκρατορίας, το 1081, είναι γεγονός αδιαφιλονίκητο για όλες τις ιστορικές μαρτυρίες της εποχής. Βέβαια, η δράση της Δαλασσηνής δεν σταμάτησε εκεί, αλλά ήταν η κυρίαρχη μορφή στο παλάτι τουλάχιστον για τα δέκα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Αλέξιου, με αποκορύφωμα της καριέρας της το περίφημο χρυσόβουλο, το αυτοκρατορικό θέσπισμα που την κατέτασσε ίσως λίγο χαμηλότερα και από τον ίδιο τον Θεό, έτσι όπως παραδίδεται στην *Αλεξιάδα*. Κάθε πρόσωπο που αναμειγνύεται τόσο ενεργά στην πολιτική εκτίθεται αναπόφευκτα και σε παντός είδους έλεγχο· συνεπώς, ούτε η Άννα Δαλασσηνή έμεινε στο απυρόβλητο της πολιτικής κριτικής ή επίκρισης των πράξεών της, το σημαντικό όμως είναι ότι, ακόμα και οι αντιπολιτευτικές φωνές, δεν αμφισβήτησαν την καθαυτό παρουσία της και τον ρόλο της στο πολιτικό προσκήνιο, όπως θα συζητηθεί παρακάτω.

Αυτό που διακρίνει την Άννα Κομνηνή από όσους μίλησαν για την Άννα Δαλασσηνή είναι ότι είχε την ευκαιρία να την ζήσει από κοντά, έστω και για λίγο διάστημα, όπως αναφέρει. Αυτή η ολιγόχρονη συμβίωση της Άννας με την γιαγιά της είναι το επιχείρημα που εκμεταλλεύεται ως συγγραφέας, για να δρέψει τις δάφνες της ιστορικής αλήθειας και αντικειμενικότητας έναντι των ομότιμων «συναδέλφων» της. Η Άννα θα αξιοποιήσει στο έπακρο την προσωπική της εμπειρία, αφενός, για να εγκαθιδρύσει την στενή σχέση με το λαμπρό μητριαρχικό της πρότυπο, αφετέρου, για να έχει την ελευθερία ή μάλλον την κάλυψη, ώστε να πλάσει την λογοτεχνική ηρωίδα της όπως επιθυμεί, πίσω από μια ιστορική αληθοφάνεια γεγονότων και καταστάσεων.

Η Άννα επιφυλάσσει το πλέον άρτιο πολιτικό πορτραίτο για την γιαγιά της, το οποίο, παράλληλα, γίνεται ένα πρόσφορο έδαφος συζήτησης για τις αξίες, τις προσδοκίες και τους όρους που διαμορφώνει η κοινωνία του 12^{ου} αιώνα για την σχέση των γυναικών της αριστοκρατίας με την πολιτική πρακτική. Το πορτραίτο στοχεύει να αναδείξει μια εξέχουσα πολιτική ικανότητα η οποία στοιχειοθετείται μέσα από την διορατικότητα, το οργανωτικό πνεύμα και την αποφασιστικότητα της Άννας Δαλασσηνής. Η συγγραφέας θαυμάζει την ηρωίδα για την ρητορική της δεινότητα, την σοφία, την εμπειρία, τον δυναμισμό, τα γρήγορα αντανakλαστικά της, προσόντα που, συνδυαζόμενα με τις ηθικές της αρετές, την κάνουν ξεχωριστή μέσα σε ολόκληρο το ανθρώπινο είδος, όπως διηγείται. Η πλάγια οδός, οι ελιγμοί, η διπλωματία, όπως επίσης οι υπόγειες ενέργειες και μεθοδεύσεις, είναι μέρος της πολιτικής στρατηγικής της ηρωίδας που χαίρει απόλυτης αποδοχής μέσα στο έργο.

Όμως, πέρα και πάνω από όλες τις αρετές, τα χαρίσματα και τις ικανότητες, κύριος άξονας του πορτραίτου τίθεται ο ρόλος της Άννας Δαλασσηνής ως μητέρας του Αλεξίου. Οτιδήποτε και αν πράττει ή λέγει η Δαλασσηνή μέσα στη διήγηση προβάλλεται μέσα από την προοπτική της μητρικής αγάπης για τον γιο της. Η Άννα παρουσιάζει την γιαγιά της ως την μητέρα που γαλούχησε με άριστες ηθικές αρχές τα παιδιά της, τα καθοδηγούσε σε όλη την πορεία τους και παρείχε την σοφή συμβουλή της για κάθε ζήτημα. Η Άννα Δαλασσηνή δεν είναι μονάχα ο πνευματικός φάρος για τους γιους της, αλλά ταυτόχρονα η καλύτερη προστάτιδα των δικαιωμάτων τους· ακόμα και όταν τα παιδιά της ενηλικιώνονται, εκείνη δεν

σταματά να μεριμνά για το κύρος και την δόξα της οικογενείας. Με την σειρά τους, τα παιδιά της Δαλασσηνής δεν μπορούν να αποχωριστούν την σοφή γνώμη της, ούτε να εμπιστευθούν καλύτερα άλλον άνθρωπο, ούτε συγγενή, ούτε φίλο πέρα από εκείνην.

2.1.1. Ο Ισχυρός ρόλος της Χήρας-Μητέρας

Από την εποχή που το αυτοκρατορικό αξίωμα κατείχε ο Νικηφόρος Βοτανειάτης, η Άννα Δαλασσηνή εμφανίζεται να πρωτοστατεί στα σχέδια ανατροπής του βασιλιά. Το ζήτημα που τίθεται, εν προκειμένω, είναι πώς επιδιώκει η συγγραφέας να εναρμονίσει την εικόνα μιας γυναίκας που πρωτοστατεί σε πραξικόπημα μέσα σε ένα έργο που θέτει στο επίκεντρο τον αυτοκράτορα Αλέξιο και απευθύνεται σε ανδροκρατούμενο ακροατήριο. Η Άννα Κομνηνή επιλέγει να το επιτύχει αυτό αναδεικνύοντας τον ηγετικό ρόλο της γιαγιάς της στον οίκο των Κομνηνών. Άλλωστε, όταν μια γυναίκα χήρευε, ήταν αναμενόμενο για το κοινωνικό σύνολο ότι, ως μητέρα, θα αναλάβει τα ηνία της οικογενείας της. Η Άννα Δαλασσηνή «συστήνεται» εξ αρχής στο αναγνωστικό κοινό αποκλειστικά με την ιδιότητα της, *μητέρα των Κομνηνών*⁴, ενώ το όνομα της έπεται πολύ αργότερα στην διήγηση. Αυτή ακριβώς η ιδιότητα, είναι η προστατευτική ασπίδα στην κοινωνική κριτική, και θα συνοδεύει από την αρχή μέχρι το τέλος το πορτραίτο της ηρωίδας.

Τα κοινωνικά κριτήρια για την γυναίκα έχουν αλλάξει κατά πολύ από τους πρώιμους αιώνες, όταν η επικρατούσα τάση υπαγόρευε στα νεαρά κορίτσια να ακολουθήσουν την μοναστική ζωή και να παραμείνουν άσπιλες και αγνές καθ' όλη την διάρκεια της ζωής τους. Όπως επισημαίνει και η Garland, μετά τους πρώιμους αιώνες η διατήρηση της παρθενίας, η άρνηση του γάμου και ο ασκητικός βίος είχαν πάψει να ορίζουν τις σχέσεις των Βυζαντινών, αν και πολύ συχνά επαινείτο ο ασκητισμός, περισσότερο, όμως, για τους τύπους⁵. Ιδιαίτερα από τον 12^ο αιώνα και έπειτα, ο γάμος των γυναικών της υψηλής τάξης, από ήδη νεαρή

---

⁴ Αλεξ. 2,1,6. Το όνομα Άννα Δαλασσηνή εμφανίζεται από το πέμπτο κεφάλαιο και έπειτα (*ibid.*, 2,5).

⁵ Garland, *Life and Ideology*, 365.

ηλικία, ήταν κάτι παραπάνω από εθιμοτυπία για να τονωθούν οι σχέσεις μεταξύ των ισχυρών οικογενειών της αυτοκρατορίας, χρησιμοποιώντας τις νεαρές πριγκίπισσες ως ενέχυρο. Κατ' επέκταση, το δίπολο σχήμα που κατέτασσε αξιωματικά την γυναίκα, είτε στην κατηγορία της εκπεσούσης Εύας⁶ είτε στην κατηγορία της Παρθένου Μαρίας, παύει να γίνεται τόσο ερμητικό και αναγνωρίζει στην γυναίκα τον γάμο, ιδίως όμως η μητρότητα συνιστά κριτήριο κοινωνικής αποδοχής και καταξίωσης, αλλά και μέσο «αγιοποίησης». Η βυζαντινή κοινωνία του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα έχει σε πολύ μεγάλη υπόληψη την μητέρα, ιδίως την χηρεύσασα, η οποία έχει αναλάβει εξ ολοκλήρου την ανατροφή και διαπαιδαγώγηση των παιδιών της, όπως επίσης, της αναγνωρίζεται κάθε δικαίωμα όσον αφορά την διαχείριση της περιουσίας και των οικονομικών υποθέσεων της οικογένειας γενικότερα. Όσο υψηλότερης κοινωνικής βαθμίδας ήταν η οικογένεια, τόσο υψηλότερες αρμοδιότητες επωμιζόταν και η μητέρα ως αρχηγός της οικογένειας αυτής. Για το πώς κατέληξε η ιδεολογία της χηρεύσασας μητέρας να χαίρει απόλυτης αποδοχής από σύσσωμη την βυζαντινή κοινωνία, η Hill αναζητά τις ρίζες του φαινομένου πίσω στον 11^ο αιώνα, όταν οι δύο κυρίαρχες γυναικείες μορφές, Ζωή και Θεοδώρα⁷ περιορίζονταν σε αποκλειστικά δύο ιδεολογίες, της γυναίκας και του απόλυτου εξουσιαστή, κάτι που επέφερε σύγχυση και διχασμό στους ιστορικούς της εποχής⁸.

---

⁶ Angold, *Church and Society*, 426-431. Μεταξύ άλλων, ο M. Angold συγκεντρώνει στοιχεία για την θεώρηση της γυναίκας, κυρίως από θεολογικές πηγές, όπως τον Νεόφυτο τον Έγκλειστο, τον πατριάρχη Αντιοχείας, Θεόδωρο Βαλαμώνα, μερικές από τις οποίες απηχούν τμήματα από την νομοθεσία του Λέοντα ΣΤ'. Η θεώρηση αυτή συνοψίζεται στο ότι οι γυναίκες «είναι επικίνδυνες και δαιμονικές όταν αναμειγνύονται στις ανδρικές υποθέσεις και διεκδικούν δικαιώματα στην άσκηση εξουσίας. Ως θυγατέρες της Εύας, είναι ικανές μόνο για το κακό... Μόνον, όταν μια γυναίκα είναι εξαρτημένη από έναν άνδρα, είτε ως κόρη είτε ως σύζυγος, είναι ακίνδυνη». Επίσης, βλ. Galariotou, "Holy Women", 55-94.

⁷ Herrin, *Women in Purple*, 185-240.

⁸ Hill, *Imperial Women*, 77-78. Είναι ενδιαφέρουσα η μέθοδος που υιοθετεί εδώ η Hill για να συνεξετάσει τις γυναίκες που αναμείχθηκαν στην πολιτική τον 11^ο και 12^ο αιώνα. Προτείνει μια συμβατική διαίρεση ανάμεσα σε εκείνες που άσκησαν εξουσία με απόλυτη ανεξαρτησία, η οποία βασιζόταν στο κληρονομικό καθεστώς και στην εξ αίματος συγγένεια (Ζωή, Θεοδώρα και οι κόρες του Κωνσταντίνου Η'), ενώ η δεύτερη κατηγορία αφορά ευρύτερα τις γυναίκες που συνδέονταν με συγγενικούς δεσμούς με τον

Η Άννα Δαλασσηνή, μετά τον θάνατο του συζύγου της Ιωάννη Κομνηνού το 1067, έμεινε στο πηδάλιο μιας πολύτεκνης οικογενείας οκτώ τέκνων, τα οποία μεγάλωσαν με υποδειγματικό και ενάρετο τρόπο, όπως μαρτυρούν και πηγές πέραν της *Αλεξιάδας*⁹. Ειδικότερα για τους δύο γιους, Αλέξιο και Ισαάκιο, η μητέρα τους παρουσιάζεται στην διήγηση να μην έχει φροντίσει μονάχα για την λαμπρή ανατροφή τους, αλλά να έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση τους, όπως επίσης, εξακολουθεί να μεριμνά για την μετέπειτα σταδιοδρομία τους, ακόμα και όταν είναι πλέον ενήλικοι. Ακόμα και όταν ο Αλέξιος είχε καταξιωθεί ως στρατηγός, είχε ανάγκη σε κάθε του βήμα την μητρική συμβουλή. Η Άννα περιγράφει τον πατέρα της και τον θείο της, ως δύο αφοσιωμένους γιους που τρέφουν μεγάλη εκτίμηση και σεβασμό προς το πρόσωπο της μητέρας τους, ώστε να μην θεωρηθεί η Δαλασσηνή ως μια καταπιεστική μητέρα, αλλά ως μια επιτυχημένη παιδαγωγός που κέρδισε επάξια την αγάπη των παιδιών της, διδάσκοντάς τους την αρετή.

Όσον αφορά την καριέρα των νεαρών Κομνηνών, η συγγραφέας επιτρέπει να γίνει φανερό πως η Άννα Δαλασσηνή είχε από καιρό συλλάβει το σχέδιο για την κατάληψη της εξουσίας -και όχι οι γιοι της- όπως επίσης, είχε αναλάβει και την υψηλή εποπτεία όλων των ενεργειών τους. Η ίδια δεν ξεπέρασε ποτέ το γεγονός ότι ο κουνιάδος της, Ισαάκιος Α', παραχώρησε το αυτοκρατορικό χρίσμα στους Δούκες, και για είκοσι περίπου χρόνια δεν σταμάτησε να μεθοδεύει την επάνοδο των Κομνηνών. Το έτος 1081 η Δαλασσηνή ήταν εκείνη που αντιλήφθηκε σωστά την πολιτική κατάσταση. Δεν ήταν μόνον η συγκυρία που εξυπηρετούσε ένα πραξικόπημα να πετύχει, αλλά είχε υπό την καθοδήγησή της το κατάλληλο έμπυχο δυναμικό, δύο γιους που προφανώς η ίδια είχε γαλουχήσει με υψηλές αξιώσεις για να διεκδικήσουν την κορυφή. Μέσα από τις υποδείξεις της μητέρας τους, οι Κομνηνοί είχαν αποκτήσει το προνόμιο να περιφέρονται στο παλάτι με περισσή άνεση, να δημιουργούν σημαντικές και ισχυρές γνωριμίες μέσα και έξω από αυτό, αλλά κυρίως είχαν καταφέρει να κερδίσουν την συμπάθεια του

αυτοκράτορα(Ευδοκία Μακρεμβολίτισσα, Μαρία η Αλανή, Άννα Δαλασσηνή, Ειρήνη Δούκαινα, Άννα Κομνηνή, Μαρία της Αντιοχείας και Ευφροσύνη Δούκαινα).

⁹ Αλεξ. 1,8,2. Επίσης, ο Νικηφόρος Βρυέννιος αναφέρεται στην διαπαιδαγώγηση του Αλεξίου και του Ισαάκιου, *Ιστορ.*, 1,6, ed. Gautier, όπως και ο Θεοφύλακτος, 190, ed. Gautier.

βασιλικού ζεύγους. Μάλιστα, η υιοθεσία¹⁰ του δευτερότοκου Αλεξίου από την βασίλισσα Μαρία την Αλανή, ήταν μέρος του φιλόδοξου σχεδίου της μητέρας του, ώστε ο γυναικωνίτης να γίνει -τρόπον τινά- ο «δούρειος ίππος» για τους δυο Κομνηνούς, ώστε να διεισδύσουν στα άδυτα των ανακτόρων και να μάθουν τα απόκρυφα σχέδια των αυλικών και των δούλων.

Αναλύοντας το πορτραίτο της Άννας Δαλασσηνής μέσα από το πρίσμα της Μητέρας-Πολιτικού, πέρα από την καθοδήγηση των παιδιών της και τον συντονισμό της δράσης τους, διαπιστώνουμε ότι τα δύο καίρια σημεία που αναδεικνύουν τον ενεργό ρόλο της είναι η συμμετοχή της στο κίνημα της εκθρόνισης του αυτοκράτορα, με το χαρακτηριστικό επεισόδιο στον Ναό της Αγίας Σοφίας, και, αργότερα, η αποκλειστική ανάθεση της διακυβέρνησης του κράτους στην ίδια μέσω του Χρυσόβουλλου.

2.1.2. Ο Ιερός και Αδιάρρηκτος Δεσμός Μητέρας και Υιού

Η Άννα Κομνηνή δεν αγνοεί ποτέ την βαρύτητα των όσων γράφει αλλά και το ποιοι θα τα διαβάσουν. Φαίνεται να έχει πάντοτε κατά νου τον διττό κίνδυνο που ενέχει η προσπάθειά της να φιλοτεχνήσει ένα τόσο λαμπρό πορτραίτο για την γιαγιά της: αφενός, γιατί πρόκειται για μια ηρωίδα με τόσο ενεργή παρουσία και έντονη δράση σε πολιτικές υποθέσεις, φύσει «ανδρικές», όπως και μια ηρωίδα που οι αποφάσεις της επηρεάζουν άλλους άνδρες, αφετέρου, ίσως επισκιάζεται το κύρος και η πυγμή του αυτοκράτορα και γιου της, Αλεξίου Κομνηνού, γεγονός που πιθανόν να θορυβήσει το ανδροκρατούμενο αναγνωστικό κοινό. Όμως, η Άννα Κομνηνή, ως μια γυναίκα συγγραφέας, που από την πρώτη στιγμή της γέννησής της η Πολιτική έγινε ο αρμοστής της ζωής της, είναι αναμενόμενο να επιλέγει τις ηρωίδες της με γνώμονα την σχέση τους, είτε μικρή είτε μεγάλη, με τα πολιτικά πράγματα. Η Άννα Δαλασσηνή είναι η περίπτωση λογοτεχνικής ηρωίδας που προσφέρει αρκετό και πολύτιμο υλικό στην συγγραφή της εγγονής της, αλλά, παράλληλα, της παρέχει το δικαίωμα να μιλήσει για την σχέση γυναίκας-πολιτικής με τόλμη και άνεση, όπως δεν θα μιλήσει για καμία από τις επόμενες λογοτεχνικές προσωπικότητες. Αυτό που απαλλάσσει την γραφίδα της Άννας από

---

¹⁰ Αλεξ. 2,1,4.

τα δεσμά της ανδροκρατούμενης επίκρισης είναι η πλέον προβαλλόμενη ιδιότητα της Άννας Δαλασσηνής, η ιδιότητα της Μητέρας¹¹. Για τον λόγο αυτό, ως μη αφελής συγγραφέας, η Άννα έχει λάβει προληπτικά μέτρα μέσα στην διήγηση, ώστε να μην προσβάλλει στο ελάχιστο το πατριαρχικό αίσθημα των αναγνωστών της. Προς αυτήν την κατεύθυνση, η συγγραφέας κρίνει ότι, από την αρχή του πορτραίτου της γιαγιά της, θα πρέπει να σύρει μια νοητή γραμμή για να την οριοθετήσει σαν χαρακτήρα, και αυτό που προσπαθεί να καταστήσει σαφές είναι ότι η Δαλασσηνή πορεύεται μέσα στο έργο βάσει ενός και μόνο σκοπού, για το καλό και το συμφέρον του Αλέξιου. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκει η Άννα να δημιουργήσει ένα κλίμα αποδοχής για την χήρα-μητέρα που εμφυσείται από το ιερό καθήκον να χαράξει τον σωστό δρόμο για το παιδί της, όπως επίσης, ο Αλέξιος δεν θα κινδυνεύει να θεωρηθεί παθητικός και άβουλος, αλλά ο στοργικός γιος που έχει καθήκον να υπακούει και να σέβεται την μητέρα συνοδοιπόρο και συμπαραστάτη του.

Η Άννα Κομνηνή ανιχνεύει με μεγάλη ευαισθησία τις διαθέσεις της κοινωνίας που την γαλούχησε και συλλαμβάνει την επικρατούσα τάση, ότι, δηλαδή, οι δυναμικές γυναίκες που δρουν πολιτικά ως μητέρες είναι λιγότερο πιθανό να συγκεντρώσουν τα επικριτικά βλέμματα, σε αντίθεση με τις δυναμικές συζύγους που πολύ ευκολότερα κινούν τις υποψίες ότι επιβουλεύονται τους άνδρες τους. Οι μητέρες, στην συντριπτική πλειοψηφία τους, θεωρούνται πρόσωπα ιερά και υπεράνω υποψίας, επειδή παρεμβάλλονται οι δεσμοί αίματος, διότι, πριν ακόμα γεννηθεί το παιδί, η μητέρα συνδέεται μαζί του με έναν αδιάρρηκτο δεσμό ανιδιοτελούς αγάπης και δεδομένης αφοσίωσης. Από την άλλη πλευρά, ο γάμος είναι ένα μυστήριο που κατά βάση αποτελεί σύναψη διπλωματικών σχέσεων και συμβόλαιο πολιτικών ανταλλαγμάτων, το οποίο δεν προϋποθέτει την συζυγική αγάπη και αφοσίωση, και το οποίο ανά πάσα στιγμή λύεται, όταν πάψουν να

---

¹¹ Hill, *Imperial Women*, 78: «Καμία από τις γυναίκες που αναμείχθηκαν με την πολιτική δεν ξέφυγε από την κριτική, όμως είναι δυνατό να εξηγηθεί ο λόγος που μερικές γυναίκες κρίθηκαν πιο αυστηρά από άλλες. Οι γυναίκες που κέρδισαν την επιδοκιμασία για την ανάμειξη τους με την εξουσία, υπήρξαν εκείνες που έδρασαν ως χήρες μητέρες για χάρη των παιδιών τους. Το να διοικήσουν μια αυτοκρατορία συμπεριλαμβανόταν στα καθήκοντα που είχαν ως μητέρες, και οι πράξεις τους δικαιολογούνταν από τις απαιτήσεις αυτού του ρόλου».

συναντιούνται τα συμφέροντα των δύο πλευρών. Για τον λόγο αυτό, όπως θα φανεί παρακάτω, όταν η Άννα Κομνηνή θα χρειαστεί να σκιαγραφήσει τον χαρακτήρα της μητέρας της, Ειρήνης Δούκαινας, θα γίνει αισθητή η αλλαγή της μεθόδου στην αποτύπωση του πορτραίτου, ώστε να γεφυρωθεί όσο το δυνατόν ο ρόλος της συζύγου με τον ρόλο της μητέρας για έναν κοινό σκοπό, το καλό του Αλεξίου Κομνηνού.

Επιστρέφοντας στην σχέση Δαλασσηνής-Αλεξίου, η Άννα εστιάζει στην διατήρηση των ισορροπιών ανάμεσα στα πορτραίτα μητέρας και γιου, τονίζοντας τον παράγοντα της μητρικής αγάπης, ώστε κανένας από τους δύο να μην απειλείται από τις τυχόν φωνές αμφισβήτησης, αλλά -αντίθετα- να αλληλεπιδρούν ευεργετικά μεταξύ τους. Ο πρώτος τρόπος προς αυτήν την κατεύθυνση είναι σχετικά έμμεσος, αλλά διαπερνά ολόκληρο το πορτραίτο της Δαλασσηνής. Συγκεκριμένα, η ηρωίδα εισάγεται εξ αρχής στο προσκήνιο ως «μήτηρ τῶν Κομνηνῶν»· έκτοτε ο τίτλος της μητέρας θα την συνοδεύει κάθε φορά που γίνεται αναφορά στο πρόσωπό της, ενώ το όνομά της εμφανίζεται μόλις δύο φορές στην διήγηση, όχι μόνο του, αλλά με τη μορφή «ἡ Δαλασσηνὴ καὶ μήτηρ τῶν ἀριστέων ἐκείνων παιδῶν»¹². Επίσης, ενδεικτικό για την στενή σχέση μητέρας-γιου είναι ο τρόπος που προλογίζει η συγγραφέας το Χρυσόβουλλο, για να καταθέσει την προσωπική της οπτική για την πράξη του πατέρα της να παραχωρήσει στην μητέρα του την διακυβέρνηση του κράτους· μέσα σε μόλις λίγες γραμμές θίγεται δύο φορές σε πόσο μεγάλο βαθμό το «μητρῶν πάθος κατεῖχεν» τη Δαλασσηνή και ο χαρακτήρας της ήταν «φιλόπαις, εἴπερ τις ἄλλη γυνή»¹³.

Κατόπιν, η Άννα Κομνηνή, επικαλούμενη τον σεβασμό της προς τους κανόνες της ιστοριογραφίας, αναπαράγει ή μάλλον ανακατασκευάζει το περίφημο Χρυσόβουλλο¹⁴, ώστε να αποτυπώσει με ενάργεια το αίσθημα αγάπης και θαυμασμού που διέπει τον αυτοκράτορα όταν αναφέρεται στην μητέρα του. Η

---

¹² Η Άννα Δαλασσηνή αναφέρεται ως μητέρα των Κομνηνῶν σε ολόκληρο σχεδόν το δεύτερο και τρίτο βιβλίο της *Αλεξιάδας*.

¹³ *Αλεξ.* 3,6,2.

¹⁴ Gouma-Peterson, *Gender and Power*, 115-6. Το Χρυσόβουλλο είναι το πρώτο επίσημο έγγραφο, το οποίο ισχυρίζεται η Άννα ότι παραθέτει αυτολεξεί, και ίσως αποτελεί μέρος από τα ντοκουμέντα που είχε συγκεντρώσει ο Βρυέννιος για να συνθέσει την ιστορία του, την οποία δεν ολοκλήρωσε λόγω του πρόωγου θανάτου του.

πολιτική καριέρα και η κοινωνική αναγνώριση της Άννας Δαλασσηνής φτάνει στο αποκορύφωμα μέσα στο συγκεκριμένο αυτοκρατορικό έγγραφο. Ο Αλέξιος, σύμφωνα με τη διήγηση, ξεκινάει το θέσπισμα του με την φράση «οὐδὲν ἰσοστάσιον μητρὸς συμπαθοῦς καὶ φιλόπαιδος»¹⁵, καθώς και το υπόλοιπο κείμενο είναι διάστικτο από αναφορές στον όρο «μήτηρ», ώστε από μόνο του θα μπορούσε να αποτελέσει φόρο τιμής στη Μητρότητα γενικά. Εν προκειμένω, η μητρότητα που χαρακτηρίζει τη Δαλασσηνή δεν προσδιορίζεται μονάχα με ανθρώπινες διαστάσεις, αλλά δίπλα στις αρκετές συνυποδηλώσεις της Θεοτόκου, εξυψώνεται προσοδευτικά στη σφαίρα του θείκου. Συγκεκριμένα, ο Αλέξιος ή η Άννα Κομνηνή – κανένας δεν μπορεί να αποφανθεί με βεβαιότητα- ξεκινά από την πρώτη γραμμή του Χρυσόβουλλου με την λέξη «μήτηρ» το οποίο γρήγορα μετατρέπεται στη φράση «ἡγιασμένη μήτηρ καὶ δέσποινα». Επιπλέον, ο αδιάρρηκτος δεσμός αγάπης του γιου για την μητέρα παραπέμπει, έστω και με αφηρημένο τρόπο, αντίστοιχα στο πρότυπο του Υιού που είναι Ομοούσιος του Πατρός: «Μία ψυχή ἐν διηρημένοις σώμασι διεγνώσθη καὶ χάριτι Χριστοῦ καλῶς διετηρήθη μέχρι τοῦ νῦν· οὐ τὸ ἐμὸν ἢ τὸ σόν, τὸ ψυχρὸν τοῦτο ῥήμα, ἐρρήθη, καὶ τὸ δὴ μείζον, ὅτι αὐτῆς εὐχαὶ τὸν πάντα χρόνον πληθυνόμεναι εἰς τὰ ὦτα κυρίου εἰσέδυσαν καὶ εἰς τόδε τὸ ὕψος τῆς βασιλείας ἡμᾶς ἀνήγαγον», ενώ ακόμα και η αναφορά της σφραγίδας προς το τέλος, η οποία παραπέμπει στο αρχέτυπο σχήμα Σωτήρος Χριστού και Θεοτόκου, εντάσσεται στην προσπάθεια της Αλεξιάδας να «ιεροποιήσει» την σχέση του αυτοκράτορα με την μητέρα του: «σφραγίδα φέρουσαι αὐτῆς τὴν Μεταμόρφωσιν καὶ τὴν Κοίμησιν»¹⁶. Η συγγραφέας ανάγει την σχέση του πατέρα της με την μητέρα του σε ένα επίπεδο υπέρ-ανθρώπων, ώστε να αποκλείσει ότι στην σχέση αυτή υπάρχει οποιοδήποτε ψεγάδι και να προκαταλάβει ευνοϊκά τον αναγνώστη.

---

¹⁵ Αλεξ. 3,6,4.

¹⁶ Αλεξ. 3,6,6.

2.1.3. Τα Ηγετικά Προσόντα της Άννας Δαλασσηνής

Η Άννα Κομνηνή, πέρα από το γεγονός ότι θεωράκιζει το μητριαρχικό της πρότυπο χρησιμοποιώντας ως ασπίδα το μητρικό φίλτρο, παράλληλα βρίσκει η ίδια το προκάλυμμα να φιλοτεχνήσει το ιδανικό πορτραίτο κυβερνήτη, προσαρμοσμένο στα προσόντα της γιαγιάς της. Πέρα από τις ηθικές προϋποθέσεις που πληροί η Άννα Δαλασσηνή ως καλή κυβερνήτης, ένα θέμα, το οποίο θα εξεταστεί εκτενέστερα στην επόμενη ενότητα, ξεδιπλώνει έναν όχι και τόσο «γυναικείο» τρόπο σκέψης και δράσης. Πράγματι, καμία άλλη ηρωίδα της *Αλεξιάδας*, που ανήκει στην αριστοκρατική τάξη της βυζαντινής κοινωνίας¹⁷, δεν έχει τόσο μεγάλη ελευθερία κινήσεων όσο η Άννα Δαλασσηνή. Η μητέρα των Κομνηνών δεν αποτελεί το αντιπροσωπευτικό παράδειγμα γυναίκας που αφότου μείνει χήρα ακολουθεί αμέσως τον έγκλειστο μοναστικό βίο· ναι μεν, φέρει το ένδυμα της μοναχής¹⁸, αλλά η αποστολή που έχει αναλάβει απέναντι στα παιδιά της δικαιολογεί την ελευθερία κινήσεων που έχει μέσα στην πόλη και τα ανάκτορα· συναναστρέφεται διαρκώς άνδρες, συνδιαλέγεται με στρατιώτες, ακόμα και διαταγές τους δίνει. Χαρακτηριστικό είναι το επεισόδιο στο Ναό της Αγίας Σοφίας¹⁹, κατά το οποίο η Δαλασσηνή επαινείται από την εγγονή της για τον τρόπο με τον οποίο ξεγέλασε τους απεσταλμένους του Βοτανειάτη, υποκρινόμενη την ανήμπορη προσκυνήτρια, και γενικά για το έξυπνο πρόσχημα που επινόησε για να μαλακώσει το θυμό του τότε αυτοκράτορα, ώστε να εξασφαλίσει την σωτηρία της, αλλά και να κερδίσει πολύτιμο χρόνο για τους γιους της που ετοίμαζαν πραξικόπημα.

Μέσα από αυτό το περιστατικό, η Άννα διαγράφει τον χαρακτήρα της γιαγιάς της ως θαρραλέο και τολμηρό· ποτέ δεν την παρουσιάζει να φοβάται, να διστάζει ή να κλαίει μπροστά σε κίνδυνους, χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν στον

---

¹⁷ Αντίθετα με τις γυναίκες της βυζαντινής αριστοκρατίας, η σύζυγος του Νορμανδού ηγέτη Ροβέρτου Γυϊσκάρδου, Γαΐτα, έχει την δυνατότητα να εκτελεί και καθήκοντα στρατηγού, όπως προκύπτει από την διήγηση (*Αλεξ.* 4,6,5).

¹⁸ *Ζων.*, 746.

¹⁹ *Αλεξ.* 2,5,6.

γυναικείο χαρακτήρα²⁰, αλλά ορθώνει γενναίο ανάστημα και αντιμιλάει είτε μπροστά σε στρατιώτες είτε στον τότε αυτοκράτορα. Ακόμα και το γεγονός ότι μια γυναίκα και δη ρασοφορούσα εκμεταλλεύτηκε την ιερή συνήθειά της να προσκυνά στους ναούς, χρησιμοποιώντας το ως μέρος του σχεδίου της, είναι μια κίνηση που – όχι μόνο- δεν θεωρείται επιλήψιμη, αλλά θεμιτή, διότι σε μια γυναίκα που αγωνίζεται για την προστασία των παιδιών της νομιμοποιείται κάθε μέσο, ακόμη και, αν υπό άλλες συνθήκες, θεωρούνταν καπηλεία και προσβολή απέναντι στα θεία. Επίσης, όταν η Δαλασσηνή και η ομάδα των γυναικών περιορίζονται στην μονή των Πετρίων, η συγγραφέας την παρουσιάζει μαζί με την άλλη της γιαγιά, μητέρα της Ειρήνης, πρωτοβεστιάρια Μαρία, να αναπτύσσουν διπλωματικές σχέσεις με τους φρουρούς και να τους «καλοπιάνουν» με τρόφιμα, ώστε να μαθαίνουν νέα για τα παιδιά τους.

Παραδείγματα σαν τα παραπάνω οδηγούν στην διαπίστωση ότι η Άννα Κομνηνή αναπτύσσει το πολιτικό πορτραίτο της Δαλασσηνής, δανειζόμενη στοιχεία από την ανδρική πολιτική οξύνοια και διπλωματία. Πέρα από την μητρική διάσταση, η συγγραφέας απαλλάσσει την ηρωίδα από ό,τι θεωρείται γυναικείο χαρακτηριστικό, χωρίς αυτό να αποβαίνει αρνητικό για το ήθος της. Βέβαια, απώτερος σκοπός της Άννας δεν είναι να εξισώσει την γιαγιά της με τους άνδρες, αλλά να την υπερυψώσει από το σύνολο των ανθρώπων γενικότερα, κάτι που θα συζητηθεί παρακάτω. Η Άννα Δαλασσηνή, με λάβαρο το μητρικό καθήκον, νομιμοποιείται να φέρεται με την πανουργία ενός άνδρα, να διαπραγματεύεται σκληρά σαν άνδρας, να εκμεταλλεύεται ανθρώπους, να επωφελείται από τις καταστάσεις και να μεθοδεύει υπόγειες ενέργειες εις βάρος όποιων θεωρεί απειλή για τα παιδιά της. Όλα αυτά προσμετρούνται ως προσόντα πολιτικής οξύνοιας και η Δαλασσηνή είναι η μόνη βυζαντινή μέσα στην Αλεξιάδα που επαινείται φανερά για αυτά, ενώ –αντίθετα- μια τέτοια συμπεριφορά θα απέβαινε καταστροφική για το πορτραίτο της Ειρήνης Δούκαινας, η οποία τοποθετείται σε εντελώς διαφορετικό πεδίο δράσης από την πεθερά της. Για την σύζυγο του αυτοκράτορα, όπως και για κάθε σύζυγο, το προπύργιο της αρετής θεωρείται η υπέρμετρη

---

²⁰ Αλεξ. 4,4,1: «Τὸ τῶν γυναικῶν φιλοπενθές».

συστολή²¹, όσο δεν ακούγεται η φωνή της και δεν εκτίθεται το σώμα της σε κοινή θέα, τόσο περισσότερο κερδίζει την υπόληψη της κοινής γνώμης.

Προτού η μητέρα του Αλεξίου βρεθεί στο πηδάλιο της αυτοκρατορίας, η Άννα φροντίζει να αναδείξει τα ηγετικά προσόντα της γιαγιάς της. Παρουσιάζεται ως μια γυναίκα ικανή να προωθήσει την ενότητα και την ομαδικότητα για έναν κοινό σκοπό, και αυτό γίνεται φανερό όταν καταφέρνει να συνασπίσει όλες εκείνες τις γυναίκες διαφορετικών οικογενειών, ώστε να οργανώσει την αποστολή του προσκυνήματος στους ναούς· ακόμα και την νύφη του μεγάλου αντιπάλου της, καίσαρα Ιωάννη Δούκα, την συμπεθέρα της πρωτοβεστιάρια Μαρία, έχει συμπεριλάβει στο σχέδιό της²². Μέσα από αυτό το περιστατικό διαγράφεται το ενωτικό πνεύμα της ηρωίδας και το προσόν που κάθε ηγετική φυσιογνωμία πρέπει να διαθέτει, δηλαδή, να είναι ικανή να συνεπαίρνει το λαό· εν προκειμένω, η Δαλασσηνή έχει συγκροτήσει μια «στρατιά» γυναικών και τις εμπνέει με το θάρρος της, ώστε να ασκήσουν πίεση στους απεσταλμένους του Βοτανειάτη και να τους τρέψουν σε φυγή.

2.1.4. Η Εμπάθεια της Άννας Δαλασσηνής προς την Ειρήνη Δούκαινα

Από μια διαφορετική οπτική, όμως, η Άννα Δαλασσηνή δεν αποδεικνύεται και τόσο «ενωτική» σε ό,τι αφορά την σχέση της με την νύφη της και σύζυγο του Αλεξίου. Μάλιστα, ποτέ η Άννα δεν χαρακτηρίζει την μητέρα της «νύφη» της Δαλασσηνής, όπως κάνει με την γυναίκα του θείου της Ισαακίου, ενώ λίγο παρακάτω επισημαίνει τον βαθμό συγγενείας των δύο γιαγιάδων της, όταν χαρακτηρίζει την μητέρα της Ειρήνης ως *συμπενθερά* της Δαλασσηνής²³. Επιπλέον, υπάρχουν ενδείξεις –αν όχι αποδείξεις– μέσα στη διήγηση για μια σχέση σφοδρής αντιπάθειας ανάμεσα σε πεθερά και νύφη. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα βρίσκεται στο σημείο όπου η μητέρα του Αλεξίου επιδιώκει με πλάγια μέσα να δημιουργήσει προσκόμματα στην αναγόρευση της Ειρήνης σε Αυγούστα²⁴.

---

²¹ Αλεξ. 12,3,2. Επίσης, το θέμα αυτό εξετάζεται στην ενότητα *Η Ειρήνη ως Συνεσταλμένη Γυναίκα*, της παρούσας μελέτης.

²² Αλεξ. 2,5.

²³ Αλεξ. 2,5,8.

²⁴ Αλεξ. 3,2,7.

Ο Αλέξιος έχει ήδη αναγορευτεί αυτοκράτορας, αλλά η Δαλασσηνή αναζητεί τρόπους να ακυρωθεί η στέψη της συζύγου του. Αυτό προσπαθεί να το επιτύχει μέσω τρίτων προσώπων, οι οποίοι συνιστούν στον ευνοϊκά διακείμενο στους Δούκες, πατριάρχη Κοσμά, να παραιτηθεί προτού τελέσει την στέψη. Φυσικά, η Δαλασσηνή είχε ήδη έτοιμο τον διάδοχο του πατριαρχικού θώκου, και αυτός θα ήταν κάποιος υπάκουος και υποτακτικός προς την ίδια, ο Ευστράτιος Γαρίδας. Εκτός των άλλων, αυτό το περιστατικό αποκαλύπτει τον μη αξιοκρατικό τρόπο που προωθούσε η Δαλασσηνή άτομα σε καίριες θέσεις της αυτοκρατορίας ανάλογα με τα συμφέροντά της. Όπως και να είχαν τα πράγματα, η βασιλομήτωρ έχασε για πρώτη φορά την «μάχη», και ο πατριάρχης Κοσμάς έστεψε την νύφη της αυτοκράτειρα λίγο πριν παραιτηθεί από το αξίωμα του. Εκτός από το προηγούμενο επεισόδιο που εκθέτει απροκάλυπτα την άσπονδη σχέση των δύο γυναικών, η Άννα Δαλασσηνή έχει εκδηλώσει τις καθόλου αγνές προθέσεις της προς την νύφη της, με έμμεσο τρόπο, ενωρίτερα στην διήγηση, με το να παρέχει την στήριξή της στην Μαρία την Αλανή. Ο Αλέξιος παρουσιάζεται, τον καιρό που ήταν στρατηγός, να επισκέπτεται υπό τις ευλογίες της μητέρας του την τότε βασίλισσα στον γυναικωνίτη, όπως επίσης, υπονοείται ότι η Δαλασσηνή υποστήριζε την παραμονή της Μαρίας Αλανής στα ανάκτορα μετά την εκθρόνιση του Βοτανειάτη²⁵, κάτι που, πέρα από την σκανδαλολογία για το υποτιθέμενο συζυγικό παραστράτημα του Αλεξίου, σαφώς απειλούσε άμεσα την θέση της νεαρής τότε Ειρήνης Δούκαινας.

Σε αυτό το σημείο της διήγησης, όσο και αν θαύμαζε η εγγονή την γιαγιά της, σαν να «σκαλίζει» μερικές χαραγματιές στο πορτραίτο της. Η Άννα Δαλασσηνή φαίνεται να έχει και τα μελανά της σημεία· αν και παρουσιάστηκε αρχικά ως μια γυναίκα που περιφρουρεί τους οικογενειακούς δεσμούς, το μένος της προς την οικογένεια των Δουκών μεταφέρεται στην νύφη της επίσης. Αν και οι Δούκες πιστώνονται ένα μεγάλο μέρος της επιτυχίας του κινήματος των Κομνηνών και της ανάρρησης του Αλεξίου στον θρόνο, αυτός δεν ήταν επαρκής λόγος για την Δαλασσηνή να τους συμπαθήσει· ίσως επειδή δεν μπορεί να ξεπεράσει το γεγονός

---

²⁵ Αλεξ. 2,1,6 και 3,2,6.

ότι η εξουσία «γλίστρησε» κάποτε, από τα χέρια των Κομνηνών στους Δούκες²⁶, φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ανήσυχη στην ιδέα ότι μπορεί η ιστορία να επαναληφθεί. Πάνω σε αυτό το ζήτημα, θα μπορούσε κάποιος να προσθέσει ότι η βασιλομήτωρ ενήργησε κατά αυτόν τον τρόπο, ώστε τελικά ο τίτλος της Αυγούστας να κοσμήσει την ίδια και όχι μια απόγονο των Δουκών. Όμως, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να ενδιαφέρει ιδιαίτερα την ηρωίδα, αφού, όπως αποδείχτηκε, ο τίτλος είχε μηδαμινή σημασία για το ποιος κυβερνάει πραγματικά, διότι για μεγάλο διάστημα η ίδια ασκούσε την απόλυτη εξουσία στο κράτος.

Πέρα από τις παραπάνω υποθέσεις, υπάρχει ένα ζήτημα που εξακολουθεί να ζητάει απάντηση: για ποιον λόγο η συγγραφέας αλλάζει για λίγο τρόπο πλευσης και «ξεγυμνώνει» μια όχι τόσο τιμητική πλευρά της ηρωίδας, αφήνοντάς την εκτεθειμένη σε έναν ρόλο που υποσκάπτει τον γάμο του γιου της; Σαφώς, μια τέτοια κίνηση δεν είναι ούτε αποτέλεσμα απροσεξίας της Άννας Κομνηνής, ούτε κάτι που γράφεται αναίτια, αλλά μάλλον αποτελεί συνειδητή συγγραφική προσθήκη. Πιθανότατα, στο σημείο αυτό υπερισχύει ο συναισθηματικός παράγοντας έναντι της λογοτεχνικής τελειότητας του πορτραίτου. Η Άννα από συγγραφέας πρέπει να επιλέξει ανάμεσα στον ρόλο «εγγονή Δαλασσηνής» ή «κόρη Ειρήνης Δούκαινας»: έχει να επιλέξει ανάμεσα στην μητέρα της που υπεραγαπούσε και στην γιαγιά της που υπερεκτιμούσε. Ως συγγραφέας, όμως, διαισθάνεται τον τεράστιο κίνδυνο να καταρρεύσουν όλα όσα οικοδομεί για τις δύο ηρωίδες της και επιλέγει μια διακριτική, σχεδόν αδιόρατη, απονομή «δικαιοσύνης». Η Άννα, ναι μεν, δεν προβαίνει σε σχολιασμό ή αρνητικούς χαρακτηρισμούς για την συγκεκριμένη στάση της Δαλασσηνής προς την Ειρήνη, από την άλλη πλευρά, επιλέγει να μην αποσιωπήσει το περιστατικό με τον πατριάρχη Κοσμά, ως μια ένδειξη υπεράσπισης της μητέρας της, μια -τρόπον τινά- μικρή «εκδίκηση» για την παραλίγο στέρηση των δικαιωμάτων της Αυγούστας.

Γενικά, η Άννα, ως συγγραφέας, δίδει το «προβάδισμα» στους Δούκες μόνον όταν οι ενέργειές τους έχουν θετικό αντίκτυπο στην μητέρα της. Το θέλημα των Δουκών επικρατεί έναντι της Άννας Δαλασσηνής, επειδή υποστηρίζουν την άνοδο της Ειρήνης στον θρόνο. Οι Δούκες επικρατούν ξανά έναντι της Μαρίας Αλανής,

---

²⁶ Όταν, το 1059, ο Κωνσταντίνος Ι΄ Δούκας διαδέχθηκε τον Ισαάκιο Α΄ Κομνηνό.

όταν η παραμονή της στο παλάτι αρχίζει να γίνεται απειλητική για την θέση της Ειρήνης στο πλάι του Αλέξιου. Όσο και αν η Άννα Κομνηνή θαύμαζε την γιαγιά της και έτρεφε αισθήματα συμπάθειας για την πρώην βασίλισσα Μαρία, θα έβγαιναν πάντοτε «λαβωμένες» όποτε τύχαινε να αποτελέσουν απειλή για τα συμφέροντα της Ειρήνης Δούκαινας.

2.2. Άννα Δαλασσηνή: Ήθος, Πνεύμα και Θρησκευτικότητα

Η Άννα Κομνηνή γνωρίζει ότι, όσο σημαντική δικαιολογία και αν θεωρείται η ιδιότητα της μητέρας για την ανάμειξη στην πολιτική, από μόνη της δεν αρκεί για να υποστηρίξει και να επιβάλει στην συνείδηση του αναγνωστικού κοινού το πορτραίτο της Άννας Δαλασσηνής, διότι η συγκεκριμένη ηρωίδα δεν περιοριζόταν στα του οίκου της, αλλά ήταν διαρκώς εκτεθειμένη στην δημόσια θέα και, λόγω της δράσης της, στην δημόσια κριτική. Το πορτραίτο της Άννας Δαλασσηνής είναι προπάντων η πανηγυρική επιβεβαίωση για την Αλεξιάδα πως μια γυναίκα είναι άξια να κυβερνήσει ολοκληρωτικά μια αυτοκρατορία, και η Άννα Κομνηνή, ως αριστοκράτισσα, είναι ενήμερη για το τι απαιτήσεις συνεπάγεται ο ρόλος του κυβερνήτη, και θα επιδιώξει να παραδώσει το πορτραίτο της γιαγιάς της όσο το δυνατόν άρτιο και «στεγανό» απέναντι στις φωνές αμφισβήτησης, πλήρως ανταποκρινόμενο στις προσδοκίες της κοινωνίας.

Πέρα από την άριστη διεκπεραίωση του μητρικού καθήκοντος, η συγγραφέας επιδιώκει να φωτίσει την ηθική διάσταση της Δαλασσηνής, να ορίσει ποιες απαραίτητες αρετές και πνευματικά προσόντα προϋποτίθενται για να αναλάβει κάποιος το βαρύ έργο της διακυβέρνησης, και πώς, τελικά, η βασιλομήτωρ καταφέρνει να αναδειχθεί σε στολίδι της ανθρωπίνης φύσης, σύμφωνα με τη διήγηση. Παράλληλα, η Άννα δράττεται της ευκαιρίας ή, μάλλον, δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες να απαντήσει άμεσα και έμμεσα σε όσους καταλογίζουν αδυναμία χαρακτήρα στον Αλέξιο επειδή εμπιστεύθηκε την αυτοκρατορία στα

χέρια μιας γυναίκας. Η συγγραφέας καλείται να αναστρέψει αυτό το κλίμα αμφισβήτησης προς όφελος του πατέρα της, και, μέσα από το λαμπρό πορτραίτο που φιλοτεχνεί για την μητέρα του, θα προσπαθήσει να δικαιώσει την επιλογή του αυτοκράτορα ως ενσυνείδητη πολιτική απόφαση που μόνο ευεργετικές επιδράσεις επέφερε στο κράτος.

Όπως αναφέρθηκε λίγο παραπάνω, η διαγραφή του λογοτεχνικού χαρακτήρα, μέσα από το πρίσμα των ηθικών αρετών και της φλογερής θρησκευτικότητας, έχει ως πρώτο στόχο την ανύψωση της Δαλασσηνής σε ένα υπεράνθρωπο επίπεδο, και εδώ ακριβώς έγκειται η καινοτομία της Άννας σε σχέση με τα υπόλοιπα γυναικεία πορτραίτα της Αλεξιάδας· στόχος της δεν είναι απλά η δημιουργία ενός πορτραίτου μοναδικού ανάμεσα στις γυναίκες, αλλά η ανάδειξη του υποδειγματικού ήθους της Δαλασσηνής ως κάτι απροσπέλαστου και για τους άνδρες.

2.2.1. Σημεία Αγιότητας

Τα χωρία της διήγησης που αναφέρονται στον χαρακτήρα της Δαλασσηνής είναι διάσπαρτα από ψηφίδες που στρώνουν τον δρόμο της ηρωίδας προς την «αγιοποίηση». Καταρχήν, σε αρκετά σημεία το Χρυσόβουλλο υποβάλλει έντονα την ιδέα στον αναγνώστη ότι η μητέρα του Αλεξίου πλησιάζει την αρχετυπική εικόνα της Παρθένου Μαρίας. Ήδη η Άννα έχει θίξει το θέμα της μητρότητας σε τέτοιο βαθμό, ώστε να θεωρείται ως η μοναδική ανθρώπινη υπόσταση της Άννας Δαλασσηνής. Πράγματι, ο αναγνώστης δεν έχει την ευκαιρία, πουθενά μέσα στο έργο, να γνωρίσει την ηρωίδα μέσα από άλλους οικογενειακούς δεσμούς· βέβαια, μπορεί να είναι πολλά χρόνια χήρα, αλλά αποφεύγεται επιμελώς κάθε αναφορά στον πρότερο συζυγικό της βίο, σαν να μην υπήρξε ποτέ σύζυγος, σαν να ήταν ανέκαθεν μητέρα και τίποτε άλλο. Η Άννα Κομνηνή, συνειδητά επιλέγει να εστιάσει μόνον στην μητρική διάσταση της γιαγιάς της, για να αποκλείσει οτιδήποτε παραπέμπει στην σχέση της με τον άνδρα της, Ιωάννη Κομνηνό, αν και εκείνος δεν ζει πλέον· μοιάζει με προσπάθεια να εξαλείψει από τη μνήμη του αναγνώστη ότι η Δαλασσηνή απέκτησε παιδιά μέσω της φυσιολογικής αναπαραγωγικής διαδικασίας, κάτι που, προφανώς, προϋποθέτει την σαρκική

σχέση με έναν άνδρα²⁷. Αυτό ακριβώς θέλει η συγγραφέας να αποφύγει, οτιδήποτε οδηγεί σε σεξουαλικούς συνειρμούς για την Δαλασσηνή, αν και μια χήρα δεν θα έπρεπε να αισθάνεται «υπόλογος» σε αυτό το ζήτημα, και αναζητά τον «εξαγνισμό» του σώματος της ηρωίδας, ώστε να την προσομοιώσει με την Θεοτόκο που έμεινε άσπιλη, αμόλυντη, άφθορη, άχραντη, αγνή Παρθένος ακόμα και μετά την γέννηση του Ιησού Χριστού. Βέβαια, αν η παραπάνω υπόθεση αντανακλά τον ατόφιο τρόπο σκέψης της Άννας και όχι κάποιο λογοτεχνικό τέχνασμα, τότε πυροδοτεί μια σειρά από αλυσιδωτές αντιδράσεις για το ζήτημα της θεώρησης του γάμου²⁸ της ίδιας με τον Βρυνένιο, και κατά πόσο πίστευε ότι ο γάμος αυτός έχει βοηθητικό ρόλο στις απώτερες φιλοδοξίες της.

Επίσης, πρωτόγνωρο για ένα πορτραίτο της Αλεξιάδας είναι η παντελής έλλειψη αναφορών στην εξωτερική εμφάνιση, όπως συμβαίνει με τη Άννα Δαλασσηνή. Η συγγραφέας αφήνει κατά μέρος την θαυμαστή τεχνική, την οποία αφομοίωσε τόσο δημιουργικά από τον δάσκαλο του είδους Μιχαήλ Ψελλό, να

---

²⁷ Όσο παρωχημένο και αν θεωρείται στον 12^ο αιώνα το στερεότυπο της παρθενίας για την γυναίκα, ωστόσο υπάρχουν περιπτώσεις στο έργο, κυρίως στο πορτραίτο της Δαλασσηνής, όπου η Άννα απηχεί, έστω και αμυδρά, τους τόπους που μετέρχεται ο Μιχαήλ Ψελλός για την αποκήρυξη των σεξουαλικών σχέσεων και την προσμονή της έγκλειστης ασκητικής ζωής, όπως διηγείται στον εγκώμιο της μητέρας του Θεοδότη. Μάλιστα, διηγείται ότι η Θεοδότη παντρεύτηκε μετά από μεγάλη πίεση του πατέρα της. Μιχ. Ψελλ. Έγκ. Μητ., ed. Σάθας, MB, V8: *πρῶτα τοίνυν ὁ ἐκείνης πατήρ πειρᾶν τινα κοινωνίας αὐτῇ προβαλόμενος, καὶ λόγους κινήσας πολλούς, ἐπὶ μὴ πειθομένην εἶχεν, ἀφείς τὴν ἐκ τῶν λόγων πειθῶ, ἐπὶ τὴν βίαν ἀπέκλινεν· ὡς δὲ καὶ ἄρᾶν αὐτῇ προσεποιεῖτο, φθάνει τῇ κατευνέσει τὴν προσποίησιν.* Επίσης, με παρόμοιο τρόπο δικαιολογεί και ο Θεόδωρος Στουδίτης τον γάμο της μητέρας του και την αναζήτηση του μοναχικού τρόπου ζωής. Θεοδ. Στουδ. Έγκ. Μητ., PG 99,884: *Ἐκείνης τοίνυν πρῶτον κατόρθωμα, τὸ τὸν Θεὸν σεβασθῆναι καὶ ἀγαπῆσαι ἐξ ὀλοκλήρου· ὥστε εἰ συνήφθη ἀνδρὶ, ἀλλ' ὄλην ἑαυτὴν ἐβιάζετο τῆς κρείττονος μοίρας γενέσθαι.. (889) εἰς πόθον ἐλθοῦσα τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς, πείθει τὸν ἄνδρα, συμπίθει τοὺς παῖδας.. ἐξέρχεται τῆς οἰκίας..κατεπάτησε δὲ τὰ τοῦ βίου τερπνά, διέκοψέ τε τῇ τοῦ πνεύματος μαχαίρα ἑαυτὴν ἐκ τῶν σαρκικῶν σχέσεων..* Επιπλέον, ενδιαφέρουσα είναι η προσέγγιση της Cameron, *Sacred and Profane Love*, 1-23, για την έκφραση του έρωτα και των σαρκικών σχέσεων στην βυζαντινή λογοτεχνία του 12^{ου} και 13^{ου} αιώνα.

²⁸ Kurtz, *Unedierte Texte*, 93-101. Αν παραβάλλουμε τα παραπάνω χωρία με το ακόλουθο απόσπασμα, το οποίο υποτίθεται είναι γραμμένο από την Άννα, οι απόψεις περί γάμου έρχονται σε απόλυτη ταύτιση. Πρόλογος εἰς τὴν διάλεξιν τῆς καισαρίσεως κυρίας Ἄννης, ὡς παρ' ἐκείνης ἐκδοθεῖς: «πάλαι ποθοῦση τὸν καθαρῶτατόν τε καὶ ἄζυγα· πρὸς ἐκείνον γὰρ ἐπιρρεπῶς ἔχουσα, τοῦτον ἀντηλλαξάμην τοῦ κρείττονος καὶ σαρκὶ δεδούλευκα μὲν διὰ τὸ βούλημα τῶν τεκόντων..»(47-50).

περιγράφει έξοχα την ομορφιά ανδρών και γυναικών. Βέβαια, η Δαλασσηνή, τον καιρό που την θυμάται η εγγονή της, είναι αρκετά μεγάλης ηλικίας και εύκολα θα υπέθετε κανείς ότι θα έχει ξεθωριάσει κάθε σημάδι ομορφιάς επάνω της. Ίσως δεν ταιριάζει στην περίπτωση να μιλήσει η συγγραφέας για τοξωτά φρύδια, ροδαλές παρειές, τορνευτά δάκτυλα και όμορφα μέλη για μια γυναίκα που πιθανόν είναι πάνω από εβδομήντα ετών. Όμως, η προχωρημένη ηλικία της ηρώιδας δεν είναι και ο μόνος λόγος για τον οποίο η διήγηση δεν αναφέρει κανένα εξωτερικό χαρακτηριστικό της, δεδομένου ότι η Άννα έκανε κάποιο σχόλιο για την ομορφιά της δεύτερης γιαγιάς της, Μαρίας της Βουλγαρίας²⁹, την οποία είναι αμφίβολο αν θυμάται πολύ καλά. Στην περίπτωση της Δαλασσηνής, το μοναδικό στοιχείο που αφορά την εμφάνισή της είναι το μοναχικό ένδυμα, και αποτελεί το προανάκρουσμα για το ξεχωριστό πνευματικό μεγαλείο της. Για ένα πρόσωπο που τείνει στην αγιοποίηση δεν έχουν θέση τα χρυσοποίκιλτα ενδύματα, και με αυτόν τον τρόπο η φυσιογνωμία της Δαλασσηνής παραμένει πιστή στο ασκητικό ιδεώδες.

Μέσα στο Χρυσόβουλλο, εκτός από την αναφορά στην σφραγίδα της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος και της Κοίμησης της Θεοτόκου που αποτελεί εξομοίωση της σχέσης του Αλεξίου-Δαλασσηνής με την σχέση Χριστού-Θεομήτορος, οι χαρακτηρισμοί που υποτίθεται αποδίδει ο αυτοκράτορας στην μητέρα του, όπως *ήγιασμένη, άγια, παραπέμπουν σαφέστατα στο θείο και όχι στο ανθρώπινο*. Επίσης, ο Αλέξιος παρουσιάζεται να ευγνωμονεί την μητέρα του επειδή οι προσευχές της εισακούστηκαν στον Θεό και τον ανύψωσαν στον αυτοκρατορικό θρόνο³⁰. Πέρα από το γεγονός ότι η συγγραφέας ανάγει σε θέλημα Θεού την ανακήρυξη του πατέρα της στο υπέρτατο κρατικό αξίωμα, θέτει την μητέρα του Αλεξίου εν μέσω Θεού και ανθρώπων, κάτι σαν διαμεσολαβητή, και προκρίνει την θεϊκή χάρη της γιαγιάς της να επικοινωνεί και να εισακούεται στον επουράνιο Θεό. Επιπλέον, η Άννα Δαλασσηνή, μέσα σε όλα τα μοναδικά χαρίσματά της, παρουσιάζεται να διαθέτει την θεία φώτιση, ώστε να διακρίνει

---

²⁹ Αλεξ. 2,6,3.

³⁰ Για την δύναμη των προσευχών της Δαλασσηνής κάνει λόγο και ο Νικηφόρος Βρυέννιος, *Ιστ.* ed.Gautier, 2, 20: «Ἄλλ' ἢ μὲν οὕτως, ὁ δὲ παρακλήσεσι χρησάμενος καὶ πείσας αὐτὴν ἐξῆι ταῖς εὐχαῖς αὐτῆς ἐφοδιασθεῖς, μήτε χρήματα πρὸς τοῦ βασιλέως λαβὼν εἰς τὴν τοῦ πολέμου δαπάνην μήτε στράτευμα ἀξιόμαχον».

την ορθή οδό του Κυρίου, όπως τότε που, με την συμβουλή της, απάλλαξε τον γιο της από το ψυχικό του μαρτύριο, επειδή τον κατέτρωγαν οι τύψεις για την λεηλασία της πόλης από τον στρατό του³¹. Η Άννα αποδίδει την μεγάλη ευσυνειδησία του πατέρα της στα διδάγματα της αρετής που είχε λάβει από την μητέρα του, και μέσω εκείνης ενστερνίστηκε για πάντα τον φόβο Θεού. Με τον τρόπο αυτό η Άννα αναθέτει στην Δαλασσηνή τον ρόλο του πνευματικού καθοδηγητή και του εξομολόγου που χαράσσει τον δρόμο προς την εξιλέωση και την συγχώρεση, προσεγγίζοντας ακόμα περισσότερο την ηθική τελειότητα.

2.2.2. Η «Ασπίδα Προστασίας» του Πορτραίτου

Πέρα από αυτό που φαίνεται για την Άννα Δαλασσηνή, δηλαδή, πίσω από την σεβάσμια περιβολή, η συγγραφέας παρεμβαίνει για να πραγματοποιήσει την βαθιά τομή στην ψυχοσύνθεση της ηρωίδας, ώστε να πειστεί ο αναγνώστης πως κάθε πράξη και κάθε συμβουλή της εμφυσείται από θεόπνευστη δύναμη και εφορμάται από τα πλέον αγνά μητρικά κίνητρα: την ίδια στιγμή, ο Αλέξιος θα θεωρηθεί όχι μόνο ευλογημένος επειδή τον γέννησε μια τόσο χαρισματική μητέρα, αλλά και αξιέπαινος που την κράτησε κοντά του στο δύσκολο έργο του. Είναι

---

³¹ Άλεξ. 3,5,4. Όσον αφορά το περιστατικό, στο οποίο η Δαλασσηνή συμβουλεύει τον αυτοκράτορα με ποιον τρόπο θα επανορθώσει για το κακό που άθελα του προξένησε στην πόλη, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον για τον τρόπο με τον οποίο αναδεικνύεται ο συμβουλευτικός ρόλος της γυναίκας μέσα στην Αλεξιάδα. Η γυναίκα στον ρόλο της συμβούλου για τον άνδρα μπορεί να θεωρηθεί μια μορφή εξουσίας, και η Δαλασσηνή παρουσιάζεται να έχει πάντοτε έτοιμες απαντήσεις σε κάθε πράξη δική της και του γιου της. Γενικά, αποτυπώνεται η προσπάθεια της ίδιας της Άννας να τονίσει πως οι γυναίκες της οικογενείας της, σχεδόν πάντοτε, επιδεικνύουν αξιόλογη ψυχραιμία και διαύγεια σε κρίσιμες στιγμές όπου καλούνται να βοηθήσουν τους άνδρες να βγουν από αδιέξοδες καταστάσεις. Ο Αλέξιος εμφανίζεται μέσα στην διήγηση να έχει πάντα δίπλα του μια σύμβουλο: μετά την Άννα Δαλασσηνή την σκυτάλη παραλαμβάνει η Ειρήνη Δούκαινα για να παρέχει τις πολύτιμες και σοφές συμβουλές της στον αυτοκράτορα. Με τον τρόπο αυτό βρίσκει η συγγραφέας την ευκαιρία να εναντιωθεί στην επικρατούσα άποψη ότι οι γυναίκες είναι ανάξιες εμπιστοσύνης, στερούμενες ορθής κρίσης και ακατάλληλες να διαχειριστούν σοβαρά ζητήματα. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί πως η Άννα Κομνηνή, με το παραπάνω περιστατικό που η Δαλασσηνή αγκάλιασε τον Αλέξιο και τον παρότρυνε σε δημόσια μετάνοια, δεν αποκλείεται να αποσκοπούσε επίσης σε μια συναισθηματική φόρτιση του αναγνώστη, περιγράφοντας μια σκηνή έμπρακτης τρυφερότητας, στην οποία έμοιαζε ο Αλέξιος με μικρό παιδί που αναζητεί παρηγοριά στην αγκαλιά της μητέρας του.

ενδιαφέρον ότι, μετά από τόσο ανατρεπτικές εξελίξεις στο πολιτικό προσκήνιο και μετά από γεμάτα ένταση επεισόδια, στα οποία η Δαλασσηνή ξεδίπλωσε έναν πρωτοφανή για γυναίκα δυναμικό χαρακτήρα, αποφασισμένο και αδίστακτο απέναντι σε στρατιώτες, σε αυτοκράτορες και πατριάρχες, η Άννα Κομνηνή επιχειρεί να στρέψει την διήγηση σε μια αρμονία, εμβαθύνοντας στην πνευματική διάσταση του πορτραίτου της γιαγιάς της, και προσπαθώντας να την απομακρύνει από οτιδήποτε την συνδέει με τους κοινούς ανθρώπους και τα πάθη τους.

Η μέθοδος με την οποία φιλοτεχνείται το πορτραίτο της Άννας Δαλασσηνής, από το σημείο αυτό και έπειτα, υπαγορεύεται από την ανάγκη της εγγονής της να ανατρέψει εκείνα τα σημεία που εύκολα αποτελούν εστίες επίκρισης, τόσο για την γιαγιά της όσο και για τον χαρακτήρα του πατέρα της. Όταν η Άννα γράφει «*θαυμάσειε δ' ἂν τις ἐν τούτοις τὸν ἑμὸν πατέρα καὶ αὐτοκράτορα τῆς εἰς τὴν μητέρα τιμῆς καὶ ὅπως αὐτῇ παρακεχωρήκει τῶν ἀπάντων, αὐτὸς τῆς βασιλικῆς ἡνίας οἶον ὑπεξιστάμενος καὶ τρόπον τινὰ ἐποχουμένη τοῦ βασιλικοῦ ἄρματος αὐτῇ παραθέων καὶ ψιλοῦ μόνου τοῦ τῆς βασιλείας μετέχων ὀνόματος*»³², σημαίνει ότι η ίδια έχει συνειδητοποιήσει ότι υπάρχουν φωνές αποδοκιμασίας που στοχεύουν σε αυτό που ονομάζεται «κοινωνικό φύλο»: εν προκειμένω, σημαίνει ότι πλήττεται το γυναικείο φύλο ως κατώτερο για να διεκπεραιώσει μείζονα πολιτικά ζητήματα, αλλά, ταυτόχρονα πλήττεται και το αντρικό φύλο ως κατώτερο των προσδοκιών του και ως μη δυνάμενο να κυριαρχήσει σε μια γυναίκα.

Λαμβάνοντας όλα τα παραπάνω υπόψη η συγγραφέας, πιθανότατα αποφασίζει ότι η «αγιοποίηση» του χαρακτήρα της Δαλασσηνής είναι η λύση για να διασώσει τον πατέρα της και την γιαγιά της από το μάτι του Κυκλώνα. Αν η Άννα καταφέρει να πείσει για την τελειότητα του χαρακτήρα της βασιλομήτορος, τότε θα καταφέρει να παράσχει στον αυτοκράτορα πλήρη κάλυψη για τα όσα θεσπίζει στο χρυσόβουλλο που αφορούν την μητέρα του. Η Άννα προσπαθεί να κατασκευάσει ένα πανύψηλο βάθρο για την λογοτεχνική ηρωίδα, ώστε κανείς θνητός, είτε γυναίκα είτε άνδρας, να μπορέσει να το προσεγγίσει για να το επιτύχει αυτό, επιχειρεί ριζική μεταστροφή στο χαρακτήρα της βασιλομήτορος. Η Άννα Δαλασσηνή, χάρη στην οποία ο γιος της αναδείχθηκε στο ύπατο επίγειο

---

³² Αλεξ. 3,7,1.

αξίωμα, τώρα εμφανίζεται να δείχνει βαθιά περιφρόνηση για τα ζητήματα της ζωής³³. Μάλιστα, η Άννα παρουσιάζει την άλλοτε δυναμική και ισχυρογνώμονα ηρώδα να μην επιθυμεί πλέον να διαμένει στο παλάτι, κάτι που πιθανόν σχεδιάζει να χρησιμοποιήσει η συγγραφέας ως επιχείρημα σε όσους μέμφονται την γιαγιά της για φιλαρχία και ματαιοδοξία. Πράγματι, η νέα και ηπιότερη εικόνα της Δαλασσηνής που προτιμά να αφιερωθεί στον Κύριο, παρά να ζει στα ανάκτορα, σε συνδυασμό με την εικόνα του Αλέξιου που –υποτίθεται– εκείνος εμποδίζει την μητέρα του να αποχωρήσει, οδηγεί στην παρατήρηση ότι υπάρχει αντιστροφή δυνάμεων ανάμεσα στους δύο λογοτεχνικούς ήρωες. Ο πάντα υπάκουος υιός, ο εξαρτημένος από την καθοδήγηση της μητέρας του σε κάθε του βήμα, εμφανίζεται πλέον να λαμβάνει αυτόβουλα αποφάσεις και, μάλιστα, ενάντια στις «πραγματικές» επιθυμίες της Δαλασσηνής, διότι προσπαθεί με λογής προσχήματα να την κρατήσει κοντά του. Επιπλέον, η συγγραφέας κάνει λόγο για σχέδιο που είχε καταστρώσει μόνος του ο πατέρας της, κρυφά από την μητέρα του, διότι, αν εκείνη μάθαινε τις προθέσεις του, θα αποχωρούσε μια ώρα αρχύτερα για αν αφοσιωθεί στον έμφρονα διαλογισμό του μοναστηριού, σύμφωνα πάντα με τη διήγηση. Μετά από όλα αυτά, εύλογα διερωτάται κανείς, αν η Δαλασσηνή αγωνίστηκε τόσο καιρό πριν για να βοηθήσει την καριέρα του γιου της, είναι δυνατόν, την στιγμή που εκείνος φτάνει στο απόγειο αυτής της καριέρας, να τον αφήσει μόνο του, ενώ, μάλιστα, γνωρίζει πως οι Δούκες θα χαιρόνταν πάρα πολύ με την απομάκρυνσή της από τα ανάκτορα;..

Πάντως, είτε το περίφημο χρυσόβουλλο αναπαράγει αυτούσια την αυτοκρατορική επιθυμία, είτε είναι η αντανάκλαση της σκέψης της συγγραφέως, αδιαμφισβήτητα αποπνέει ένα αίσθημα φόβου, μην τυχόν και εμπλακούν έτερα πρόσωπα στην διοίκηση του κράτους πέραν των Κομνηνών. Φράσεις, όπως, «*ισχυρότερον φυλακτήριον, κἂν κίνδυνος προοράται κἂν ἄλλο τι τῶν ἀπενεκταίων ἐλπίζοιτο· εἰ γὰρ βουλευσεται αὕτη, πάγιον ἔσται τὸ βούλευμα, εἰ ἐπεύξεται, στήριγμα ἔσονται αἱ εὐχαὶ καὶ φύλακες ἀκαταγώνιστοι*», «*καὶ νιοῦ πίστις ἀκεραία συνετηρήθη*», «*οὐ τὸ ἐμὸν ἢ τὸ σόν..*»³⁴, φανερώνουν πως η Άννα Δαλασσηνή ήταν

³³ Ἀλεξ. 3,7,5: «περὶ τὰ βιωτικὰ πράγματα, εἰ καὶ τέλεον τούτων καταπεφρόνηκεν».

³⁴ Ἀλεξ. 3,6,4.

το μοναδικό έμπιστο πρόσωπο για τον αυτοκράτορα και το πλέον ικανό που θα μπορούσε να γίνει «τροχοπέδη» σε τυχόν φιλόδοξα σχέδια των Δουκών, για όσο διάστημα ο Αλέξιος θα απουσίαζε στις πολεμικές επιχειρήσεις. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο που η Ειρήνη Δούκαινα ήταν εντελώς περιθωριοποιημένη από τον Αλέξιο, για όσο διάστημα η πεθερά της πρωταγωνιστεί στην πολιτική ζωή του κράτους. Όποια και αν ήταν στην πραγματικότητα η κατάσταση, σημασία έχει πως η ιστορική αλήθεια «φιλτράρεται» μέσα στην διήγηση με τέτοιο τρόπο, ώστε να εδραιώσει η συγγραφέας στην συνείδηση του ανδροκρατούμενου αναγνωστικού κοινού ότι η Δαλασσηνή διέθετε όλα τα προσόντα για να κυβερνήσει, και ότι ο μόνος λόγος που δέχθηκε το βαρύ φορτίο της εξουσίας ήταν το καθήκον που υπαγορεύεται από την μητρική αγάπη. Η συγγραφέας φροντίζει να προβάλλει έντονα το ψυχικό πάθος της ηρωίδας πριν πάρει στα χέρια της το πηδάλιο της αυτοκρατορίας, θέλοντας να επισημάνει πως η γιαγιά της θυσίασε τον πόθο της για τα θεία για να προστατεύσει τον γιο της από τους κλυδωνισμούς της αυτοκρατορίας³⁵.

2.2.3. Πνευματικές και Θρησκευτικές Αρετές της Δαλασσηνής

Ταυτόχρονα με την υποστήριξη του μητριαρχικού της προτύπου, η Άννα έχει συνεχώς γνώμονα της συγγραφής της να δικαιώσει την επιλογή του πατέρα της να εμπιστευθεί ολοκληρωτικά το κράτος στα χέρια μιας γυναίκας. Σύμφωνα με την διήγηση, ο Αλέξιος δεν έπραξε ορθά μόνο επειδή λειτούργησε ως στοργικός γιος, αλλά προπαντός γιατί η μητέρα του άξιζε τον ρόλο της κυβερνήτου χάρη στις αρετές της: διέθετε ευφυΐα και πείρα για τα ζητήματα της ζωής, ήταν δραστήρια, επιδέξια, εφευρετική, γνώριζε ποιο είναι το δέον γενέσθαι, αλλά, κυρίως, γνώριζε πως να το εκφράσει με κατανοητό από όλους τρόπο, χάρη στην ρητορική της δεινότητα. Όλα τα προηγούμενα δεν γράφονται τυχαία: μερικά από αυτά τα

---

³⁵ Αλεξ. 3,6,2: «*Ἀλλ' εἰ καὶ τοιαῦτα κατὰ νοῦν συνδιεσκοπεῖτο καὶ ὅλως πρὸς ὑψηλότερον ἐνητένιζε βίον, ἀλλ' ἦν γε καὶ φιλόπαις, εἵπέρ τις ἄλλη γυνή, καὶ πως ἠβούλετο συνδιενεγκεῖν μετὰ τοῦ νιόυ τὸ τῆς βασιλείας κλυδώνιον καὶ οὐριοδρομοῦσαν τὴν ναῦν ἢ καὶ πανταχόθεν βαλλομένην τοῖς κύμασιν ὡς ἄριστα οἰακοστροφεῖν καὶ μάλιστα τοῦ παιδὸς ἄρτι ἐπὶ τὴν πρύμναν καθίσαντος καὶ τῶν οἰάκων ἐφαψαμένου καὶ μήπω πρώην θαλάττη καὶ κύμασι καὶ ἀνέμοις ὠμιληκότος τοιούτοις*».

προσόντα τα διεκδικεί η Άννα Κομνηνή επίσης για τον εαυτό της, όπως θα σχολιαστεί παρακάτω, θέλοντας έμμεσα να εγκαθιδρύσει την στενή πνευματική της συγγένεια με το μητριαρχικό της πρότυπο.

Μεταξύ άλλων, το πορτραίτο της Άννας Δαλασσηνής στοχεύει να μην αφήσει περιθώρια παρεξήγησης για τον τρόπο που εκείνη άσκησε την εξουσία, όπως, επίσης, αναδεικνύει την ευεργετική επιρροή της ηρώιδας κατά την διαμονή της στο παλάτι³⁶. Καταρχήν, επανέφερε σε αξιέπαινη κοσμιότητα τον γυναικωνίτη, ο οποίος μέχρι τότε ήταν παραδεδομένος σε ασύνετους έρωτες. Βέβαια, αυτό που προτιμάει η Άννα Κομνηνή να «λησμονήσει» είναι ότι ακριβώς αυτή η χαλαρότητα των ηθών επέτρεψε στους γιους της Δαλασσηνής να συχνάζουν στον γυναικωνίτη και να ασκούν επιρροή στην τότε βασίλισσα Μαρία Αλανή. Ίσως να μην ενοχλούσε την Δαλασσηνή μόνον η ηθική κατάπτωση των ανακτόρων, αλλά παράλληλα με την περιφρούρηση των ηθών, επεδίωκε να περιφρουρήσει την θέση του γιου της ως νέου αυτοκράτορα, αφού γνώριζε εκ πείρας ότι, όσοι επιβουλευόνταν τον Αλέξιο, ίσως αναζητούσαν έρεισμα εκεί που αναζήτησε κάποτε ο τότε νεαρός στρατηγός, στον γυναικωνίτη.

Εκτός των άλλων, η Άννα Κομνηνή, περιγράφοντας τον τρόπο που ασκεί εξουσία η γιαγιά της, απεικονίζει περισσότερο την ζωή μιας ηγουμένης σε μοναστήρι, παρά μιας γυναίκας που διοικεί μέσα στα ανάκτορα. Η βασιλομήτωρ παρουσιάζεται ευσπλαχνική και γενναιόδωρη με τους αναξιοπαθούντες και τους απόρους, συναναστρέφεται καθ' όλη την ημέρα με κληρικούς και μοναχούς, τους οποίους τιμά και σέβεται, όπως διηγείται η εγγονή της. Βέβαια, γενικεύοντας τα αισθήματα σεβασμού και εκτίμησης της Δαλασσηνής προς όλους τους ανθρώπους της Εκκλησίας, η Άννα Κομνηνή μοιάζει να «παραγράφει» προς το τέλος της

---

³⁶ Εκτός από την *Αλεξιάδα* και τον *Ζωναρά*, ο Θεοφύλακτος Αχρίδος έχει αναφερθεί εκτενώς στην περίοδο διακυβέρνησης της Δαλασσηνής. Θεοφ. *Αχρ., Παιδ. Βασ.* 215-243. Συγκεκριμένα, για την ευκοσμία των ανακτόρων, ο Θεοφύλακτος αναφέρει: «Σωφροσύνη δὲ καὶ εὐκοσμία περὶ τοὺς βασιλείους οἴκους ὅσῃν περὶ τοὺς ἱεροὺς ἀπαιτεῖν γινώσκομεν, καὶ μήποτε τοῦτ' ἔστι τὸ βασιλείον ἱεράτευμα; Ἐθαύμασα τοῦτο πολλάκις ἐγὼ κατ' ἑμαυτὸν συσκοπούμενος καὶ γὰρ οὖν καὶ αὐτῷ διαπορεῖσθαί μοι παρέστη ἐν ἐπιστάσιᾳ γενομένῳ τοῦ πράγματος καὶ μόλις εὔρον τῆς τοιαύτης εὐκοσμίας τὸ ἀρχικώτατον αἴτιον, τὴν μακαρίαν ῥίζαν ὑμῶν, τὴν ὄσιαν μητέρα»(239).

διήγησης το «αδίκημα» που προσπάθησε να διαπράξει η γιαγιά της εις βάρος της μητέρας της, όταν εξανάγκαζε τον τότε πατριάρχη Κοσμά σε παραίτηση, στο πρόσωπο του οποίου δεν επέδειξε τον δέοντα σεβασμό στο παρελθόν.

Μετά την σχέση της Δαλασσηνής με τους μοναχούς, η Άννα τονίζει την ασκητική διάσταση του χαρακτήρα της ηρωίδας, με ιδιαίτερη έμφαση στην αρετή της Αγρυπνίας. Η ικανότητα του να μένει κάποιος άγρυπνος επαινείτο από την κοινωνία, διότι η αντίσταση στον ύπνο σήμαινε ταυτόχρονα την αντίσταση στις βιολογικές ανάγκες και επιθυμίες του σώματος. Ο άνθρωπος που αγρυπνούσε θεωρείτο ως άνθρωπος που επαγρυπνούσε για το καλό και το ηθικό, όπως, εν προκειμένω, η Άννα Δαλασσηνή ξαγρυπνούσε προσευχόμενη³⁷, και αυτό ήταν ακόμα μια ένδειξη υπέρβασης των ανθρώπινων ορίων από εκείνη. Η συγγραφέας προσπαθεί να διευκρινίσει προς το τέλος του πορτραίτου της γιαγιάς της ότι ο ορθολογισμός και το πρακτικό πνεύμα δεν ήταν η στάση ζωής και ο αυτοσκοπός της Δαλασσηνής, αλλά στο πρόσωπό της συνυπάρχει δημιουργικά με τον διαλογισμό και την χριστιανική ηθική. Από την στιγμή που η βασιλομήτωρ δεν είχε την δυνατότητα να εκπληρώσει τον σκοπό της ζωής της, κατά την διήγηση, να αφιερωθεί σε μοναστήρι, κατάφερε να μετατρέψει το ανάκτορο σε μοναστήρι. Η Δαλασσηνή παρουσιάζεται, μέσω της επιβλητικής ηθικής προσωπικότητάς της, να καταφέρνει να θέσει κανόνες στην άλλοτε ακατάστατη ζωή του παλατιού, το οποίο γενικά προσαρμόστηκε στην καθημερινότητα μιας μονής³⁸. Ο γυναικωνίτης

---

³⁷ cf. Θεοδ. Στουδ., Έγκ. Μητ. PG 99,885: «γραμματίζει εαυτήν ή σοφή και συνετίζει, και τὸ Ψαλτήριον ἀποστηθίζει κάλλιστα τε και συντομώτατα και τοῦτο πῶς; οὐκ ἐν ἡμέρα σχολάζουσα τῇ μελέτῃ, ὡς ἂν μὴ τὸν ἄνδρα παραλυπήσῃ, ἢ τὸν οἶκον ὑπελαττώσῃ, ἀλλὰ πρὸ ὕπνου τε και μεθ' ὕπνου, φωταγωγούσης κανδήλης κάμνουσα τόνω...Μεσονύκτιον ἐξεγειρόμην τοῦ ἐξομολογεῖσθαι σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου».

³⁸ Εκτός των άλλων, η επιβολή της μοναστικής ζωής στα ανάκτορα από την Άννα Δαλασσηνή ήταν μια αντίδραση ενάντια στην ασυδοσία που επικρατούσε επί Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, και στην νοσηρή σχέση με την ανιψιά του Σκλήραινα, ενώ η κατά πολύ μεγαλύτερη σύζυγός του, Ζωή, συναινούσε σε αυτήν την αιμομιξία. Επίσης, βλ. Μιχ. Ψελλ., Χρον., 6,145. Βέβαια, η Άννα, μέσω της ηθικής ακεραιότητας της Δαλασσηνής, δεν ψέγει μονάχα το ασύδοτο παρελθόν των ανακτόρων, παράλληλα υπαινίσσεται ότι οι διάδοχοι του πατέρα της κρίθηκαν κατώτεροι των περιστάσεων και επέτρεψαν την ηθική κατάπτωση μέσα στο παλάτι. Περισσότερες πληροφορίες για τις αιμομιξίες και λαθρογαμίες του Μανουήλ και του εξαδέλφου του Ανδρόνικου παραθέτει ο Χωνιάτης, *Ιστ.*, 54, 104.

αποκαταστάθηκε ως ο προμαχώνας της γυναικείας αιδημοσύνης, τα γεύματα γίνονται βάση ωραρίου και οι ψαλμοί εισάγονται δυναμικά στο ημερήσιο πρόγραμμα του ανακτόρου. Μέσα από αυτές τις λεπτομέρειες υπογραμμίζει η Άννα Κομνηνή ότι η μητέρα του Αλεξίου δεν αλλοτριώθηκε και δεν ξελογιάστηκε από την δόξα και την εξουσία, αλλά, αντιθέτως, τίποτα δεν στάθηκε ικανό να κλονίσει το ήθος της από τον έμφρονα διαλογισμό και να την αναγκάσει να εκποιήσει τις χριστιανικές της αξίες.

2.3. Συμπεράσματα

Η Άννα Κομνηνή επεχείρησε το μεγάλο βήμα στο πορτραίτο της Άννας Δαλασσηνής, σε σχέση με τα υπόλοιπα γυναικεία πορτραίτα του έργου· τόλμησε να διεκδικήσει την υψηλότερη θέση ανάμεσα στην ανθρωπότητα για το μητριαρχικό της πρότυπο. Αφενός, αυτή η ελευθερία λόγου της συγγραφέως πηγάζει από το γεγονός ότι η Δαλασσηνή είναι η μόνη ηρωίδα της οποίας η παρουσία και ο ρόλος δίπλα στον αυτοκράτορα επισφραγίζεται ιστορικά. Ακόμα και οι πιο γνωστοί επικριτές της βασιλομήτορος, όπως ο Ιωάννης Ζωναράς³⁹, μπορεί να την ψέγουν για τα σκληρά οικονομικά μέτρα και την βαριά φορολογία που επέβαλε, παραδέχονται όμως τις πολιτικές της ικανότητες. Το γεγονός αυτό οδηγεί στην διαπίστωση ότι δεν ετίθεντο υπό αμφισβήτηση τα προσόντα της Δαλασσηνής, παρά μόνον οι πράξεις της υπόκειντο στην πολιτική κριτική. Αφετέρου, η Άννα Δαλασσηνή ήταν, εν τέλει, το πλέον στενά συνδεδεμένο πρόσωπο με τον Αλέξιο, όσο και αν η Άννα Κομνηνή προσπάθησε να εγκαθιδρύσει την ίδια σχέση εξάρτησης και συναισθηματικής επικοινωνίας ανάμεσα στην μητέρα της και τον πατέρα της.

Κατά βάθος, η ίδια η συγγραφέας είχε συνειδητοποιήσει πως δύσκολα ο συζυγικός δεσμός θα μπορούσε να αναμετρηθεί με τον δεσμό αίματος ανάμεσα σε μητέρα και γιο, και ίσως, για τον λόγο αυτό, αποφεύγει αριστοτεχνικά την «συνάντηση» των δύο εξίσου αγαπημένων της προτύπων, Ειρήνης και Δαλασσηνής, μέσα στο πλαίσιο της διήγησης: αμφότερες παρουσιάζονται να

---

³⁹Ζων., 746.

έχουν αναλάβει εξίσου σημαντική αποστολή για να στηρίξουν τον πρωταγωνιστή της ιστορίας, Αλέξιο, αλλά η καθεμία το πράττει με δυνάμεις κοινωνικά προδιαγεγραμμένες για τον κάθε ρόλο.

Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι η Άννα δεν λειτουργεί απλά ως συγγραφέας που έχει μετατρέψει σε κεντρομόλο δύναμη του έργου της την αγάπη του πατέρα της προς την Δαλασσηνή, απλά για να ωφεληθεί λογοτεχνικά το πορτραίτο της ηρωίδας. Η συγγραφέας Άννα Κομνηνή δεν μπορεί να κρύψει, σε όλη την έκταση του έργου, πως προπάντων είναι η ίδια μια θυγατέρα φιλοπάτωρ τε ἄμα και φιλομήτωρ⁴⁰. Πράγματι, καθώς η Άννα φιλοτεχνεί τα πορτραίτα των προσώπων της Αλεξιάδας, ταυτόχρονα φιλοτεχνείται η ίδια και, είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα, αυτοπαρουσιάζεται πάνω από όλα ως μια πριγκίπισσα που η ζωή της αρχίζει και τελειώνει στους γονείς της. Η Άννα επιτρέπει στον εαυτό της να συμμετέχει στο έργο της με μία και μοναδική υπόσταση, την υπόσταση της στοργικής κόρης· παρουσιάζεται ελάχιστα ως σύζυγος σε σύντομες αναφορές, περισσότερο για να τηρήσει τα προσχήματα, ενώ ποτέ δεν επιδεικνύει τον ρόλο της ως μητέρα. Είναι, λοιπόν, επόμενο από μια γυναίκα που αγωνίζεται να αποδείξει πόσο βαθιά ριζωμένη είναι μέσα της η αγάπη για τους γονείς της, να αποτυπώνει με την ίδια ένταση την αγάπη του πατέρα της προς την μητέρα του. Ίσως αυτό να εξηγεί γιατί προσωρινά η Άννα «θυσιάσε» -κατά κάποιο τρόπο - την προσωπικότητα της συζύγου-Ειρήνης Δούκαινας για όσο καιρό πρωταγωνιστεί η Δαλασσηνή στη ζωή του αυτοκράτορα. Βέβαια, η Άννα Κομνηνή εκφράζει στον Πρόλογο⁴¹ την βαθιά εκτίμησή της για το πρόσωπο του συζύγου της, αλλά την φλογερή της αγάπη και, γενικά, όλα τα παθιασμένα της συναισθήματα απευθύνονται στους γονείς της. Φυσικά, όσο πειστική και αν γίνεται η Άννα ως στοργική κόρη, πρέπει καθέναν να αναρωτηθεί αν η αγάπη αυτή ήταν η ίδια, αν ο Αλέξιος δεν υπήρξε ποτέ ο τόσο σημαντικός αυτοκράτορας, και αν η Ειρήνη δεν υπήρξε ποτέ Αυγούστα. Μήπως, αν ο Νικηφόρος Βρυέννιος ήταν κάτι παραπάνω

---

⁴⁰ Αλεξ. 6,8,2: «Καὶ γὰρ μετὰ ταῦτα εἰς ἡλικίαν ἐπιδεδωκυῖα καὶ ἀπολαβοῦσα τὸ φρονοῦν καθαρῶς φιλομήτωρ κατὰ ταῦτὸν ἐγεγόνειν καὶ φιλοπάτωρ», Αλεξ. 15,11,2: «Ἄλλ' ἐπεὶ τὸ τῆς ὑποθέσεως ἐκβιάζει μέγεθος, φιλοπάτωρ τὲ ἄμα καὶ φιλομήτωρ ἐξ αὐτῶν σπαργάνων γεγεννημένη θεσμούς ἱστορίας ὑπερεκπίπτειν ἔρχομαι διηγησομένη».

⁴¹ Αλεξ. Προοίμ. 3,1-4.

από Μακεδόνας⁴² στρατηγός, αν τελικά έλεγε το μεγάλο «ναι» στο πραξικόπημα της Άννας εναντίον του Ιωάννη, και τελικά γινόταν αυτοκράτορας, θα τον αγαπούσε περισσότερο ως σύζυγο η πικραμένη πριγκίπισσα;..

2.3.1. Η Υπέρβαση της Ανθρώπινης Διάστασης

Στο πορτραίτο της Δαλασσηνής, η εγγονή της επιλέγει να αναδείξει σταδιακά τα σημεία εκείνα που κρίνουν την υπεροχή της ηρώιδας απέναντι σε άνδρες και γυναίκες. Ξεκινώντας από το πρώτο στάδιο, η Δαλασσηνή παρουσιάζεται να ξεχωρίζει ανέκαθεν σε σοφία και πείρα από όλες τις γυναίκες της ηλικίας της⁴³. Η συγγραφέας αντιλαμβάνεται πόσο ευαισθητοποιημένο είναι το αναγνωστικό κοινό σε ό,τι αφορά την σωφροσύνη μιας γυναίκας, μια αρετή την οποία φαίνεται να διαθέτει χωρίς να χρειάζεται την επικύρωση του χρόνου, χωρίς να χρειάζεται να ασπρίσουν τα μαλλιά της, και αυτό αποτελεί το πρώτο ισχυρό επιχείρημα της συγγραφέως να διακρίνει την γιαγιά της από τις υπόλοιπες γυναίκες, αν και είναι αδύνατο να προκύπτει από την προσωπική της εμπειρία. Η Άννα επιμελώς αποφεύγει να συσχετίσει την εξωτερική ομορφιά με την εικόνα της γιαγιάς της, διότι η ομορφιά του προσώπου ή του σώματος, από μόνη της, ως υποκείμενη στην φθορά του χρόνου, είναι επίσης μια ιδιότητα που δεν εξασφαλίζει στην Δαλασσηνή την αποκλειστικότητα, και αν ετίθετο θέμα σύγκρισης με άλλες νεώτερες γυναίκες, εύκολα θα μπορούσε να καταρριφθεί. Όμως, η σοφία είναι για την Δαλασσηνή κατάκτηση και όχι χάρισμα έτοιμο, εκ γενετής, και φθαρό στο πέρασμα του χρόνου, όπως η ομορφιά· η σοφία νικά τον χρόνο διότι, όσο ο καιρός

---

⁴² Χων. Ιστ. 2,6: «ἐπ' ἐμοὶ δὲ καὶ μάλα καπυρὸν γελάσειε τὸ Πανρῶμαιον, καὶ τῶν φρενῶν κριθεῖν ἀποπεσῶν, εἰ τὴν βασιλείαν οὐκ ἐπαινετῶς εἰληφῶς, ἀλλ' αἵμασιν ὁμογενῶν καὶ μεθόδοις Χριστιανῶν ἀφισταμέναις θεσμῶν, δεῆσαν ταύτης ἀφεικέναι διάδοχον, τὸν μὲν ἐξ ὄσφυος ἀποπεμψαίμην, τὸν δὲ **Μακεδόνα** εἰσοικισαίμην,“ τὸν Βρυέννιον οὕτω λέγων, ἐπεὶ καὶ ἐξ Ὁρεστιάδος ὤρμητο· μία δ' αὕτη τῶν εὐδαιμόνων καὶ κρατίστων παρὰ Μακεδόσι πόλεων». Εδώ ο Χωνιάτης εξιστορεί τον υποτιθέμενο διάλογο του Αλεξίου με την Ειρήνη, καθώς εκείνη προσπαθεί να τον πείσει ότι ο γαμπρός τους και όχι ο γιος τους είναι κατάλληλος για αυτοκράτορας, ενώ ο Αλέξιος παρουσιάζεται να αντιμετωπίζει υποτιμητικά τον Βρυέννιο.

⁴³ Αλεξ. 3,7,3: «ὁ δὲ κατόπιν χρόνος καὶ ὁπότεν ἐκείνη ταῖς νεωτέραις συνεξητάζετο γυναιξί, θαῦμα ἄντικρυς ἦν πόλιον ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ ἐπιδεικνυμένη φρόνημα, καὶ παρεῖχεν ἐξ αὐτῆς ὄψεως τῶ βουλομένῳ καταθρεῖν τὴν ἐνοῦσαν αὐτῇ ἀρετὴν ὁμοῦ καὶ ἐμβρίθειαν»

περνάει, διευρύνεται, πόσο μάλλον για κάποιον που την διαθέτει ήδη από νεαρή ηλικία, όπως η Δαλασσηνή.

Το δεύτερο στάδιο είναι κάπως πιο τολμηρό για το θεωρητικό υπόβαθρο ενός έργου, που υποτίθεται ότι στηρίζεται σε αμιγώς πατριαρχικές βάσεις. Μέσα στην διήγηση η Δαλασσηνή, όχι μόνον συγκρίνεται με άνδρες, υπερέχει σε σχέση με το ανδρικό φύλο σε ευφυΐα και σύνεση, αρετές που φαίνεται ότι αναγνωρίζει και ο Αλέξιος⁴⁴. Μάλιστα, η Άννα Κομνηνή υπερασπίζεται σε τέτοιο βαθμό αυτήν την θέση, ώστε τονίζει τουλάχιστον δύο ακόμα φορές πόσο ανυπέρβλητο θεωρείται το κύρος της γιαγιάς της, γράφοντας: «ἵνα γὰρ πρὸς ἐκείνην ἐπαναδρομοῦμαι καὶ αὐθις, ἀξίωμα μὲν οὖν μέγιστον αὐτῆ οὐ γυναικῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀρρένων καθίστατο καὶ κόσμος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως»⁴⁵. Όμως, η Άννα δεν σταματάει εδώ με την υπερύψωση του πορτραίτου· λίγο αργότερα προσπαθεί να πείσει τους αναγνώστες ότι τίποτε από όσα γράφει δεν αποτελεί εγκώμιο διότι, σε περίπτωση που επρόκειτο για εγκώμιο, θα ήταν αναπόφευκτο να μην επισκιάσει την αίγλη άλλων ανθρώπων συγκρίνοντάς τους με την γιαγιά της: «Ταῦτα εἴ τις ἠβούλετο ῥήτωρ εἰς ἐγκωμίου λόγον ἀγαγεῖν, τίνας ἂν οὐκ ἀπεκρούψατο τῶν πάλαι περιβοήτων ἐπ’ ἀρετῆ καὶ κατ’ ἀμφοτέρα τὰ γένη φανέντας περιφανεῖς τοῖς ἐπιχειρήμασι καὶ τοῖς ἐνθυμήμασι καὶ ταῖς πρὸς ἄλλους συγκρίσεσιν ἐξογκῶν εἰς μέγα τὴν ἐπαινουμένην, ὥσπερ νόμος ἐστὶ τοῖς ἐγκωμιάζουσιν;»⁴⁶.

Εκθέτοντας τα παραπάνω, η Άννα επεχείρησε ένα σπουδαίο άλμα· εκτός από το ότι ξεχωρίζει την Δαλασσηνή από τις γυναίκες και τους άνδρες του καιρού της, την υπερυψώνει πέρα και πάνω από γεωγραφικά σύνορα και ιστορικές εποχές, επικυρώνοντας αυτό που είχε υποστηρίξει νωρίτερα για την γιαγιά της, ότι,

---

⁴⁴ Αλεξ. 3,7,5: «ἤδει γὰρ ἀκριβῶς τὸ ταύτης ἐφ’ ἅπασιν ἐπὶ τὸ κράτιστον συγκεχωρηκὸς καὶ ὅτι διαφερόντως πάντας τοὺς κατ’ ἐκεῖνο καιροῦ γεγονότας ἀνθρώπους εἰς φρόνησίν τε καὶ σύνεσιν πραγμάτων ὑπερελαύνει».

⁴⁵ Αλεξ. 3,8,2.

⁴⁶ Αλεξ. 3,8,5 cf. Μιχ. Ψελλ., Χρον., 6,25: Εἰ δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἐργάζομαι νῦν, ἱστορεῖν δὲ τοὺς τῶν αὐτοκρατόρων ἐπιβέβλημαι βίους, πῶς ἂ τῶν ἱστοριῶν ἐστὶν ὑπερβαίων, ἂ τῶν ἐγκωμίων ἐστὶν ἐργάσωμαι, ὥσπερ ἐπιλαθόμενος τῆς ἐπιχειρήσεως, ἢ διαγράφων τὴν τέχνην, μὴ διακρίνων τὰς ὑποθέσεις, ἀλλ’ εἰς ταῦτο τέλος συνελαύνων, ὧν διάφοροι οἱ σκοποί; ἐπεὶ τοί γε πρὸς τῆσδε τῆς πραγματείας πολλοὺς ἐκείω καὶ καλοὺς λόγους πεποιήμαι, καὶ τὰς γε ὑπερβολὰς τῶν ἐγκωμίων ἐθαύμασαν οἱ πολλοὶ, καὶ οὐκ ἐψευδάμην τὸν ἐπαινον, ἀλλὰ τοὺς ἄλλους ἔλαθον οὕτω ποιῶν...

δηλαδή, θα μπορούσε να διοικήσει όχι μόνον την Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, αλλά και κάθε βασίλειο σε όποιο μέρος και αν βρισκόταν από όσα φωτίζει ο ήλιος⁴⁷. Πάντως, αυτό που προκαλεί μεγάλη εντύπωση είναι ότι η Άννα Κομνηνή δεν είναι διατεθειμένη να υποχωρήσει στις παραπάνω θέσεις της, ακόμα και αν διαισθάνεται ότι ενέχουν δόσεις υπερβολής. Με τον ιδιαίτερα μαχητικό τρόπο που κλείνει το πορτραίτο, δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης για την μητέρα του αυτοκράτορα, από την στιγμή που δεν δέχεται ότι υπάρχει κάποιος που θα μπορούσε να διαφωνήσει με όσα έγραψε, αλλά ακόμα και αν υπάρχει, ο μόνος λόγος που δεν υιοθετεί την «αλήθεια» της διήγησης είναι η προσωπική του εμπάθεια. Πάντως, για το θέμα της αμείλικτης αντικειμενικότητας, που η Άννα σε κάθε ευκαιρία διακηρύσσει για το έργο της, αρκεί μια σύντομη ανάγνωση της Χρονογραφίας για να αντιληφθούμε σε πόσο μεγάλο βαθμό η συγγραφέας αφομοίωσε την τεχνική του μεγάλου δασκάλου Μιχαήλ Ψελλού⁴⁸.

Για πολλοστή φορά θα πρέπει να επισημανθεί ότι η συγγραφέας επεξεργάζεται το πορτραίτο σε δύο επίπεδα ταυτοχρόνως: να μεν, θεμελιώνει το μητριαρχικό της πρότυπο πάνω στον άξονα του ιδεατού και της μοναδικότητας, πάντα δε, με προσοχή και σεβασμό απέναντι στο πατρικό της πρότυπο. Άλλωστε, θα ήταν εντελώς παράλογο, μέσα σε ένα έργο που αποσκοπεί να προβάλλει τον Αλέξιο ως εμβληματική ιστορική φυσιογνωμία και ως ίνδαλμα αυτοκράτορα και στρατηγού, να επιτρέψει η Άννα Κομνηνή να κλονιστεί το κύρος του πατέρα της, με οποιονδήποτε τρόπο. Παρόλα αυτά, η Άννα δεν διστάζει να προχωρήσει σε μια

---

⁴⁷ Αλεξ. 3,7,2.

⁴⁸ Ενδεικτικά παραδείγματα όπου απηχείται το ύφος του Ψελλού(6,25) στο κείμενο της Άννας Κομνηνής: Αλεξ. Προοίμ., 2,2: *Ἀλλὰ καὶ τὰς ἐκείνου πράξεις προελομένη συγγράφειν δέδοικα τὸ ὑφορμοῦν τε καὶ ὑποτρέχον, μὴ ποτε λογίσαιτό τις τὰ τοῦ ἐμοῦ πατρὸς συγγράφουσαν τὰ ἑαυτῆς ἐπαινεῖν, καὶ ψεῦδος ἅπαν δόξῃ τὸ τῆς ἱστορίας πρᾶγμα καὶ ἐγκώμιον ἄντικρυς, εἴ τι τῶν ἐκείνου θαυμάζοιμι..* **Αλεξ. 15,3,4:** *Πάλιν δ' ἐνταῦθα γενομένη παραιτοῦμαι τὴν μέμψιν ὅτι περιαιτολογοῦσα καταλαμβάνομαι· ἀλλὰ πολλάκις ἀπελογησάμην ὅτι οὐχ ἢ τοῦ πατρὸς εὐνοια τοὺς λόγους τούτους παρέχεται, ἀλλ' ἢ τῶν πραγμάτων φύσις. τί γὰρ κωλύει πρὸς τῆς ἀληθείας αὐτῆς, καὶ φιλοπάτορα εἶναι κατὰ ταῦτόν τινα καὶ φιλαλήθη; Ἐγὼ μὲν γὰρ τάληθῆ προειλόμην συγγράφειν καὶ περὶ ἀνδρὸς ἀγαθοῦ· εἰ δὲ τὸν αὐτὸν ξυμβέβηκεν εἶναι καὶ πατέρα τοῦ συγγραφέως, τὸ μὲν τοῦ πατρὸς ὄνομα προσερρίφθω ἐνταῦθα καὶ κείσθω ἐκ τοῦ παρέλκοντος· τῇ δὲ φύσει τῆς ἀληθείας ἀνακείσθω τὸ σύγγραμμα..*

εκπληκτική σύλληψη όταν ο Αλέξιος παρουσιάζεται να υποκλίνεται με δέος και σεβασμό στις αρετές τις Άννας Δαλασσηνής, στην ουσία «υποκλίνεται» το απόλυτο πατριαρχικό σύμβολο της Αλεξιάδας ενώπιον του μητριαρχικού, αλλά με τρόπο που δεν θεωρείται προσβολή για το ανδρικό ιδεώδες. Ο Αλέξιος, μην έχοντας λάβει καμία πατρική επιρροή, εφόσον ο πατέρας του, Ιωάννης Κομνηνός, ούτε *ψιλῶ ὀνόματι* δεν υπήρξε πρότυπο για τον γιο του, ό,τι έχει καταφέρει στην ζωή του το οφείλει στα ηθικά διδάγματα και στην συμπαράσταση της μητέρας του.

2.3.2. Πορτραίτο Καινοτομίας ή Κοινωνικών Συμβάσεων;

Ίσως, εκ πρώτης όψεως, η προσπάθεια της συγγραφέως να εξιδανικεύσει το μητριαρχικό της πρότυπο μέσα σε ένα έργο που ο τίτλος του υπόσχεται την εξιδανίκευση του πατέρα της, να μην είναι τελικά και τόσο ανατρεπτική, αλλά μάλλον δείγμα υψηλής συγγραφικής νοημοσύνης που ανιχνεύει πού και πότε μπορεί να γραφτεί κάτι, πού και πότε μπορεί να υψώσει το γυναικείο «ανάστημα» μέσα στην διήγηση, χωρίς «φεμινιστικές» κορώνες και χωρίς να διακυβεύονται οι πατριαρχικές αξίες. Η Άννα Κομνηνή έχει την βαθιά πεποίθηση ότι μόνον το πορτραίτο της μητέρας του πρωταγωνιστή-Αλεξίου της παρέχει το πλέον ακλόνητο «άλλοθι» να αποτυπώσει την γυναικεία εξουσία στην πιο τολμηρή έκφρασή της· επίσης, γνωρίζει πως πολύ δύσκολα ο άνδρας αναγνώστης θα έβαζε στο στόχαστρο της κριτικής του την αγάπη ενός γιου για την μητέρα του. Προφανώς, η έντονη συναισθηματική εξάρτηση μεταξύ μητέρας και υιού είναι μια αξία με διαχρονική ισχύ και κάτι πολύ περισσότερο από την επίσης διαχρονική μεμψιμοιρία της συζύγου, επειδή τάχα νιώθει να απειλείται από την μητέρα του άνδρα της. Σε περίπτωση που η Άννα πορεύτηκε στην συγγραφή της με το παραπάνω σκεπτικό, τότε η συγγραφική της ευφυΐα έγκειται στο γεγονός ότι κατάφερε να θέσει στο προσκήνιο της ιστορίας της το είδωλο ή πορτραίτο των μεγαλύτερων φιλοδοξιών της, χρησιμοποιώντας ως όχημα τα κοινωνικά προνόμια για τον ρόλο μιας μητέρας. Η Άννα ασπάζεται την επικρατούσα άποψη ότι το μητρικό κίνητρο νομιμοποιεί σχεδόν τα πάντα σε μια γυναίκα, συνεπώς, αυτό αποτελεί ένα σημείο που ενώνει την φωνή της με την φωνή της πατριαρχικής κοινωνίας του 12^{ου} αιώνα.

Επίσης, υπάρχει ένα επιπλέον στοιχείο που είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως κοινωνική σύμβαση της *Αλεξιάδας*, και εντοπίζεται στην μεγάλη επιμονή της Άννας Κομνηνής να συνδέσει την γιαγιά της με τον μοναστικό βίο. Πέρα από το γεγονός ότι η υιοθέτηση του μοναστικού τρόπου ζωής προωθεί την πνευματική και ηθική τελειότητα της Δαλασσηνής, αποτελεί ταυτόχρονα ένδειξη συμμόρφωσης της συγγραφέως με την κοινωνική επιταγή που ορίζει σαν φυσικό χώρο της χήρας γυναίκας το μοναστήρι, ακόμα και όταν πρόκειται για γυναίκες της υψηλής τάξης. Πιθανότατα, αυτός να είναι ο λόγος που η Άννα Κομνηνή προσπαθεί να δικαιολογήσει με κάθε τρόπο την παραμονή της Άννας Δαλασσηνής στα ανάκτορα, αποδίδοντας την στάση της όχι στην προσωπική της επιλογή, αλλά στην υπερβάλλουσα μητρική αγάπη που την κρατά αναγκαστικά μακριά από το μοναστήρι, όπου πραγματικά επιθυμεί να περάσει το υπόλοιπο της ζωής της. Βέβαια, η επικρότηση του μοναστικού τρόπου ζωής μέσα στην διήγηση αποτελεί περισσότερο την τυπική υπακοή της συγγραφέως στις προσδοκίες της κοινωνίας, παρά την προσωπική της άποψη. Η Άννα Κομνηνή αντιλαμβάνεται πως μια τόσο δυναμική προσωπικότητα, όπως η Άννα Δαλασσηνή, είχε πολύ περισσότερα να προσφέρει στον Αλέξιο με το να βρίσκεται δίπλα του, και, αν μη τι άλλο, δεν θα αποκτούσε ποτέ τόσο μεγάλη αναγνώριση και διάκριση μέσα από τους τοίχους του κελιού της. Επιδοκιμάζοντας η συγγραφέας την δράση της γιαγιάς της μέσα στα ανάκτορα και έξω από το μοναστήρι, όπως επίσης αναγνωρίζει την προσφορά της μητέρας της προς τον πατέρα της, στο πεδίο της μάχης και έξω από το παλάτι, σηματοδοτεί ταυτόχρονα την αντίσταση της ίδιας να οριοθετήσει τα πορτραίτα της μέσα στα στενά περιθώρια που έχει διαμορφώσει η κοινωνία για τις γυναίκες της τάξης της: ακόμα και αν αυτό αποτελεί μια μορφή αντίστασης, η Άννα το επιχειρεί με επιδεξιότητα, εφοδιάζοντας, δηλαδή, τις ηρωίδες της πάντοτε με αποδεκτά κίνητρα⁴⁹. Βέβαια, θα βοηθούσε εξαιρετικά την παρούσα ανάλυση, εάν γνωρίζαμε

---

⁴⁹ Στο σημείο αυτό έγκειται μία από τις κύριες αιτίες «αντιπαλότητας» της Άννας με τον Ιωάννη Ζωναρά, ο οποίος προσπαθεί να αποδείξει ότι οι γυναίκες ενδιαφέρονται αποκλειστικά να αποκτήσουν οι ίδιες εξουσία και όχι ότι δρουν για χάρη του Αλεξίου, όπως διατείνεται η Άννα. Όπως διαπιστώνει και η Macrides, *Who Wrote the Alexiad?*, 72-75, οι σημαντικές ομοιότητες και διαφορές μεταξύ της Άννας Κομνηνής και του Ιωάννη Ζωναρά,

ποιά τα πραγματικά αισθήματα της ίδιας της Άννας για τον περιορισμό της στην μονή Κεχαριτωμένης, πόσο της έχει στοιχίσει η απομάκρυνση από το κέντρο των πολιτικών εξελίξεων, καθώς και πόσο «ατιμασμένη» νιώθει ως πρώην *Καισάρισσα*.

2.3.3. Η Σχέση της Άννας Κομνηνής με το Πορτραίτο

Πέρα από το αν η Άννα Κομνηνή καινοτομεί στο έργο της ή απλά συμβαδίζει με το πνεύμα της εποχής της, ξεχωριστό θέμα συζήτησης θα μπορούσε να αποτελέσει αν και κατά πόσο ταυτίζεται με την λογοτεχνική της ηρωίδα. Όπως επισημάνθηκε νωρίτερα, η Άννα απορρίπτει στην περίπτωση της Άννας Δαλασσηνής την οποιαδήποτε αναφορά στην περιγραφή του προσώπου της, ως ένα στοιχείο ανούσιο για μια ηρωίδα με τόσα πολλά πνευματικά χαρίσματα. Ίσως, η Άννα Κομνηνή να έχει την ίδια γνώμη για τον εαυτό της, και αυτό να εξηγεί τον λόγο που αποφεύγει συνειδητά την παραμικρή νύξη για την εξωτερική της εμφάνιση. Υπήρξαν, άλλωστε, σημεία μέσα στην διήγηση που πρόσφεραν την ευκαιρία στην συγγραφέα να φανερώσει έστω μια γενική εικόνα του εαυτού της, χωρίς αυτό να θεωρηθεί κατάχρηση εκ μέρους της· εξάλλου ήταν απολύτως φυσιολογικό για τις γυναίκες της αριστοκρατίας να καμαρώνουν για την ομορφιά τους. Για παράδειγμα, θα μπορούσε η Άννα, όταν εκθείαζε με άπειρο θαυμασμό την ομορφιά του Αλέξιου και της Ειρήνης, να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία να επαινέσει και τον εαυτό της, είτε άμεσα είτε έμμεσα, συσχετίζοντας την ομορφιά της με τους γονείς της, αν τους έμοιαζε και τι κληρονόμησε από τον καθένα. Επίσης, όταν έπλεκε εγκωμιαστικούς λόγους για την ομορφιά του νεαρού αρραβωνιαστικού της Κωνσταντίνου, ή όταν επαινούσε τον κατοπινό σύζυγό της Νικηφόρο Βρυέννιο, θα μπορούσε η περιγίπισσα να αναφερθεί στην ομορφιά της ως νύφη. Το ότι η Άννα δεν αυτοεπαινείται από μετριοφροσύνη δεν αρκεί ως επιχείρημα, από την στιγμή που διατυμπανίζει οτιδήποτε αφορά την καταγωγή και την μόρφωσή της. Πιθανότατα, η Άννα επιθυμεί να ακολουθήσει τα χνάρια που χάραξε το πορτραίτο της Δαλασσηνής, να μείνει, δηλαδή, στην συνείδηση του

κρίνουν απαραίτητο συμπλήρωμα της *Αλεξιάδας* την *Επιτομή Ιστοριών*, αν και οι πηγές του Ζωναρά ήταν εντελώς ανεξάρτητες από τις πηγές της Άννας.

αναγνωστικού κοινού ως πορφυρογέννητη, μορφωμένη και πνευματώδης, παρά ως καλλονή.

Η Άννα Κομνηνή θαυμάζει τον τρόπο με τον οποίο η γιαγιά της σκέπτεται, αλλά κυρίως τις ικανότητες της να εκφράζει τις σκέψεις της με τρόπο κατανοητό και αποδεκτό για τους άλλους, χάρη στην επιτυχημένη χρήση της ρητορικής. Στον Πρόλογο⁵⁰ του έργου, η συγγραφέας διεκδικεί επίσης για λογαριασμό της την ρητορική ικανότητα, ενώ υποτιμάει σε άλλα σημεία⁵¹ όσους δεν κατέχουν αυτό το προσόν. Μάλλον, η διανόηση είναι για την ίδια την Άννα το πλέον θαυμαστό στοιχείο, είτε αφορά άνδρες είτε γυναίκες. Βέβαια, το θέμα της διανόησης και της μόρφωσης ως στοιχείου διάκρισης δεν το χρησιμοποιεί ακριβώς με τον ίδιο τρόπο για τον εαυτό της, όπως το χειρίζεται στο πορτραίτο της γιαγιάς της. Για την Άννα Δαλασσηνή η διανόηση μπορεί από μόνη της να αποτελέσει τον λόγο που εκείνη υπερβαίνει το γυναικείο και το ανδρικό φύλο, ενώ η Άννα Κομνηνή δεν ομολογεί ευθαρσώς για τον εαυτό της ότι ξεπέρασε τις γυναίκες τις εποχής της χάρη στη μόρφωσή της⁵².

Επιπλέον, η φανερά επαινετική στάση της Άννας για την -υποτιθέμενη- απόφαση του πατέρα της να κρατήσει για τον εαυτό του τις στρατιωτικές υποθέσεις και τους πολέμους, έχοντας αναθέσει όλες τις κρατικές αρμοδιότητες στην μητέρα του, αφενός, αντανακλά την εναρμόνιση με το γυναικείο *decorum*, σύμφωνα με το οποίο δεν αρμόζει στις αριστοκράτισσες της βασιλεύουσας να ασχολούνται με τα του πολέμου· αφετέρου, ενδεχομένως να εκφράζει η Άννα την επιδοκιμασία της απέναντι στο δυαδικό μοντέλο εξουσίας, κατά το οποίο η γυναίκα διοικεί στα ανάκτορα και ο άνδρας στο πεδίο της μάχης, ένα μοντέλο που πιθανότατα φιλοδοξούσε να ενσαρκώσει και η ίδια με τον σύζυγό της. Η Άννα Κομνηνή αντιλαμβανόταν ότι, για την εκπλήρωση των μεγάλων φιλοδοξιών της για τον θρόνο, το να έχει την υποστήριξη ενός άξιου άνδρα στις στρατιωτικές υποθέσεις, ήταν κάτι παραπάνω από αναγκαιότητα· για τον λόγο αυτό είχε

---

⁵⁰ *Αλεξ. Προίμ.*, 1,2.

⁵¹ *Αλεξ.*, 5,9,5. Η περίπτωση του Ιωάννη Ιταλού.

⁵² Connor, *Women of Byzantium*, 257.

εναποθέσει όλες της ελπίδες της στον Νικηφόρο Βρουέννιο⁵³ για την επιτυχία του πραξικοπήματος εναντίον του αδελφού της, Ιωάννη, το οποίο επιχείρησε ένα χρόνο μετά τον θάνατο του Αλεξίου.

Αυτό που προξενεί μεγάλη εντύπωση είναι ότι, ενώ σαν συγγραφέας η Άννα Κομνηνή γνώριζε την επιτυχημένη «συνταγή» για να ισχυροποιήσει τα μητριαρχικά της πορτραίτα μέσα στην διήγηση, προστατεύοντας τα πίσω από περιφερειακούς και αποδεκτούς ρόλους, αμέλησε να εξοπλίσει τον ίδιο της τον εαυτό με τα κοινωνικώς ορθά κίνητρα στην ζωή της. Ναι μεν, η συγγραφέας-Άννα οικοδόμησε το άτρωτο γυναικείο πρότυπο της Άννας Δαλασσηνής πάνω στα στιβαρά θεμέλια της μητρότητας, όμως, η πριγκίπισσα-Άννα, όχι μόνον δεν χρησιμοποίησε την μητρική αγάπη ως προκάλυμμα για τις πράξεις της, ούτε καν αναφέρεται σε κάποιο από τα τέσσερα παιδιά της⁵⁴. Όσον αφορά αυτή την απουσία των παιδιών της Άννας, η Gouma-Peterson πολύ ορθά αποφαίνεται ότι τα τέκνα της πριγκίπισσας, ιδιαιτέρως οι γιοι της, δεν είχαν καμία χρησιμότητα για το περιεχόμενο της Αλεξιάδας από την στιγμή που δεν είχαν την παραμικρή σχέση με τον αυτοκρατορικό τίτλο. Οι γυναίκες της αριστοκρατίας, για τις οποίες αφιερώνει χώρο η συγγραφέας μέσα στο έργο της, στην πλειονότητά τους, είναι μητέρες παιδιών που έχουν δικαιώματα στον αυτοκρατορικό θρόνο. Συνεχίζοντας η Gouma-Peterson, διαπιστώνει ότι ο τρόπος με τον οποίο η Άννα συλλαμβάνει την

---

⁵³ Hill, *Vindication of the Rights*, 53. Για το θέμα αυτό η Hill πραγματοποιεί μια έξοχη παρατήρηση η Άννα μπορεί να θαυμάζει απεριόριστα την γιαγιά της για τον τρόπο που ασκεί την εξουσία, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι οραματίστηκε την μοναχική ζωή ή την απόρριψη των συζυγικών σχέσεων για τον εαυτό της ως τον δρόμο για την εξουσία. Αντίθετα, η Άννα είχε εκλάβει τον γάμο ως την κοινωνική σύμβαση που της άνοιγε τον δρόμο για την εξουσία, σκόπευε να αναλάβει έναν ρόλο παρόμοιο με την μητέρα της, ώστε να επηρεάζει την πολιτική ζωή. Η επιλογή της Άννας να προσεγγίσει την εξουσία μέσα από τον ρόλο της συζύγου δεν θα πρέπει να θεωρηθεί δείγμα μισογυνισμού, ότι, δηλαδή, οι γυναίκες δεν είναι ικανές να αναλάβουν από μόνες τους τα ηνία του κράτους. Για μία αυτοκρατορία που διοικούνταν από την οικογένεια των Κομνηνών, να είναι μια γυναίκα σύζυγος, μητέρα, θεραπεινίδα του αυτοκράτορα ήταν μια μορφή εξουσίας.

⁵⁴ Buckler, *Anna Comnena*, 34. Το *Τυπικόν* της Ειρήνης (PG 127, 1116) αναφέρει δύο κόρες της Άννας, η πρώτη παραδίδεται ανώνυμα, η δεύτερη ονομάζεται Ειρήνη Δούκαινα, οι οποίες προορίζονταν να διαδεχθούν την μητέρα τους και την γιαγιά τους στην *έφορεία* της μονής της Κεχαριτωμένης. Επίσης, είναι γνωστό ότι υπήρχαν δύο γιοι από το *Έπιθαλάμιον* (PG 133, 1397-1406) του Θεοδώρου Πρόδρομου που αναφέρεται στο γάμο και των δύο. Ο πρώτος ονομαζόταν Αλέξιος και ο δεύτερος Ιωάννης.

μητρότητα συναρτάται άμεσα με την αυτοκρατορική εξουσία και αποκαλύπτει τις προκαταλήψεις ενός μέλους αυτής της υψηλής τάξης⁵⁵. Η Άννα επέλεξε, λοιπόν, έτσι «ανοχύρωτη», χωρίς τα ιερά κίνητρα, να κινηθεί ενάντια στον ομοαίματο συγγενή της, ένα εγχείρημα που δεν υποστήριζε ούτε καν ο ίδιος ο σύζυγός της, πόσο μάλλον η υπόλοιπη κοινωνία. Όντως, μπορεί να μιλήσει κανείς για τραγική ειρωνεία, όταν μια συγγραφέας επιδίωξε σε τέτοιον βαθμό την κοινωνική κατοχύρωση για τις λογοτεχνικές της ηρωίδες, την Άννα Δαλασσηνή, την Ειρήνη Δούκαινα, την Μαρία Αλανή, ενώ ως πρόσωπο παρέμεινε «ασυγχώρητη» στα μάτια της κοινής γνώμης.

Τέλος, ένα μεγάλο κεφάλαιο ανοίγει για εκείνα τα ζητήματα που η Άννα Κομνηνή επιλέγει να αποσιωπήσει⁵⁶ για την Άννα Δαλασσηνή, όπως, τις συνθήκες και τους λόγους αποχώρησής της από τα ανάκτορα. Είναι, άραγε, αλήθεια τα όσα υποστηρίζει ο Ζωναράς⁵⁷, πως η άτεγκτη οικονομική πολιτική της βασιλομήτορος προκάλεσε την έντονη κοινωνική δυσαρέσκεια, ώστε αναγκάστηκε να αποχωρήσει από μόνη της, πριν της το ζητήσει ο αγανακτισμένος αυτοκράτορας;

Ο Ζωναράς τοποθετεί την απομάκρυνση της Δαλασσηνής από το παλάτι αμέσως μετά το αποτυχημένο κίνημα του Μιχαήλ Ανεμά, το 1105. Ωστόσο, η τελευταία φορά που η Άννα Κομνηνή κάνει λόγο μέσα στο έργο για την γιαγιά της βρίσκεται στο περιστατικό που αφορά την συνωμοσία του Διογενή, το 1095, όταν εκείνη διέταξε την σύλληψη και την τύφλωση του πραξικοπηματία⁵⁸. Με βάση τα προηγούμενα γεγονότα και συνυπολογίζοντας την μαρτυρία της Άννας, ότι για λίγο καιρό ευτύχησε να βλέπει την γιαγιά της, ο S. Runciman προβαίνει στην διαπίστωση ότι η Άννα Δαλασσηνή θα πρέπει να εγκατέλειψε το παλάτι πριν μεγαλώσουν αρκετά τα εγγόνια της, διότι αν η βασιλομήτωρ διέμενε στα ανάκτορα μέχρι το 1105, η εγγονή της, γεννηθείσα το 1083(εδώ διορθώνουμε τον

---

⁵⁵ Gouma-Peterson, *Gender and Power*, 114.

⁵⁶ Leib, *Les Silences*, 1-10.

⁵⁷ Ζων., 746: ἐπεὶ δ' ἐκείνη συνήκεν ἀχθόμενον τὸν υἱόν, πτοηθεῖσα μὴ βιασθεῖη καὶ ἀθέλητον δόξη ποιήσασθαι τὴν μετάστασιν, παρακεχωρήκει πάντων τῶν υἱῶν τε καὶ αὐτοκράτορι καὶ τῶν βασιλείων ὑπανεχώρησε, τὴν τοῦ Παντεπόπτου μονήν, ἣν ἐκείνη ἐδείματο, κατοικίαν ποιησαμένη, παρ' ἧ καὶ τινὰς ἐνιαυτοὺς παροικήσασα ἐντίμως τε καὶ βασιλικῶς ἐς γῆρας τε βαθὺν καταντήσασα μετέλλαξε τὴν ζωὴν.

⁵⁸ Αλεξ. 10,4,5.

Runciman που ισχυρίζεται ότι η Άννα γεννήθηκε το 1084), θα είχε την ευκαιρία να γνωρίζει πολύ καλά την γιαγιά της⁵⁹. Πιθανότατα, λοιπόν, η Άννα Δαλασσηνή να επισκεπτόταν το παλάτι, αλλά να μην κατοικούσε πλέον εκεί. Επιπλέον, η Άννα Δαλασσηνή είναι κάπως απίθανο να διέμενε στο παλάτι μέχρι το 1105, όταν έλαβε χώρα το περιστατικό των Ανεμάδων, διότι φαίνεται καθαρά από την διήγηση ότι η Ειρήνη κατείχε πλέον τον κυρίαρχο ρόλο και ασκούσε επιρροή στον σύζυγό της. Όποια και είναι τελικά η αλήθεια, θα συμφωνήσουμε με την B. Hill⁶⁰ πως η απότομη σιωπή της Άννας σαν να «φωνάζει» ότι κάτι κρύβεται πίσω από τον διακαή πόθο της γιαγιά της να αποσυρθεί στην μονή Παντεπόπτου, ενώ αυτή τη φορά θα διαφωνήσουμε με την G. Buckler⁶¹, η οποία υποστηρίζει ότι πιθανόν η σιωπή της Άννας να οφείλεται σε αδυναμία μνήμης: πώς άλλωστε να δεχθούμε εύκολα την δικαιολογία του αδύναμου μνημονικού από μια γυναίκα που ανάλαβε να ξετυλίξει το νήμα μιας ιστορίας περίπου σαράντα χρόνων σε ένα μνημειώδες έργο...

---

⁵⁹ Runciman, *The End of Anna Dalassena*, 517-524. Επίσης, είναι ενδιαφέρουσες οι εκδοχές που δίνουν κάποιες αρμένικες πηγές για την απομάκρυνση της Δαλασσηνής από τα ανάκτορα, και πολλές από αυτές κάνουν λόγο για αιρετικές τάσεις του Αλεξίου και της μητέρας του, που οδήγησαν στο άδοξο τέλος και των δύο.

⁶⁰ Hill, *Imperial Women*, 91.

⁶¹ Buckler, *Anna Comnena*, 251.

B. Ειρήνη Δούκαινα

1. Το Πορτραίτο της Ειρήνης Δούκαινας μέσα στην Αλεξιάδα.

Εισαγωγικά Στοιχεία του Πορτραίτου

Η Ειρήνη Δούκαινα ή Αυγούστα ήταν κόρη του Ανδρόνικου και της Μαρίας της Βουλγαρίας, και εγγονή του Καίσαρα Ιωάννη Δούκα⁶². Η Άννα Κομνηνή παρουσιάζει το πορτραίτο της μητέρας της αμέσως μετά το πορτραίτο του πατέρα της, Αλεξίου Κομνηνού, στο τρίτο βιβλίο της ιστορίας της.

Το πορτραίτο αρχίζει με την παρουσίαση της καταγωγής της Ειρήνης από την Ξακουστή οικογένεια των Ανδρονίκων και Κωνσταντίνων Δουκών, και τονίζει πόσο μικρή ήταν όταν ήλθε εις γάμου κοινωνία με τον Αλέξιο, όταν δεν είχε κλείσει ακόμη τα δεκαπέντε της χρόνια. Αμέσως μετά η Άννα αρχίζει να επαινεί τα εξωτερικά χαρακτηριστικά της μητέρας της. Μιλάει για τη λυγερή κορμοστασιά της, τη συμμετρία των σωματικών αναλογιών της και για το λαμπερό και καλοσχηματισμένο πρόσωπό της. Συνεχίζει την περιγραφή για τα ρόδινα μάγουλα της Ειρήνης, τα οποία παρομοιάζει με τριανταφυλλίες, αλλά και για τα σαγηνευτικά μάτια της. Αναγνωρίζει, επίσης, η Άννα Κομνηνή στην μητέρα της, ως μεγάλο προτέρημά της, την ικανότητά της να μένει σιωπηλή, αλλά αν ποτέ μιλούσε, τότε συνόδευε τα λόγια της με χαριτωμένες χειρονομίες.

Η Άννα δεν φροντίζει μόνον να εξυμνήσει το κάλλος της μητέρας της, αλλά στοχεύει στην ανάδειξη του υψηλού ήθους της Αυγούστας: πολλές φορές επαινεί την γενναιοδωρία της, όπως και τον πνευματικό της πλούτο. Με αφορμή την δράση του Ιωάννη Ιταλού δράττεται της ευκαιρίας η συγγραφέας να πραγματοποιήσει μια σύντομη παρέκβαση για τις μελέτες της Ειρήνης και την γενική κατάσταση των γραμμάτων. Αναφέρει ότι από κοινού το αυτοκρατορικό ζεύγος είχε εντρυφήσει με πολύ μόχθο στους Θείους Λόγους, αλλά διηγείται συγκεκριμένα για την μητέρα της, ως δική της προσωπική ανάμνηση, ότι λίγο πριν

---

⁶² Polemis, *The Doukai*, 66-74.

το γεύμα μελετούσε λόγους των Αγίων Πατέρων και ειδικά του Μαξίμου του Ομολογητή.

Επίσης, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που η Άννα εκθειάζει στον μέγιστο δυνατό βαθμό τη σεμνότητα της Ειρήνης και την ευλάβεια με την οποία φροντίζει τον σύζυγό της Αλέξιο⁶³, ιδίως σε πολύ κρίσιμες στιγμές για την αυτοκρατορία, όπως την περίοδο που ο αυτοκράτορας προετοιμάζεται για να αντιμετωπίσει την δεύτερη νορμανδική εισβολή και τον Βοημούνδο⁶⁴. Διηγείται η Άννα Κομνηνή ότι ο πατέρας της δεν ήταν σαν τους άλλους αυτοκράτορες που απολάμβαναν την χλιδή του παλατιού και ούτε καν σε εμπόλεμη περίοδο δεν έβγαιναν από τα λουτρά τους. Αντίθετα, ο Αλέξιος ήταν πάντα στο πεδίο της μάχης και στο κέντρο των εξελίξεων, και στο πλάι του ήθελε να έχει πάντα την σύζυγό του. Αυτό, όμως, ήταν κάτι πέρα για πέρα αντίθετο με την ιδιοσυγκρασία της βασίλισσας, η οποία προτιμούσε να βρίσκεται μακριά από τα μάτια του κοινού, να επιδίδεται στις μελέτες και τα φιλανθρωπικά της έργα. Αν έπρεπε να τα αφήσει όλα αυτά και να ακολουθεί τον άντρα της, αυτό την γέμιζε τόση ντροπή που την έκανε να ερυθριά. Η συστολή που την διέκρινε την έκανε να αισθάνεται άβολα, ώστε δεν ήθελε ούτε να την βλέπουν ούτε να την ακούν άλλοι άνθρωποι. Παρόλα αυτά, ήταν αδήριτη ανάγκη να ακολουθεί στον αυτοκράτορα ακόμα στις εκστρατείες του. Βέβαια, χάρη στην μεγάλη αγάπη και στοργή που έδειχνε στον Αλέξιο, παραμέριζε την αιδημοσύνη της, αλλά δεν ήταν μόνον αυτό. Υπήρχαν δύο πολύ σημαντικοί λόγοι

---

⁶³ Αλεξ. 12,3.

⁶⁴ Όσον αφορά την καταγραφή των στρατιωτικών γεγονότων και των πολεμικών επιχειρήσεων στην Αλεξιάδα, έχουν διατυπωθεί διάφορες ενστάσεις για το κατά πόσον η Άννα ήταν σε θέση να διαχειριστεί τέτοια θέματα στο έργο της. Η μεγαλύτερη αμφισβήτηση εκφράζεται από τον Howard-Johnston, *Anna Komnene and the Alexiad*, 260-302, ο οποίος, εν ολίγοις, αποδίδει το μεγαλύτερο μέρος της Αλεξιάδας στο υλικό που είχε αφήσει ήδη ο Βρυέννιος, το οποίο απλά η Άννα εμπλούτισε με τα διάφορα συναισθηματικά στοιχεία. Ο Howard-Johnston θεωρεί την Άννα ως μια “arm-chair” ιστορικό, όπως χαρακτηριστικά γράφει, δηλαδή ως μια ιστορικό που, ως γυναίκα, δεν είναι δυνατόν να έχει γνώση περί των στρατιωτικών θεμάτων και να περιγράφει γεγονότα που δεν έζησε ως αυτόπτης μάρτυρας στο πεδίο της μάχης. Άλλωστε, η ανύπαρκτη πολιτική και στρατιωτική κρίση της Άννας, σύμφωνα πάντα με τον Howard-Johnston, αποδεικνύεται από την παταγώδη αποτυχία του πραξικοπήματος εναντίον του αδελφού της. Για το ζήτημα αυτό, αν η Αλεξιάδα είναι τελικά του Βρυέννιου ή της Άννας, απαντούν στον Howard-Johnston οι Macrides, *Who Wrote the Alexiad?*, 63-82, και Reinsch, *Women’s Literature*, 83-106.

που έπρεπε η βασίλισσα να είναι κοντά στον αυτοκράτορα· ο πρώτος ήταν η ασθένεια της ποδάγρας που τον βασάνιζε και ανακουφιζόταν μονάχα από τις φροντίδες και τις εντριβές της συζύγου του. Ο δεύτερος και σημαντικότερος λόγος ήταν ότι ο Αλέξιος χρειαζόταν δίπλα του έναν έμπιστο και άγρυπνο φρουρό, διότι σε κάθε ώρα της ημέρας караδοκούσε πάντα κάποιος επίβουλος εχθρός για την ζωή του. Η Ειρήνη, λοιπόν, ήταν το άγρυπνο μάτι, το ορθάνοικτο αυτί, η διορατική και οξυδερκής φυσική σύμβουλος που είχε ανάγκη ο βασιλιάς.

Κομβικό στοιχείο μέσα στο πορτραίτο της Ειρήνης, όσον αφορά την σκιαγράφιση του χαρακτήρα της, είναι η γενναιότητα. Σύμφωνα με την Άννα, η μητέρα της σπλίζεται με το απαραίτητο θάρρος και ανταποκρίνεται επιτυχώς σε δύσκολες περιστάσεις ακόμα και για άνδρες, στοιχείο σπάνιο και δυσεύρετο για τον χαρακτήρα μιας γυναίκας. Η Αυγούστα εξυμνείται για την καθόλου γυναικεία συμπεριφορά της αρκετά συχνά στο δέκατο πέμπτο⁶⁵ βιβλίο της ιστορίας, στο οποίο περιγράφονται οι πολεμικές επιχειρήσεις του αυτοκράτορα εναντίων των Τούρκων. Όπως διηγείται η Άννα, οι τελευταίες αυτές εκστρατείες καταπόνησαν σε μεγάλο βαθμό την υγεία του πατέρα της και επέσπευσαν το επώδυνο τέλος του. Μέσα σε όλες αυτές τις δραματικές στιγμές του πολέμου και της αρρώστιας του Αλεξίου, η Άννα απεικονίζει την μητέρα της σαν βράχο θάρρους και γενναιότητας. Δίπλα στον καταβεβλημένο και σχεδόν νικημένο από την αρρώστια βασιλιά βρίσκεται η σύντροφος και συνοδοιπόρος του Ειρήνη· εκείνη φρόντιζε να παρακολουθείται ο αυτοκράτορας από τους πλέον επιφανείς γιατρούς και να την ενημερώνουν για την κάθε εξέλιξη. Νύχτες και μέρες περνούσαν ολόκληρες με την Ειρήνη να κάθεται στο κρεβάτι του Αλέξιου και μηχανευόταν διάφορους τρόπους για να του διευκολύνει την αναπνοή, ενώ δάκρυα κυλούσαν διαρκώς από τα μάτια της.

Η Ειρήνη προσπαθούσε ακόμα και στην παρούσα τραγική κατάσταση να φανεί δυνατή και θαρραλέα· όσο και αν υπέφερε, αντιμετώπιζε καρτερικά τα δεινά της, αλλά τα δάκρυα της ήταν αδύνατο να κρυφτούν. Δίπλα στον Αλέξιο καταπονείται όχι μόνο ψυχικά αλλά και σωματικά, δεν ήθελε να λάβει τροφή, δεν ήθελε να κοιμάται. Καθώς, όμως, η υγεία του Αλέξιου επιδειωνόταν και όλα έδειχναν πως

---

⁶⁵ Αλεξ. 15,2-3.

έρχεται το απευκταίο, κάμφθηκε η δύναμη της Αυγούστας και παραδόθηκε στον θρόνο και στο μοιρολόι. Η Άννα διηγείται πως ακόμα και ο ετοιμοθάνατος πατέρας της προσπαθούσε να παρηγορήσει τον πόνο της μητέρας της. Μετά από λίγο ο Αλέξιος λιποθυμάει για τρίτη και τελευταία φορά, ο σφυγμός του χάθηκε οριστικά. Τότε η λέει η Ειρήνη τα εξής: «Ας αφήσουμε τα πάντα..και διάδημα και βασιλεία και εξουσία και κάθε δύναμη και θρόνους και αρχές κι ας πιάσουμε το μοιρολόι». Μετά από αυτά τα λόγια, ρίχτηκε καταγής ολοφυρόμενη, βγάζοντας κραυγές πόνου. Πέταξε από πάνω της όλα τα αυτοκρατορικά σύμβολα και ενδύματα, την καλύπτρα, τα ερυθρά σανδάλια, με ξυράφι έκοψε σύρριζα τα μαλλιά της και ντύθηκε ολόκληρη στα μαύρα..

2. Η Ειρήνη Δούκαινα ως Λογοτεχνική Persona

Το πορτραίτο της Ειρήνης Δούκαινας καταλαμβάνει σημαντική έκταση μέσα στην *Αλεξιάδα*, όχι απαραίτητα σε συνεχή ροή, αλλά με την μορφή τμημάτων, άλλοτε μικρών και άλλοτε εκτεταμένων, ανάλογα με τις ανάγκες της ιστορίας ή, καλύτερα, με τις ανάγκες του λογοτεχνικού έργου. Η προσωπικότητα της Αυγούστας, όπως και της Δαλασσηνής, σίγουρα δεν είναι μονοδιάστατη και στατική. Μπορεί η Άννα να προσπαθεί να βεβαιώσει τον αναγνώστη ότι τα όσα γράφει φέρουν την σφραγίδα της αληθείας, της ψυχρής και έντιμης ιστορικής σκοπιάς, όμως, μια δεύτερη ανάγνωση δεν αργεί να αποκαλύψει την κρυμμένη μυθιστορηματική της νομοτέλεια. Η πιθανότητα παρερμηνεύσης της αριστουργηματικής τεχνικής της Άννας, να υφαίνει το μυθιστόρημά της πάνω στο στημόνι της ιστορίας, φαίνεται να της προκαλεί ανησυχία. Δεν είναι άλλωστε λίγες οι φορές που η συγγραφέας διακηρύττει την αντικειμενικότητά της, μάλιστα προκαλεί το κοινό της να την διαπιστώσει, υποδεικνύοντας ανθρώπους και ντοκουμέντα που πιστοποιούν την αμεροληψία των διηγήσεών της· μια τέτοια πρόκληση, αν μη τι άλλο, δείχνει ότι κατέχει τις γνώσεις για την σωστή συγγραφή ιστορίας, ανεξάρτητα αν αυτό που παραδίδει στο κοινό είναι ένα έπος.

Τα στάδια εξέτασης του πορτραίτου που δημιούργησε η Άννα για την πολυαγαπημένη της μητέρα είναι αρκετά, καθώς η Αυγούστα παίρνει χρώματα μέσα στην διήγηση από έναν πλούσιο καμβά και πρέπει να θεωρηθεί μέσα από διάφορους ρόλους. Αυτό ακριβώς θα είναι το επόμενο βήμα, η εξέταση της Ειρήνης Δούκαινας μέσα από την ιδιότητα της συζύγου, μέσα από την εσωστρέφεια του χαρακτήρα της, μέσα από την πνευματική και ηθική της διάσταση και, τέλος, μέσα από την γενναιότητά της. Βέβαια, η Buckler⁶⁶ δημιούργησε μια μέθοδο προσέγγισης των προσώπων της *Αλεξιάδας* γενικά, η οποία βασίζεται σε δύο μεγάλες κατηγορίες, τις θεολογικές και τις πρωτεύουσες αρετές· στις θεολογικές αρετές εντάσσονται η Πίστη, η Ελπίδα και η Φιλανθρωπία, ενώ στις πρωτεύουσες αρετές η Εγκράτεια, η Γενναιότητα, η Σοφία και η Δικαιοσύνη. Επειδή, όμως, η

---

⁶⁶ Buckler, *Anna Comnena*, 65-149.

παρούσα μελέτη επιβάλλει την διεισδυτική ματιά για συγκεκριμένα πορτραίτα του έργου, υιοθετείται ένα –τρόπον τινά- πιο εξατομικευμένο σχέδιο προσέγγισης των λογοτεχνικών χαρακτήρων, το οποίο ποικίλει ανάλογα με τα σημεία βαρύτητας του κάθε πορτραίτου.

2.1 Ειρήνη Δούκαινα: Το Πορτραίτο της Ιδανικής Συζύγου

Όταν ο νεαρός στρατηγός Αλέξιος παντρεύτηκε την Ειρήνη Δούκαινα, εκείνη δεν είχε κλείσει ακόμα τα δεκαπέντε της χρόνια. Φυσικά ο γάμος τους, όπου το φυντάκι της στρατιωτικής ελίτ, Αλέξιος Κομνηνός, και το άνθος μιας δοξασμένης οικογένειας με παράδοση στην εξουσία, Ειρήνη, ήταν μια θριαμβευτική συμμαχία και το κλειδί για την πραγματοποίηση των πολιτικών φιλοδοξιών των αμφοτέρων πλευρών. Όλα αυτά, βέβαια, προκύπτουν ορθώς από την ιστορική έρευνα. Τι συμβαίνει όμως όταν κάποιος διαβάζει για το αυτοκρατορικό ζεύγος αυτά που παραδίδει το ίδιο τους το σπλάχνο, η θυγατέρα τους Άννα Κομνηνή. Πώς βλέπει και αντιλαμβάνεται η συγγραφέας την σχέση του πατέρα της με την μητέρα της, και πώς γίνεται στα χέρια της να πλάθεται και να παίρνει μια μορφή που απέχει παρασάγγας από αυτό που παραδίδουν οι σύγχρονοι της Άννας ιστοριογράφοι⁶⁷, πολλοί εκ των οποίων είναι αρνητικά διακείμενοι και εξαιρετικά δηκτικοί με την αυτοκρατορική οικογένεια.

Η διήγηση της Άννας απεικονίζει με τα πιο ζωντανά χρώματα παραστάσεις απαραμίλλης στοργής και συζυγικής αγάπης ανάμεσα στους γονείς της. Η κόρη γράφει γεμάτη υπερηφάνεια και θαυμασμό για το ιδανικό πορτραίτο της συζύγου που ενσαρκώνει η μητέρα της και αναδεικνύει μία προς μία τις ψηφίδες που το συνθέτουν. Ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται την διάχυτη αγάπη μέσα από την συντροφικότητα της Ειρήνης προς τον σύζυγό της. Ο αυτοκράτορας έχει δίπλα του μια σύντροφο που ξεχειλίζει από κατανόηση, φροντίδα, υπομονή και καρτερικότητα. Η Άννα φροντίζει να προβάλλει σε κάθε βήμα της μητέρας της το αδιάλειπτο ενδιαφέρον και τον μεγάλο σεβασμό που επιδεικνύει στο πρόσωπο του Αλεξίου. Μάλιστα, η έγνοια για τον αυτοκράτορα είναι τόσο μεγάλη για την

---

⁶⁷ Ο Ιωάννης Ζωνάρας και ο μεταγενέστερος Νικήτας Χωνιάτης.

Αυγούστα, ώστε δεν υπάρχει χώρος να σκεφτεί τον εαυτό της, και αυτό φυσικά φωτίζει την απέραντη ευαισθησία και αυτοθυσία της ίδιας. Η συγγραφέας και θυγατέρα της Ειρήνης σπεύδει να διαβεβαιώσει τον αναγνώστη πως δεν είναι μια αυτοθυσία που μένει στα λόγια αλλά γίνεται πράξη, όταν εκείνη τον προστατεύει με τις συμβουλές, τις παραινέσεις και, φυσικά, με την ίδια της την παρουσία, αφού είναι παντού σχεδόν αχώριστοι οι δύο σύζυγοι. Παρίσταται σε όλες τις ανάγκες και τα προβλήματα του αυτοκράτορα, δεν του ανακουφίζει μονάχα το ψυχικό άγχος σε στιγμές κρίσιμες, αλλά μεριμνά για την σωματική του ευρωστία. Με τον τρόπο αυτό η διήγηση σφουρηλατεί μια γυναίκα που συμπάσχει αλλά και υποτάσσεται στις όποιες ανάγκες του συντρόφου της, και όλα αυτά φροντίζει να τα κάνει διακριτικά και κόσμια, ώστε να περνά όσο το δυνατόν απαρατήρητη.

Όλα τα παραπάνω συνθέτουν σε πρώτο πλάνο, γενικά και αδρομερώς, ένα εκλεπτυσμένο και αγγελικά ζωγραφισμένο πορτραίτο της Ειρήνης Δούκαινας. Η δημιουργός, όμως, μερίμνησε και για τις λεπτομέρειες· φρόντισε να προσδώσει απτή υπόσταση στον χαρακτήρα της ηρωίδας και ρόλο που συνυφαίνεται με ιστορικά γεγονότα. Συνεπώς, ο αναγνώστης έχει ενώπιόν του τον τόπο, τον χρόνο και τον τρόπο με τον οποίο έδρασε η ηρωίδα-σύζυγος και καλείται να γίνει κατά κάποιον τρόπο μάρτυρας που θα διαπιστώσει την εγκυρότητα της διήγησης.

Ειδικότερα, το γεγονός ότι η Αυγούστα εγκατέλειπε την ήρεμη ζωή του παλατιού για να ακολουθεί τον Αλέξιο στις εκστρατείες του, σε τόπους δύσβατους και εχθρικούς ήταν από τα μεγαλύτερα εχέγγυα της θαυμάσιας σχέσης που θέλει να παρουσιάσει η Άννα για τους γονείς της. Αυτό υπογραμμίζεται καλύτερα, όταν λάβει ο αναγνώστης υπόψη την εξαιρετικά μεγάλη αναστάτωση που προκαλούσε στην Ειρήνη το γεγονός ότι αναγκαζόταν από τις περιστάσεις να αποχωριστεί τον γυναικωνίτη. Η Αυγούστα εμφανίζεται μέσα στην διήγηση να διακατέχεται από τεράστια εσωστρέφεια και συστολή, κάτι που θα εξεταστεί στην επόμενη ενότητα εκτενέστερα. Η Ειρήνη ήταν η κόσμια σύζυγος η οποία από νεαρή ηλικία είχε αφοσιωθεί στην ανατροφή των παιδιών της και σε ασχολίες που της έδιναν ικανοποίηση, όπως η μελέτη των Αγίων Πατέρων της Εκκλησίας· από την άλλη πλευρά, όμως, το καθήκον την καλούσε να σταθεί πλάι στον άνδρα της για δύο βασικούς λόγους.

Όπως διηγείται η Άννα, η μητέρα της έπρεπε να υπερβεί τον ίδιο της τον εαυτό και να πράξει πέραν της ιδιοσυγκρασίας της, λόγω της μεγάλης στοργής και ανησυχίας για τον σύζυγό της. Από την μία πλευρά, ήταν το μοναδικό πρόσωπο που μπορούσε να βοηθήσει τον Αλέξιο να ξεπεράσει τους ρευματισμούς του και να σταθεί στα πόδια του, από την άλλη, ήταν το πλέον έμπιστο άτομο για εκείνον, η προέκτασή του, το μάτι και το αυτί που μέρα και νύχτα περιφρουρούσε την ασφάλεια του αυτοκράτορα από τα επίβουλα σχέδια και τις σκευωρίες. Επιπλέον, ήταν η φυσική του σύμβουλος, η συνετή σύντροφος που μπορούσε ο αυτοκράτορας να υπολογίσει την γνώμη της, διότι εκείνη ήταν ικανή να διαβλέψει το καλό και το συμφέρον. Αυτοί οι λόγοι, κατά την Άννα, έκαναν την παρουσία της Ειρήνης δίπλα στον Αλέξιο όχι απλά επιτακτική αλλά ζωτικής σημασίας. Η Ειρήνη, συνεπώς, ήταν ο λόγος που ναυάγησαν τα αιμοβόρα σχέδια των Αρωνίων και τόσων άλλων συνωμοτών, εκείνη που, για το συμφέρον του συζύγου της, μεσολάβησε για να αποτρέψει την τύφλωση του προδότη Μιχαήλ Ανεμά, και εκείνη που έδωσε θάρρος και υποστήριξη στον Αλέξιο στην κρίσιμη στιγμή της επίθεσης των Τούρκων.

2.1.1. Η Συζυγική Προσφορά της Ειρήνης: Ανιδιοτέλεια ή Εξαναγκασμός;

Μπορεί η Άννα να απεικόνισε ένα τέλειο συζυγικό μοντέλο, αγαστό πρότυπο για κάθε ανδρόγυνο, ίσως και μοναδικό παράδειγμα ανυπέρβλητης αγάπης και κατανόησης σε σχέση με άλλα αυτοκρατορικά ζευγάρια. Κάθε γάμος, όμως, έχει και τα τρωτά του σημεία, τις αδυναμίες του και τις διαφωνίες του. Εν προκειμένω, ούτε το αυτοκρατορικό ζεύγος δεν ξεφεύγει από τον κανόνα. Υπάρχουν ενδείξεις μέσα στο κείμενο ότι η Αυγούστα χρειάστηκε πολλές φορές να κάνει κάτι πέρα από την θέλησή της, να υπερβεί τον εαυτό της, όχι μονάχα από την αβάσταχτη ανησυχία της για τον σύζυγό της, αλλά κάποιες φορές από την πίεση που της ασκούσε ο ίδιος ο Αλέξιος. Αυτό προκύπτει, όταν το μάτι του αναγνώστη «σκοντάφτει» σε εκφράσεις όπως: «τὸ μὲν τι ἄκουσα, τὸ δ' ἔκουσίως συνείπετο»-«καὶ τὴν αὐγουσταν δὲ παρεβιάσατο συνεξεληλυθέναι μετ' αὐτοῦ»⁶⁸, «ἢ μὲν αὐγουστα πρὸς τὰ βασίλεια ἐπαναστρέψαι ἠβούλετο, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ προσωτέρω ταύτην βαδίζειν παρεβιάζετο»- «Καὶ γὰρ ἐπεὶ οὐ ταχὺ τοῦ βασιλέως ἢ βασιλῆς ἐχωρίζετο,

---

⁶⁸ Αλεξ. 12,3,2-8.

ἀλλὰ συνείπετό οἱ ἡμέραν ἕξ ἡμέρας τοῦ ἀυτοκράτορος αὐτὴν ἐπισύροντος»⁶⁹. Το γεγονός ότι η Άννα ανοίγει τέτοιες παρενθέσεις, περισσότερες από μία φορές, επιβεβαιώνει ότι κάτι τέτοιο δεν της ξεφεύγει, δεν ολισθαίνει ανεπαίσθητα η γραφίδα της, αλλά αποτελεί σκόπιμη προσθήκη. Πράγματι, η γενικότερη αίσθηση που αποπνέει το κομμάτι, το οποίο αφορά την σχέση Αλεξίου και Ειρήνης, υποβάλλει την ιδέα ότι η προσφορά και η φροντίδα είναι κάτι μάλλον μονόπλευρο. Τοποθετώντας σε μια νοητή ζυγαριά την έμπρακτη απόδειξη αγάπης του κάθε συζύγου, απομονώνοντας τα στοιχεία, φυσικά, από την μαρτυρία της Αλεξιάδας και μόνον, αποκαλύπτεται, σαφέστατα, η αδιαμφισβήτητη υπεροχή της Ειρήνης. Συγκεκριμένα, ανάμεσα στο αυτοκρατορικό ανδρόγυνο η προσφορά δεν είναι αμοιβαία· η Ειρήνη είναι ταγμένη να φροντίζει και να προστατεύει τον Αλέξιο, ο οποίος είναι ταγμένος να φροντίζει και να προστατεύει την αυτοκρατορία. Η Ειρήνη, από την στιγμή που παντρεύτηκε, αφιέρωσε τον εαυτό της στον Αλέξιο, ενώ εκείνος «παντρεύτηκε» μια αυτοκρατορία και αφιερώθηκε στην ευημερία της.

Η ιδιαιτερότητα της συζυγικής σχέσης που περιγράφηκε παραπάνω, γεννά, επιπλέον, το ζήτημα του κατά πόσον υπήρξε καταπίεση και στέρηση κάποιων αναγκών της Ειρήνης. Στηριζόμενοι στην διήγηση της *Αλεξιάδας*, συνάγεται ότι, όντως, η Αυγούστα αρκετές φορές αναγκαζόταν να ακολουθεί τον Αλέξιο σε εκστρατείες παρά την θέλησή της, διότι εκείνος δεν της επέτρεπε να επιστρέψει στην ηρεμία του σπιτιού της. Η άποψη αυτή ενισχύεται από την διακριτική αλλά συνάμα υπομνηματική τοποθέτηση της συγγραφέως ότι η Ειρήνη, όχι μόνον έκανε κάτι που την δυσάρεστούσε, αλλά πρόβαλε την άρνησή της ή την εναντίωσή της σε τέτοιου είδους υποχρεώσεις. Πράγματι, γεννά ερωτηματικά το γεγονός ότι η συγγραφέας, ανά σύντομα διαστήματα του κειμένου, γνωστοποιεί, έστω και λακωνικά, ήδη τέσσερις φορές στον αναγνώστη την αντίδραση της μητέρας της, η οποία ποτέ δεν φάνηκε να λαμβάνεται υπόψη.

Από τα παραπάνω, προκύπτει ότι η Άννα περιγράφει μια άنيση συζυγική σχέση μεταξύ των γονιών της, σίγουρα όχι αθέλητα. Το τι ακριβώς είχε κατά νου η συγγραφέας-Άννα Κομνηνή θα ήταν πολύ αλαζονικό να αποφανθεί κάποιος ότι το γνωρίζει συνεπώς, με σεβασμό και προσοχή, θα μπορούσαν να αποδοθούν

---

⁶⁹ Αλεξ. 13,14-6.

κάποιες ερμηνείες των συγγραφικών της γρίφων. Για ακόμη μία φορά ξετυλίγεται ενώπιον του αναγνώστη το ταλέντο μιας μυθιστοριογράφου, την ίδια στιγμή που απογειώνει και εξυψώνει την ηρωίδα της ως κάτι ανώτερο, σχεδόν υπεράνθρωπο, την ίδια στιγμή να ξεσκεπάζει τις ανθρώπινες ανάγκες και αδυναμίες του και, ακόμα περισσότερο, να τις χρησιμοποιεί υπέρ του πορτραίτου.

Η επιλογή της συγγραφέως να παρουσιάσει, με τον τρόπο που εξετάστηκε παραπάνω, την σχέση των γονιών της στοχεύει σε τρεις βασικές επιδιώξεις. Πρώτον, επισφραγίζει η Άννα, με την δική της προσωπική μαρτυρία, την αδιάκοπη μέριμνα του πατέρα της για την φροντίδα της αυτοκρατορίας, την τεράστια αίσθηση καθήκοντος και ευθύνης, ενώπιον της οποίας θυσιάζε την γαλήνη του οίκου του και τις οικογενειακές και προσωπικές χαρές· φυσικά, από έναν αυτοκράτορα δεν θα μπορούσε να περιμένει κανείς κάτι λιγότερο, αλλά η Άννα αποσκοπεί να εξαλείψει κάθε υπόνοια στον αναγνώστη ότι υπήρχε έστω και μια στιγμή, κατά την οποία ο πατέρας της ολιγορούσε για τις κρατικές και στρατιωτικές υποθέσεις. Δεύτερον, η συγγραφέας με αυτόν τον τρόπο θέλει να δώσει ένα τέλος στις φημολογίες. Συγκεκριμένα, η ίδια είναι πολύ καλά ενημερωμένη, και ας μην το παραδέχεται ευθέως, για τις διάφορες διαδόσεις ή «κουτσομπολιά», αλλά και για τις αντιτιθέμενες και αντιπολιτευτικές φωνές από «συναδέλφους» της, όπως ο Ζωναράς, οι οποίοι παραδίδουν μια εντελώς διαφορετική οπτική για τον Αλέξιο και την Ειρήνη. Το τι ήταν αλήθεια από όλα αυτά αφορά μια καθαρά ιστορική μελέτη· το ενδιαφέρον, εν προκειμένω, εστιάζεται στην προσπάθεια της Άννας να εξορκίσει οτιδήποτε προσπαθεί να στιγματίσει και να «θαμπώσει» το λαμπρό πρότυπο των γονιών της, εξαλείφοντας τις όποιες «παραφωνίες». Επιπλέον, προσπαθεί η Άννα να πείσει πως, ό,τι συνέβαινε πραγματικά ανάμεσα στους γονείς της, μόνον εκείνη είναι αρμόδια να το γνωρίζει και μόνον εκείνη έχει δικαίωμα να αποφανθεί για τις μικρές και ασήμαντες αδυναμίες αυτής της συμβίωσης. Ταυτόχρονα, σε δεύτερο πλάνο και σχεδόν «αθόρυβα», από την θέση της συγγραφέως καταφέρνει να προβάλλει την δική της εκδοχή ως την ιστορική αλήθεια· μπορεί να διατείνεται πως η ίδια υπηρετεί την ιστορία, αλλά ουσιαστικά η Άννα θέτει την ιστορία να υπηρετεί το έργο της και να «ντύνει» τα νοήματα που επιλέγει η ίδια να εκφράσει.

2.1.2. Η Ειρήνη στο πλευρό του Αλεξίου

Παραπάνω έγινε λόγος για τις δύο από τις τρεις επιδιώξεις της Άννας στο κομμάτι που αφορά την σχέση μεταξύ των γονιών της. Η τρίτη επιδίωξη αφορά αποκλειστικά το πρόσωπο της Ειρήνης, και αφέθηκε τελευταία μιας και η Ειρήνη είναι το θέμα που αφορά την παρούσα εξέταση. Το κομμάτι του πορτραίτου «η Ειρήνη στο πλευρό του Αλεξίου», ως επιτραπεί αυτή η συμβατική τμήση, φιλοτεχνήθηκε με πρώτη ύλη την θυσία, την στέρηση, την ταλαιπωρία και την ανησυχία μιας γυναίκας που στέκεται στο πλάι ενός πολυάσχολου άνδρα. Η Ειρήνη ενσαρκώνει το μοντέλο της γυναίκας-στήριγμα που βρίσκεται πίσω από κάθε μεγάλο άνδρα, είναι εκείνη που ρισκάρει ακόμα και την ίδια της την ζωή στο παρασκήνιο για να δοξαστεί ο αυτοκράτορας στο προσκήνιο.

Με τον ίδιο τρόπο που υποβάλλει η συγγραφέας στους αναγνώστες την ιδέα ότι η απόκτηση της εξουσίας οφείλεται στην Άννα Δαλασσηνή, παρομοίως εδώ υποβάλλει και προβάλλει προοδευτικά την άποψη ότι στην Ειρήνη Δούκαινα οφείλεται η δύναμη την οποία αντλεί ο αυτοκράτορας για να μπορεί να ανταποκριθεί στο δύσκολο έργο του. Μπορεί η Ειρήνη να μην σκιαγραφείται με τις ικανότητες της δυναμικής⁷⁰ και ευφυούς πολιτικού όπως η Δαλασσηνή, αλλά εκείνα που προσφέρει στον σύζυγό της, από το δικό της μετερίζι, αξιολογούνται ως μείζονος σημασίας από την διήγηση της κόρης της. Συγκεκριμένα, η αυτοκρατορία γνώρισε ημέρες θριάμβου και ευημερίας, έχοντας τιμονιέρη έναν σπουδαίο αυτοκράτορα σαν τον Αλέξιο. Για να συνεχίσουν, όμως, οι καλές μέρες της αυτοκρατορίας, έπρεπε ο «τιμονιέρης» να διατηρείται ακμαίος και δυνατός, και εδώ είναι ακριβώς το σημείο όπου αναδεικνύεται ο ρόλος της συζύγου, διότι μόνον η Ειρήνη κρίνεται από το έργο ο κατάλληλος άνθρωπος από τον οποίο αντλεί

---

⁷⁰ A. Laiou, *Observations on the Life And Ideology*, 79-87. Στο σημείο αυτό, μάλλον η Άννα σκόπιμα διατηρεί αυτό το χαμηλό προφίλ της Ειρήνης σε ό,τι αφορά εκτός του οίκου της υποθέσεις· αν εξετάσουμε το *Τυπικόν*, θα συμφωνήσουμε με την Α. Λαΐου, η οποία παρατηρεί ότι η Ειρήνη διακρίνεται για τις διοικητικές της ικανότητες, προνοούσε για το καθετί μέσα στην μονή, περιέγραφε με κάθε λεπτομέρεια τα διάφορα καθήκοντα που απένειμε, καθώς και τον τρόπο που έπρεπε να εκτελεστούν, ήταν ιδιαίτερα σχολαστική με την οργάνωση βιβλίων, και γενικά φαίνεται να ήταν μια γυναίκα με πυγμή, που προσπαθούσε να εξασφαλίσει πως τα πάντα θα διευθετούνται κατά τον δικό της τρόπο, ακόμα και μετά τον θάνατό της.

δύναμη και κουράγιο ο αυτοκράτορας. Παρουσιάζοντας η Άννα έναν ισχυρό και ένδοξο άνδρα σαν τον πατέρα της να μην αποχωρίζεται σχεδόν ποτέ την μητέρα της, αυτόματα προάγει τον ρόλο της Αυγούστας σημαντικό, όχι μόνο για τον αυτοκράτορα, αλλά και για τον έμμεσο αντίκτυπο του ρόλου της στην αυτοκρατορία. Θα μπορούσε κανείς εύλογα να συμπεράνει ότι η Ειρήνη ήταν η επόμενη μητέρα-κηδεμόνας για τον Αλέξιο μετά την αποχώρηση της Άννας Δαλασσηνής από το πολιτικό προσκήνιο, το επόμενο ισχυρό άτομο που καθοδηγούσε τον αυτοκράτορα για την λήψη ορθών αποφάσεων.

Από την Αυγούστα δεν εξαρτιόνταν μονάχα η ψυχική τόνωση του αυτοκράτορα και η θεραπεία των σωματικών του πόνων⁷¹, αλλά σε πολλές περιπτώσεις και η ίδια του η ζωή. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση όταν ο Αλέξιος γλίτωσε την τελευταία στιγμή από την φονική ενέδρα των Αρωνίων, χάρη στην παρουσία της Ειρήνης⁷². Με την ανάγνωση του υπόλοιπου κεφαλαίου διαπιστώνουμε ότι η Άννα προχωράει ένα βήμα παραπέρα, ταυτίζοντας την Ειρήνη με έμμεσο τρόπο με το χέρι του Θεού. Περιγράφει μια γυναίκα που δρούσε πάντα σαν ασπίδα για τον σύζυγό της, είτε συνειδητά είτε γιατί ήταν μοιραίο. Πολλές ήταν οι περιπτώσεις στις οποίες η Ειρήνη αναχαίτισε θανάσιμους κινδύνους για τον Αλέξιο με την παρουσία της, σε μέρη που αρχικά εκείνη δεν ήθελε να τον ακολουθήσει. Το γεγονός ότι εντέλει η Αυγούστα βρέθηκε στον σωστό τόπο τον σωστό χρόνο ερμηνεύεται από την συγγραφέα ως Θεία Πρόνοια και Θεία Δίκη.

Πέρα από τα παραπάνω, ένα πράγμα φαίνεται πιο ξεκάθαρο απ' όλα, και είναι η ανάγκη της Άννας να υψώσει την μαρτυρία της ως ασπίδα για την μητέρα της αλλά και για τον πατέρα της. Γίνεται αισθητό ότι μια αμυντική διάθεση κυριαρχεί στο πορτραίτο της βασίλισσας, περισσότερο από κάθε άλλο σημείο μέσα στο έργο· μάλιστα, η συγγραφέας φανερώνει αυτή την πρόθεση με τα εξής λόγια: *«Ταῦτα πρὸς τοὺς φιλοσκώμμονας καὶ τὰς φιλολοιδόρους γλώττας γεγράφαται. Τὸν*

---

⁷¹ Γενικά, η Άννα αναδεικνύει τόσο τις ιατρικές γνώσεις της μητέρας της, όσο και τις δικές της, γεγονός που γίνεται ακόμα πιο φανερό στο τελευταίο βιβλίο, όταν περιγράφει με ιδιαίτερη κατάρτιση την αρρώστια του πατέρα της.

⁷² Αλεξ. 13,15: «Ὁ δὲ ἄλλον φόνον πεφευγῶς ἑτέρῳ μικροῦ περιπέπτωκεν ἄν, εἰ μὴ τις θεία χεὶρ τοὺς μαιφόνους ἐκείνους ἀπεῖρξε τοῦ δράματος».

τε γὰρ ἀναίτιον ὑπ' αἰτίασιν ἄγουσι (καὶ τοῦτον οἶδε τὸν ἀνθρώπινον τρόπον καὶ ἡ Ὀμήρου Μοῦσα) καὶ τὰ καλῶς πεπραγμένα διαφανλίζουσι καὶ ὑπὸ μέμψιν ποιοῦσι τὸ ἄμεμπτον⁷³» καὶ καλεῖ τὴν ὀμηρικὴ μούσα νὰ επικροτήσῃ τοὺς λόγους τῆς, μίας καὶ ἔχει δεῖ παρόμοιες ἀδικίες⁷⁴. Πράγματι, ἡ Αὐγούστα ἦταν ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀμφιλεγόμενες προσωπικότητες, τόσο γιὰ τὴν τότε κοινὴ γνώμη ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, διότι τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ γάμου τῆς ἦταν σχεδὸν ἀόρατη γιὰ τὸν αὐτοκράτορα, ἐνῶ, ὅταν ἀρχίσῃ νὰ γίνεταὶ αἰσθητὴ ἡ παρουσία τῆς, ἐγένετο ἀντικείμενο συζήτησης ἕως καὶ διασυρμού. Ἀναπτύχθηκε μιὰ ἐντονη φημολογία γύρω ἀπὸ τὴν σχέση τῆς μετὰ τὸν αὐτοκράτορα καὶ γιὰ τὴν φερόμενη ἐξωσυζυγικὴ τοῦ σχέση μετὰ τὴν Μαρία τὴν Ἀλανή, γιὰ τὸ πῶς δέχθηκε ἡ Εἰρήνη τὴν ἀπόρριψη ἀπὸ τὸν ἄνδρα τῆς, γιὰ τὸ ἀν ἦταν ἀκόμα χολωμένη ἀπὸ τὸ «ροζ σκάνδαλο» τῆς καταλόγιζαν ἀκόμα ὅτι εἶχε οὐρανόβροχον γλῶσσα, επικριτικὸ ὄψος καὶ ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἐπέμενε νὰ τὴν ἔχει πάντα δίπλα τοῦ, διότι υποτίθεται ὅτι δὲν ἐμπιστευόταν μιὰ Δούκαινα νὰ μένει πίσω στὸ παλάτι σὲ κρίσιμους καιροὺς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς φημολογίες ἢ τὰ σκάνδαλα τῆς ἐποχῆς, ἡ Ἄννα εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ μιὰ ἐπίσημη, ἱστοριογραφικὴ καὶ ἐπὶ πηγῆ που δὲν συμμεριζόταν τὰ ἴδια συναισθήματα τῆς φλογερῆς τῆς ἀγάπης γιὰ τὸ αὐτοκρατορικὸ ζεύγος, καὶ αὐτὴ ἡ πηγὴ δὲν ἦταν ἄλλη ἀπὸ τὴν μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη Ζωναρά⁷⁵.

---

⁷³ Ἀλεξ., 12,3,7.

⁷⁴ Ἰλ., Λ 654, Ν 775, Ὀδύσ., υ 135.

⁷⁵ Ζων. 747: «πρὸς δὲ τὴν κοινωνίαν τοῦ βίου ὁ βασιλεὺς οὗτος οὐτ' ἀποστρόφως εἶχε τὸ πρότερον οὔτε λίαν ἐκείνη προσέκειτο, ἀφροδισίων δ' ἠττώμενος οὐδὲ πάνυ τὰ ἐς εὐνήν ἐτύχανε δίκαιος, ὅθεν καὶ βέλεσιν ἡ Αὐγούστα ζηλοτυπίας ἐβέβλητο. ἐπεὶ δ' ὁ χρόνος προήκων τῷ αὐτοκράτορι τὰ πυρφόρα βέλη τοῦ ἔρωτος ἤμβλυε, τότε πρὸς τὴν Αὐγούσταν τρέψας τὸν ἔρωτα ὅλος ἦν τῆς πρὸς ἐκείνην στοργῆς καὶ ἠθέλεν εἶναι σχεδὸν αὐτῆς ἀδιάσπαστος. τοιαύτη μὲν οὖν τῇ βασιλίσσει ἐς ὕστερον ἢ διάθεσις, καὶ μεγάλα τότε ἠδύνατο καὶ εἶχεν οὕτω μέχρις ἂν ἔρρωτο τὸ σῶμα τῷ βασιλεῖ. ἐπεὶ δ' ἐκεῖνος τοὺς πόδας ἤλγει καὶ τὰς βάσεις ἐβέβλητο καὶ περὶ τὰ ἄρθρα τούτῳ μοχθηρᾶς ὕλης συνερρηήκεσαν ρεύματα καὶ ἦν ἐντεῦθεν κλινοπετιῆς, κατῆρχεν ἡ βασιλίς, καὶ τῷ ταύτης ἦν ὡς ἐπίπαν τιθέμενος ὁ αὐτοκράτωρ θελήματι, καὶ πᾶσα ἡ ἐξουσία καὶ ἡ τῆς βασιλείας διοικήσεις ἀνατεθῆναι αὐτῇ μετὰ παρέλευσιν τοῦ ἀνδρὸς μεμελέτητο, ὡς καὶ τὸν υἱὸν καὶ βασιλέα ὑποκεῖσθαι αὐτῇ».

2.1.3. Ο Ρόλος της Συζύγου και οι Κοινωνικές Συμβάσεις

Στόχος της παρούσας μελέτης δεν είναι, φυσικά, να διαφωτίσει το αναγνωστικό κοινό για την αμφιλεγόμενη προσωπικότητα της Ειρήνης, πράγμα άλλωστε δύσκολο ελλείψει ντοκουμέντων σαν αυτά που υπήρχαν για την Δαλασσηνή, ούτε να αποφανθεί για το πόσο καλή σύζυγος υπήρξε η Αυγούστα για τον αυτοκράτορα. Το ζήτημα είναι να μην χάσει ο αναγνώστης από τα μάτια τον «μίτο» μέσα στον μυθιστορηματικό «λαβύρινθο» της *Αλεξιάδας*, για να μπορέσει έτσι να οδηγηθεί στην ίδια την συγγραφέα, να ξετυλίξει τις μύχιες σκέψεις και επιθυμίες της, να ξεσκεπάσει την ίδια της την φωνή. Η Άννα Κομνηνή προσπαθεί να προβάλει την γυναικεία υπεροχή και ανωτερότητα, να ανυψώσει τα μητριαρχικά της πρότυπα μέσα στην κοινωνία του 12^{ου} αιώνα που, όπως πολύ καλά γνωρίζει, είναι άκρως πατριαρχική. Γνωρίζει επίσης πως ο χαρακτήρας αυτής της κοινωνίας είναι δομημένος με βάση την χριστιανική ηθική τάξη, η οποία έχει περιχαρακώσει τον ρόλο της γυναίκας να κινείται ανάμεσα στο δίπολο της έκπτωτης Εύας και της Παρθένου Μαρίας.

Η δύσκολη αποστολή που έχει αναλάβει η συγγραφέας εδώ είναι να «απαγκιστρώσει» τις ηρωίδες της, αλλά και τον ίδιο της τον εαυτό, φυσικά, από τα τόσο στενάχωρα καλούπια που όρισε η κοινωνία για τις γυναίκες, και συγκεκριμένα για τις γυναίκες της άρχουσας τάξης. Η διευκρίνιση αυτή γίνεται για να μην δημιουργούνται εντυπώσεις ότι η Άννα ήταν ένα είδος φεμινίστριας που αγωνιζόταν για τα δικαιώματα και τα προνόμια των απανταχού γυναικών· πώς άλλωστε μπορεί κάποιος να μιλήσει για φεμινισμό σε μια εποχή που ούτε καν ήξεραν τι σημαίνει, εκτός και αν ο όρος φεμινισμός επαναπροσδιοριστεί με βάση τα δεδομένα μιας κοινωνίας περίπου χιλίων χρόνων παλαιάς. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί η Hill, το να χαρακτηριστεί η Άννα φεμινίστρια είναι παράδοξο και αναχρονιστικό, αυτό που πραγματικά χρειάζεται για την Άννα Κομνηνή είναι ένας όρος που περιγράφει μια γυναίκα που υπολόγιζε τις άλλες γυναίκες ως γυναίκες⁷⁶. Είναι επισφαλές να αποφανθεί κάποιος ότι η Άννα πάλεψε, μέσω της ιστορίας της, για να αποκαταστήσει τις γυναίκες γενικότερα· ως γόνος της

---

⁷⁶ Hill, *Anna Komnene's Attempted Usurpation*, 45-58.

βασιλικής οικογενείας, είναι αναμενόμενο να νοιάζεται για την δεδομένη κατάσταση της δικής της ανώτερης τάξης, και να προσπαθεί να διεκδικήσει έναν σημαντικότερο ρόλο για την γυναίκα μέσα στην αυτοκρατορική ιεραρχία.

Ειδικότερα, στην περίπτωση που η Άννα έχει να φιλοτεχνήσει το πορτραίτο της μητέρας της, θα ανασύρει και θα προσαρμόσει τα χαρακτηριστικά εκείνα που θα καταφέρουν να κάνουν την Ειρήνη να ξεχωρίσει ανάμεσα στις άλλες γυναίκες και θα την καθιερώσουν ως μητριαρχικό πρότυπο, άξιο να αναμετρηθεί με ένα πατριαρχικό. Η μέθοδος που επιλέγει η Άννα για αυτήν την αναμέτρηση έγκειται στους λεπτούς χειρισμούς της, ώστε να μην προσβάλει ή να μειώσει τα πατριαρχικά της μοντέλα, στην προσπάθειά της να εξυψώσει την μητέρα της, καθώς ως πιστή χριστιανή και στοργική κόρη δεν ξεχνά να υπενθυμίζει στον αναγνώστη της ότι γράφει ένα έργο αφιερωμένο στον πατέρα της. Συνεπώς, η ευσεβής *φιλομήτωρ* και *φιλοπάτωρ* θυγατέρα παρουσιάζει ή πλάθει την μητέρα της, ως μια σύζυγο που πληροί τα κριτήρια της κοινωνίας του 12^{ου} αιώνα και ενσαρκώνει το ιδανικό μοντέλο της σολομώντειας γυναίκας. Η Άννα επιλέγει να ενσωματώσει στην διήγηση βιβλικές αναφορές, εν προκειμένω του Σολομώντα, κάτι που αποτελεί ενδεικτικό της προσήλωσης και του σεβασμού της ίδιας στα Πατερικά κείμενα, από την άλλη, όμως, πιθανόν να είναι σκόπιμη ενέργεια για να ικανοποιήσει το αναγνωστικό της κοινό, το οποίο στην πλειονότητά του, βέβαια, αποτελούνταν από άνδρες· έπρεπε, λοιπόν, η συγγραφέας να διασφαλίσει την αποδοχή του έργου της από την ανδροκρατούμενη κοινωνία της εποχής, οπότε η επίμονη αναφορά της στους Πατέρες της Εκκλησίας, όσο και η εξύμνηση του πατέρα της φαινόταν σαν το κλειδί της επιτυχίας για να «ξεκλειδώσει» την ομοθυμία του κοινού της.

Πράγματι, αν ανατρέξει κανείς στις *Παροιμίες* του Σολομώντα θα διαπιστώσει τον απόηχο των λόγων του στο πορτραίτο της Ειρήνης Δούκαινας: «*γυνή ευχάριστος ἐγείρει ἀνδρὶ δόξαν, θρόνος δὲ ἀτιμίας γυνὴ μισοῦσα δίκαια*», «*ὄς εὗρεν γυναῖκα ἀγαθὴν, εὗρεν χάριτας, ἔλαβεν δὲ παρὰ Θεοῦ ἰλαρότητα*»⁷⁷. Όλες αυτές οι αρετές, όπως και άλλες που θα θιγούν στα επόμενα κεφάλαια, έβρισκαν τον εκφραστή τους στο πρόσωπο της Αυγούστας, την οποία ήταν τυχερός ο Αλέξιος να

---

⁷⁷ Παροιμ. 11:16, 18:22.

έχει στο πλάι του, ώστε να του χαρίζει δόξα και να βρίσκει σε εκείνην την χάρη και την θεία ιλαρότητα. Μέχρι στιγμής, η ηρωίδα Ειρήνη επαινείται από την συγγραφέα σε σχέση με τους άνδρες ως προς την αντοχή της, την ανοχή της και την υπομονή της· παρουσιάζεται να αντέχει στις κακουχίες μιας εκστρατείας, αμελεί να φροντίσει τον εαυτό της και έχει ακόμα περισσότερη δύναμη για να φροντίζει τον άνδρα της. Ακόμα και στην ασθένεια του Αλεξίου, η Ειρήνη παραμέλησε εντελώς την δική της υγεία, δεν σιτιζόταν ούτε αναπαύοταν διότι είχε διαρκώς στραμμένο το βλέμμα της στον άρρωστο αυτοκράτορα⁷⁸.

Είναι άγνωστο μέχρι ποιον βαθμό θα ήθελε πραγματικά η συγγραφέας να εξυψώσει το πορτραίτο, όμως, η εξέλιξη αυτή έχει όρια, τα πολύ στεγανά όρια της ανδροκρατούμενης κοινωνίας, τα οποία δεν αφήνουν περιθώρια υπέρβασης, διότι η γυναικεία υπόσταση παύει να υπάρχει όταν παύει να υπάρχει ο άνδρας. Η ζωή της Ειρήνης, εν προκειμένω, είναι σε άμεση συνάρτηση και συνάφεια με την ζωή του συζύγου της. Όταν ο Αλέξιος πλησιάζει προς την δύση της ζωής του η Ειρήνη οδύρεται γιατί συνειδητοποιεί τον ταυτόχρονο δικό της «θάνατο»· από την στιγμή που εκλείπει από την ζωή ο αυτοκράτορας και άνδρας της, εκλείπει και η δική της ιδιότητα ως βασίλισσας και συζύγου, αυτό που την ξεχώριζε και την προσδιόριζε μέσα στο παλάτι και στην κοινωνία ολόκληρη. Αυτή ακριβώς η επιμονή της Άννας να αναφέρει, έστω και με πλάγιο τρόπο, ότι υπήρξαν στιγμές που οι επιθυμίες της Αυγούστας καταπιέζονταν, ίσως αντικατοπτρίζει την ματαιώση των ονείρων, των φιλοδοξιών και των επιθυμιών της ίδιας της Άννας Κομνηνής. Μητέρα και κόρη, από την πλευρά τους η καθεμία, γέυτηκαν την ίδια πικρία· η Ειρήνη δεν ευτύχισε ως Αυγούστα και σύζυγος του αυτοκράτορα, η Άννα δεν ευτύχισε ως πριγκίπισσα και κόρη του βασιλιά, διότι, είτε το ήθελαν είτε όχι, η ζωή τους απέκτησε νόημα, αίγλη και αναγνώριση χάρη σε έναν άνδρα, τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό.

---

⁷⁸ Dyck, *Iliad and Alexiad*, 113-120.

2.2. Η Ειρήνη Δούκαινα ως Εσωστρεφής και Συνεσταλμένος Χαρακτήρας

Το γεγονός ότι η Άννα Κομνηνή, αμέσως μόλις ολοκληρώνει το κομμάτι που εξυμνεί το ανυπέροβλο κάλλος της μητέρας της, άρχεται να επαινεί την συστολή του χαρακτήρα της, δεν αποτελεί καθόλου τυχαίο γεγονός για την διήγηση. Εκ πρώτης όψεως, ο εκθειασμός της ομορφιάς της Ειρήνης ίσως εκληφθεί ως δείγμα ματαιοδοξίας της συγγραφέως, ως μεροληπτική στάση θαυμασμού προς τις γυναίκες της οικογενείας της και, κατ' επέκταση, περιαυτολογία, μιας και είναι θυγατέρα μιας καλλονής, κάθε άλλο όμως· η Άννα αναγνωρίζει και προβάλλει την ομορφιά σε οποιονδήποτε θεωρεί εκείνη όμορφο, είτε άνδρας είτε γυναίκα είτε Βυζαντινός είτε ξένος. Μάλιστα, έχει εμπεδώσει πολύ καλά την ομηρική τεχνική και, σαφώς επηρεασμένη από τον δάσκαλο του είδους Μιχαήλ Ψελλό, παραδίδει περιγραφές εξαιρετικής λεπτολογίας και καλλιτεχνικής αίσθησης⁷⁹. Ειδικά, όμως, για την γυναίκα της αριστοκρατίας, φροντίζει να μην αφήσει κανένα από τα στερεότυπα που έχει θέσει η βυζαντινή κοινωνία αναξιοποίητο. Συνεπώς, η Ειρήνη εξαιρείται για την ομορφιά των χαρακτηριστικών του προσώπου της, για την συμμετρία των μερών της, για την λυγερή κορμοστασιά της και, φυσικά, για το ανοιχτόχρωμο του δέρματος και των μαλλιών της⁸⁰.

2.2.1. Η Εξωτερική Ομορφιά ως Προπομπός του Εσωτερικού Μεγαλείου

Όλα τα παραπάνω εξωτερικά χαρίσματα αποτέλεσαν στερεότυπα διότι μαρτυρούν την εμμονή της ίδιας της αριστοκρατίας να προσπαθεί με αυτόν τον τρόπο να ξεχωρίσει μέσα στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Πώς να ξεχάσει κανείς τα καλλιστεία που διοργάνωναν ανά τους αιώνες οι μητέρες των διαδόχων, ώστε να

---

⁷⁹ Η καθοριστική επίδραση του Μ. Ψελλού στις ρητορικές περιγραφές ή *Εκφράσεις* της Άννας γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτή, αν παραβάλλουμε το πορτραίτο του νεαρού Κωνσταντίνου, γιου της Μαρίας Αλανής, με τον τρόπο που απεικονίζεται στην *Χρονογραφία*(6,126) και στην *Αλεξιάδα*(3,1,3).

⁸⁰ Επίσης, με ιδιαίτερη θέρμη περιγράφει την εξωτερική και ψυχική ομορφιά της Ειρήνης ο Μιχαήλ Ιταλικός, 15, 148.

ξεχωρίζουν την πλέον εύμορφη νύφη για τον γιο τους⁸¹. Η τάση αυτή αποτυπώνεται επίσης σε μεγάλο βαθμό στην επιμονή της ίδιας της Άννας στην ομορφιά και στην σύνδεση του εαυτού της με τους ένδοξους προγόνους της, χωρίς, ωστόσο, να αναφέρεται ποτέ στην δική της εξωτερική εμφάνιση. Το πρόσωπο και το σώμα της Αυγούστας φέρει την υπογραφή της τελειότητας, για τον λόγο αυτό ούτε άριστος γλύπτης δεν μπορεί να το αναπαραστήσει· εφόσον η ανθρώπινη δύναμη κρίνεται ανεπαρκής, η συγγραφέας στρέφεται στην θεϊκή. Τολμάει η Άννα να συσχετίσει την Ειρήνη με την θεά Αθηνά, κάτι που αυτόματα την κατατάσσει σε μια κατηγορία υπεράνω ανθρώπων, της δίνει αίγλη θεϊκή και απροσπέλαστη από άλλες γυναίκες. Το αξιοσημείωτο σε όλο αυτό το εγκώμιο ομορφιάς είναι η επιμέλεια της Άννας να μην παραπέμψει σε οτιδήποτε υποκρύπτει νύξεις λαγνείας ή ερωτισμού· το δίπολο Εύας και Παρθένου δεν μπορεί να φύγει από το νου της. Λίγο παρακάτω θα χαρακτηρίσει το σώμα της Ειρήνης «θεϊο», ενδεχομένως για να το απαλλάξει από κάθε υποβόσκουσα έννοια σαρκικής ηδονής, σώμα που χρησιμοποιήθηκε μόνον για την ιερή αποστολή της τεκνογονίας τεσσάρων παιδιών.

Η επιλογή της Άννας να παρομοιάσει την μητέρα της με την θεά Αθηνά, θεά της Σοφίας, αντί με την θεά της Ομορφιάς, Αφροδίτη, αποκαλύπτει περισσότερα νοήματα. Στην αντίληψη της ίδιας της περιγίπισσας, αλλά και της κοινωνίας, δεν εκτιμάται μια γυναίκα μονάχα για την καλή της εμφάνιση, αλλά για την συνύπαρξη κάλλους, σοφίας και σεμνότητας. Συνεπώς, η λαμπρότητα της

---

⁸¹ Garland, *The Eye of the Beholder*, 28-29. Η εξωτερική ομορφιά θεωρείτο τόσο σημαντική και για τα δύο φύλα, ώστε, σε μερικές περιπτώσεις, ήταν δυνατό να επισκιάσει άλλους παράγοντες για την σύναψη ενός γάμου, ακόμα και στις αυτοκρατορικές οικογένειες, όπως συνέβη με την κόρη του Αλεξίου, Θεοδώρα, η οποία παντρεύτηκε τον κατώτερης γενιάς Κωνσταντίνο Άγγελο(Χωνιάτης, *Ιστ.*, 95). Ιδιαίτερα όμως για την γυναίκα, η ομορφιά ήταν απαραίτητο διαβατήριο για όποια επρόκειτο να λάβει το αυτοκρατορικό στέμμα. Η έννοια των «καλλιστείων» αποδεικνύει το γεγονός ότι για τον διάδοχο του αυτοκρατορικού θρόνου που θα έπρεπε να συνάψει γάμο, τον 8^ο και 9^ο αιώνα, αν όχι ενωρίτερα, το μοναδικό κριτήριο για την επιλογή της νύφης ήταν τα εξωτερικά της κάλλη. Μεταξύ του 788 και 882, ήδη πέντε φορές διοργανώθηκαν καλλιστεία για την ανεύρεση της κατάλληλης νύφης για τον διάδοχο του θρόνου, χωρίς να παίζει ρόλο η καταγωγή και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις. Περισσότερα για τα καλλιστεία του 8^{ου} και 9^{ου} αιώνα, ως μέρος του αυτοκρατορικού τελετουργικού, βλ. Treadgold, *Bride-shows of the Byzantine Emperors*, 395-413, Rydén, *Bride-shows at the Byzantine Court*, 175-191.

εξωτερικής εμφάνισης προλειαίνει το έδαφος για την λαμπρότητα του εσωτερικού κόσμου της Ειρήνης. Θα συμφωνήσουμε απόλυτα με την Hill, η οποία διαπιστώνει ότι το ενδιαφέρον και ο θαυμασμός των Βυζαντινών για την ομορφιά που σχετίζεται με τα μέλη της άρχουσας τάξης ήταν κάτι περισσότερο από μια αισθητική περιγραφή. Φανερόνεται ξεκάθαρα η τάση των Βυζαντινών να συμπεραίνουν τις εσωτερικές αρετές ενός ανθρώπου με γνώμονα τα εξωτερικά χαρακτηριστικά⁸².

Συμπληρωματικά, όσον αφορά την επιλογή της Άννας να συσχετίσει την Ειρήνη με την Αθηνά, υπάρχει το περιθώριο για μια επιπλέον υπόθεση. Η Άννα επιλέγει ένα πρότυπο από το δωδεκάθεο, όχι από την χριστιανική παράδοση: πιθανότατα να επεφύλασσε για την μητέρα της το αρχέτυπο της Παρθένου, το πλέον εξαγνιστικό για την γυναικεία αμαρτία. Μια τέτοια επιλογή, όμως, θα δημιουργούσε πολλαπλούς κινδύνους και προσκόμματα για την συγγραφέα, αφενός, διότι δεν θα τολμούσε κανείς να περιγράψει το καθαγιασμένο σώμα της Θεομήτορος, αφετέρου, διότι δεν μπορεί ούτε καν να τοποθετήσει την εικόνα της Παρθένου δίπλα σε μια γυναίκα έγγαμη και νέα, όπως ήταν η Ειρήνη. Απεναντίας, για την Άννα Δαλασσηνή, όπως είδαμε, δεν θα ήταν τόσο παρακινδυνευμένο, διότι ήταν μητέρα ηλικιωμένη, χήρα και έφερε την περιβολή μοναχής.

Μέσα στο πλαίσιο μιας κοινωνίας, με προσλαμβάνουσες για την έννοια της ομορφιάς ως έναν εν δυνάμει φορέα αμαρτίας και κενοδοξίας, σπεύδει η Άννα να επενδύσει τα κάλλη της μητέρα της με εσωτερικές αρετές. Έτσι, λοιπόν, έρχεται η υπέρμετρη κοσμιότητα να σπάσει τα δεσμά της αμαρτίας και να απενοχοποιήσει την γοητευτική Ειρήνη. Η μεγάλη έμφαση στην ομορφιά ως επιθυμητή ιδιότητα θα μπορούσε να θεωρηθεί ματαιοδοξία, εκτός και αν αφορά την ψυχική και πνευματική ωραιότητα⁸³. Η άρνηση της βασίλισσας να εξέρχεται⁸⁴ του παλατιού

---

⁸² Hill, *Ideal Imperial Komnenian Woman*, 8-9. Ενδεικτικό, για το θέμα αυτό, είναι το παράδειγμα όπου ο Ψελλός, στην *Χρονογραφία* του (I,35), μιλώντας για τον Βασίλειο Β΄, κάνει σαφές ότι τα εξωτερικά του χαρακτηριστικά, όπως τα φρύδια και τα μάτια του, αντανακλούν τον χαρακτήρα του. Παρομοίως, ο Τορνίκης, 14, 247-9, γράφει για την Άννα Κομνηνή.

⁸³ *Ibid.*, 9-10. Επίσης, εξαιρετικά ενδιαφέρον στην μελέτη της Hill είναι τα χωρία που έχει ξεχωρίσει από τον Γεώργιο Τορνίκη (220-323) και τον Μιχαήλ Ιταλικό (149, 190), τα οποία αναφέρονται στα εσωτερικά και εξωτερικά χαρίσματα της Άννας Κομνηνής και της

και να συγχρωτίζεται με άλλους ανθρώπους, το χαμηλό της βλέμμα, οι μετρημένες κουβέντες⁸⁵ και το κρύψιμο⁸⁶ του σώματός της από κάθε κοινή θέα παίρνουν θετικό πρόσημο μέσα στο κείμενο· εξάλλου, ποιος θα τολμούσε να αμφισβητήσει τα παραπάνω ως ενάρετα, από την στιγμή, μάλιστα, που ο Σολομώντας τα έχει επικυρώσει δεκάδες αιώνες πριν. Μια γεύση από τις *Παροιμίες* έρχεται να στηρίξει τα όσα υποστηρίζει η Άννα: «κρεῖσσον οἰκεῖν ἐν γῆ ἐρήμῳ ἢ μετὰ γυναικὸς μαχίμου καὶ γλωσσώδους καὶ ὀργίλου»(21,19), «στόμα αὐτῆς διήνοιξεν προσεχόντως καὶ ἐννόμως καὶ τάξιν ἐστείλατο τῇ γλώσσει αὐτῆς»(31,25), «ψευδεῖς ἀρέσκειαὶ καὶ μάταιον κάλλος γυναικός· γυνὴ γὰρ συνετὴ εὐλογεῖται, φόβον δὲ κυρίου αὕτη αἰνεῖτω»(31,30), «ἀνεπτρωμένη δὲ ἐστὶν καὶ ἄσωτος, ἐν οἴκῳ δὲ οὐχ ἡσυχάζουσιν οἱ πόδες αὐτῆς»(7,11). Στο σημείο αυτό τίθεται ένας δυσεπίλυτος προβληματισμός, κατά πόσον, δηλαδή, επικαλύπτονται τα όρια μεταξύ της φωνῆς της ίδιας της συγγραφέως και της φωνῆς της κοινωνίας. Η Άννα Κομνηνή φαίνεται να γνωρίζει πολύ καλά την θέση που επέχει μια γυναίκα στην αντίληψη του ανδροκρατούμενου αναγνωστικού της κοινού και πως ιεραρχεί την

Ειρήνης, και αναδεικνύουν την «ανδρική» οπτική για το πορτραίτο της ιδανικής γυναίκας της κομνηνείας περιόδου.

⁸⁴ «τὰς θυγατέρας σου ὡς καταδίκους ἔχε ἐγκεκλεισμένας καὶ ἀπροόπτους, ἵνα μὴ ὑπὸ ἀσπίδος δηχθῆς». Η φράση αυτή μέσα από το *Στρατηγικόν* του Κεκαυμένου, το οποίο συνετέθη μεταξύ του 1075 και 1078, αποτυπώνει, ἔστω και με ακραίο τρόπο, το στερεότυπο που επιτάσσει τον ἐγκλειστο βίο των γυναικῶν, παντρεμένων και ανύπαντρων, χαμηλῆς ἢ υψηλῆς κοινωνικῆς τάξης. Βέβαια, η Άννα δεν φαίνεται να αποδέχεται τέτοιες απόψεις μισογυνισμού ως μια καταπιεστικὴ πραγματικότητα για τις ηρωίδες της· στόχος της είναι να περιγράψει την ιδανικὴ συμπεριφορὰ των γυναικῶν της οικογενείας, ως χάρισμα ἔμφυτο και ὄχι ως ἀποτέλεσμα ἐξωτερικοῦ ἐξαναγκασμοῦ.

⁸⁵ Ἀκόμα και τον 12^ο αἰώνα φαίνεται να αναπαράγονται στερεότυπα για τον «διακοσμητικὸ» ρόλο της γυναίκας, ἀκόμα και των υψηλῶν στρωμάτων. *Βαλσαμών*, PG 138, 1017: «Γυναίκα γὰρ σιγᾶν καὶ μὴ διδάσκειν νενομοθέτηται. Ἀλλὰ μὴν καὶ ταύτας ὀρῶμεν οὕτω δοξαζομένας κατὰ τοὺς βασιλεῖς..πάσης γὰρ ψυχικῆς βοηθείας αἱ γυναῖκες ἐστέρηνται».

⁸⁶ Garland, *Life and Ideology*, 371-2. Σύμφωνα με την επικρατοῦσα τάση, οι γυναῖκες, εἴτε παντρεμένες εἴτε ὄχι, ἀναμενόταν να ἔχουν ελάχιστη ἐπαφή με το ἀνδρικό φύλο, ἐκτός ἀπὸ τα στενά συγγενικά τους πρόσωπα. Ἐξω ἀπὸ την σκέπη του γυναικωνίτη, οι γυναῖκες ἔπρεπε να φοροῦν καθ' ὅλη τη διάρκεια πέπλο, το οποίο συμβόλιζε την σεμνὴ φύση της γυναίκας, και ἐπέτρεπε να φαίνονται μόνον τα μάτια και ἡ μύτη, το βλέμμα τους ἔπρεπε να εἶναι χαμηλό και, εἰ δυνατόν, να μὴ απευθύνονται ποτέ σε ἀνδρες που δεν εἶναι συγγενεῖς τους.

αξία της, και εδώ γεννάται το ζήτημα κατά πόσον απομακρύνεται από την δική της ατόφια σκέψη, κατά πόσον απηχεί τις πατριαρχικές αντιλήψεις, και σε ποιο βαθμό αυτό γίνεται συνειδητά.

2.3. Η Ειρήνη Δούκαινα ως Πνευματική και Ηθική Προσωπικότητα

Σε αυτό το τμήμα του πορτραίτου, επιχειρείται η προσέγγιση της ηρωίδας με βάση δύο βασικούς άξονες της λογοτεχνικής της προσωπικότητας: ο πρώτος άξονας είναι η μόρφωση και η παιδεία της, ενώ ο δεύτερος άξονας αφορά την πλέον προβεβλημένη θεολογική της αρετή, τη φιλανθρωπία.

2.3.1. Οι Εξελίξεις του 12^{ου} αι. για τη Μόρφωση της Γυναίκας

Πριν προβούμε στην «ανατομία» του πνεύματος της λογοτεχνικής persona, θα ήταν εξαιρετικά διαφωτιστική μια ματιά στις επικρατούσες τάσεις της εποχής όσον αφορά τα δικαιώματα της γυναίκας στη μόρφωση. Αρκεί μια σύντομη ανάγνωση των πορτραίτων που έχει φιλοτεχνήσει ο Μιχαήλ Ψελλός, για τις τρεις γενιές της οικογενείας του, ώστε να διαπιστωθούν τα στάδια αυτής της κοινωνικής αλλαγής⁸⁷. Ξεκινάει από την μητέρα του Θεοδότη, σταματάει ενδιάμεσα στα παιδικά του χρόνια για να μιλήσει για τον ίδιο και τις αδελφές του, και καταλήγει στην μικρή του κόρη Στυλιανή. Μέσα από αυτό το ταξίδι στο χρόνο, ο Ψελλός αποτυπώνει με γλαφυρό τρόπο το πέρασμα από τη γενιά της μητέρας του που απέκλειε παντελώς τις γυναίκες από την εκπαίδευση, μέχρι την εποχή που η κόρη του, ακόμα και σε μικρή ηλικία, είχε ξεπεράσει την βασική μόρφωση και, επιπλέον, είχε την ενθάρρυνση από τους γονείς της να προχωρήσει περαιτέρω. Όσο για τη γενιά του ίδιου, μεγάλη ώθηση για μόρφωση δινόταν μόνο στα αγόρια, ενώ οι δραστηριότητες των κοριτσιών περιοριζόταν κυριολεκτικά στον αργαλειό.

Συγκεκριμένα, για τις πνευματικές κατακτήσεις των γυναικών της αριστοκρατίας, το πέρασμα από τον 11^ο στον 12^ο αιώνα σηματοδοτεί ταυτόχρονα μια σημαντική εξέλιξη στον τομέα της μόρφωσης: η γυναίκα έως τώρα ήταν

---

⁸⁷ Μιχ. Ψελλ., *Εγκ. Μητ.*, ed. Σάθας, 1-61, id., *Εγκ. Θυγ.*, 62-87.

στοιχειωδώς εγγράμματη, ίσα-ίσα για να μπορεί να διδάξει λίγο ανάγνωση και λίγο γραφή στα παιδιά της, πίσω πάντα από τις κλειστές θύρες του σπιτιού της. Τον 12^ο αιώνα, όμως, έρχονται οι δυναμικές γυναίκες της αριστοκρατίας, γεμάτες αυτοπεποίθηση, λόγω της λαμπρής καταγωγής τους αλλά και της μεγάλης οικονομικής τους δύναμης⁸⁸, έτοιμες να κερδίσουν το χαμένο έδαφος. Το υψηλό κοινωνικό status παρέχει στις αριστοκράτισσες την δυνατότητα εντρύφησης σε αναγνώσματα πέραν των Γραφών κι έτσι αποκτούν τέτοια κατάρτιση, ώστε να μπορούν να σταθούν ως πάτρωνες⁸⁹ των γραμμάτων, και να ιδρύουν τα δικά τους μοναστήρια, κάτι σαν στρατηγεία μέσα στα οποία συντόνιζαν την πνευματική και οικονομική τους δράση.

Το πλέον τρανό παράδειγμα τέτοιων γυναικών βρίσκεται μπροστά στα μάτια του αναγνώστη: Άννα Κομνηνή, Ειρήνη Δούκαινα⁹⁰, Άννα Δαλασσηνή· όλες τους είχαν ιδρύσει και διηύθυναν τα δικά τους μοναστήρια και είχαν σχηματίσει τους λόγιους κύκλους τους, μέσα στους οποίους επεξεργάζονται τα πνευματικά τους ενδιαφέροντα. Σημαντικές πηγές πληροφόρησης για την ζωή μέσα σε αυτά τα μοναστηριακά ιδρύματα αποτελούν τα *Τυπικά*, τα οποία καταρτίζονταν από τις γυναίκες ηγουμένες για να ορίσουν τους κανόνες της κοινοβιακής ζωής τους. Από τα ελάχιστα διασωθέντα *Τυπικά* μπορούν να αντληθούν πληροφορίες για την θρησκευτική ζωή μέσα στο ίδρυμα, τις οικονομικές αρμοδιότητες των μελών, όπως

---

⁸⁸ Laiou, *Role of Women*, 233-260. Σύμφωνα με την Laiou (σ.251), η εμφάνιση της γυναίκας της αριστοκρατίας, ως σημαντικού παράγοντα στην οικονομική και πολιτική ζωή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, αποδεικνύει το γεγονός ότι η αριστοκρατική τάξη στο σύνολό της απέκτησε πιο στέρεες βάσεις και παγιώθηκε ως η ισχυρότερη δύναμη. Οι γυναίκες διαδραμάτισαν σημαίνοντα ρόλο, αφενός, επειδή κατείχαν ένα μεγάλο μέρος έγγειας ιδιοκτησίας, η οποία αποτελούσε τη θεμελιώδη δύναμη της αριστοκρατίας, αφετέρου, διότι ήταν πλέον αναγνωρισμένες ως απόγονοι μιας λαμπρής και ισχυρής γενιάς. Φυσικά, προς αυτή την κατεύθυνση βοήθησε η σύναψη συγγενικών δεσμών ανάμεσα σε ισχυρές βυζαντινές οικογένειες, από την Κομνηνεία περίοδο και έπειτα. Το αποτέλεσμα ήταν οι γυναίκες της αριστοκρατίας να αποκτήσουν πλήρη συνείδηση για την θέση τους μέσα στην κοινωνία, όπως επίσης απέκτησαν τεράστια υπερηφάνεια για την καταγωγή τους.

⁸⁹ Mullett, *Aristocracy and Patronage*, 173-201.

⁹⁰ *Τυπικόν*, PG 127, 986-1127. Το *Τυπικόν* της Ειρήνης Δούκαινας εκδόθηκε περίπου το 1188 και αναφερόταν στην μονή της Κεχαριτωμένης στην Κωνσταντινούπολη.

επίσης και τις κοινωνικές αξίες που διαπερνούσαν την γυναικεία μοναστηριακή ζωή και πως διαμορφώνονταν από την κάθε ηγουμένη⁹¹.

Επίσης, ας επιτραπεί μια προσέγγιση στις τρεις αυτές γυναίκες, παρόμοια με του Ψελλού, από την οποία προκύπτει μια σταδιακή πρόοδος από τη γιαγιά μέχρι την εγγονή. Η Άννα Δαλασσηνή σαφώς και ήταν μορφωμένη, αλλά τονίζεται η θρησκευτική διάσταση της παιδείας της. Η Ειρήνη είχε, επίσης, φτάσει με τη σειρά της σε υψηλές πνευματικές κατακτήσεις, αλλά τελικά στο πρόσωπο της Άννας η λογιουσύνη φτάνει στο αποκορύφωμά της, διότι η Άννα Κομνηνή ήταν η γυναίκα που συνέθεσε ιστορία, γεγονός που δεν έχει προηγούμενο στα μεσαιωνικά χρονικά.

2.3.2. Η Ειρήνη και τα Αναγνώσματά της

Μέσα στην Αλεξιάδα υπάρχουν δύο άμεσες αναφορές που σχετίζουν την Ειρήνη Δούκαινα με τη μόρφωση. Η πρώτη αναφορά σημειώνεται στον *Πρόλογο*⁹², όπου διηγείται η Άννα πως η μητέρα της ήταν αυτή που παρότρυνε τον γαμπρό της Νικηφόρο Βρυέννιο να γράψει την ιστορία για τα κατορθώματα του αυτοκράτορα Αλεξίου⁹³. Η δεύτερη και περισσότερο τρανταχτή μαρτυρία προκύπτει, όταν η Άννα θυμάται με νοσταλγία την μητέρα της να κρατά στα χέρια της το έργο του μάρτυρα και ομολογητή Μαξίμου⁹⁴. Βέβαια, η παρουσίαση της Ειρήνης να δίνει συμβουλές στον σύζυγό της, όπως και η ικανότητά της να συνεννοείται με τους γιατρούς, την περίοδο που είχε αρρωστήσει βαριά ο Αλέξιος, μπορούν να εκληφθούν ως έμμεσες νύξεις για το υψηλό νοητικό της επίπεδο και την επιστημονική της κατάρτιση.

Είναι προφανές πως η Άννα Κομνηνή είναι αποφασισμένη να επιστρατεύσει τα καταλληλότερα συγγραφικά εργαλεία για να σμιλέψει όσο καλύτερα μπορεί το μητρικό της πρότυπο, και δεν θα υποχωρήσει, εάν δεν καταφέρει να εδραιώσει στη

---

⁹¹ Laiou, *Observations of Life and Ideology*, 59-102. Μεταξύ άλλων, στο άρθρο αυτό η Laiou εξετάζει εκτενώς το *Τυπικόν* της Κεχαριτωμένης και εξάγει ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τις οικονομικές και διοικητικές ικανότητες της Ειρήνης Δούκαινας.

⁹² Προοίμ. 3,2.

⁹³ Πρόκειται για το μόνο σωζόμενο έργο του Βρυεννίου, *Υλη Ιστορίας*.

⁹⁴ Αλεξ. 5,9,3. Για τον Μάξιμο Ομολογητή(580-662), βλ. ODB, v.2, 1323.

συνείδηση του αναγνωστικού κοινού την Ειρήνη Δούκαινα ως εμβληματική φυσιογνωμία, μια γυναίκα που ο κάθε σύζυγος θα ήταν τυχερός να έχει πλάι του, μια μητέρα που μέσα από αυτήν ακτινοβολούν και τα παιδιά της. Το ζήτημα που δεν εκλείπει ποτέ από το νου του αναγνώστη, ο οποίος δέχεται την «πρόκληση» της Αλεξιάδας, παραμένει: τι θέλει να πει η Άννα με όλα αυτά, σε τι εξυπηρετεί την διήγησή της και την ίδια την συγγραφέα, αν η μητέρα της είναι ή δεν είναι μορφωμένη. Μερικές απόψεις πάνω στο ζήτημα αυτό ακολουθούν.

Η Άννα δεν επιλέγει τυχαία τη χρονική στιγμή που επαινεί τα πνευματικά ενδιαφέροντα της μητέρας της. Λίγες γραμμές πριν, η συγγραφέας είχε κάνει λόγο για τον εξαιρετικά αντιπαθή για την ίδια Ιωάννη Ιταλό⁹⁵, έναν φιλόσοφο που οι θεολογικές τοποθετήσεις του είχαν διχάσει κλήρο και λαό, ένα θέμα που δεν άργησε να λάβει τεράστιες κοινωνικές διαστάσεις, ώσπου μετατράπηκε σε πολιτικά φλέγον ζήτημα⁹⁶. Η μοίρα του Ιταλού ήταν στη δικαιοδοσία του αυτοκράτορα και όχι του πατριάρχη και, μάλιστα, ήταν προδιαγεγραμμένη: δίκη, αναθεματισμός και εξορία. Η Άννα Κομνηνή είχε πολλούς λόγους να τον μισεί: ήταν ο άνδρας που με τις αιρετικές διδασκαλίες του έθετε σε κίνδυνο την πολιτική σταθερότητα της βασιλεύουσας, ένας πραγματικός πονοκέφαλος για τον πατέρα της. Η Άννα μιλάει για την ενασχόληση της Αυγούστας με τα πατερικά κείμενα αμέσως μετά τον Ιταλό για να τονίσει, φυσικά, την πνευματική ορθότητα της μητέρας της και να προβάλλει την ακεραιότητά της μπροστά σε μια μεγάλη θεολογική και κοινωνική αναταραχή.

Πέρα από τα παραπάνω, η Άννα βρίσκεται σε συνεχή επαγρύπνηση να προβάλλει την πνευματική διάσταση σε μια ηρωίδα που τότε, όπως και σήμερα, δεν ήταν εξακριβωμένος ο ιστορικός της ρόλος. Για την συγγραφέα, όπως και για τους Βυζαντινούς της εποχής, είναι παγιωμένη πλέον η αντίληψη της ιδανικής γυναίκας που συνδυάζει την ομορφιά με τις εσωτερικές αρετές και το πνευματικό βάθος. Η υψηλή παιδεία δίνει ταυτόχρονα πνευματική υπόσταση στην Αυγούστα, την οποία φροντίζει η κόρη της να επενδύσει με την ιστορική της αλήθεια. Ένας επιπλέον λόγος που επιτάσσει την πνευματική θωράκιση της Ειρήνης είναι η

---

⁹⁵ Smythe, *Alexios I and the Heretics*, 232-259.

⁹⁶ Clucas, *The Trial of John Italos*, 11-25.

απειλή του πορτραίτου της από το είδωλο της πεθεράς της. Η Άννα Δαλασσηνή φιλοτεχνήθηκε τόσο επιδέξια από την εγγονή της, έτσι ώστε το άστρο της δεν φθίνει ποτέ, ούτε μέσα στους δεκαπέντε βιβλία της Αλεξιάδας ούτε στο πέραςμα τόσων αιώνων, καθώς η φιλολογική έρευνα είναι σε θέση να βεβαιώσει. Το γεγονός αυτό, φυσικά, δικαιώνει την ίδια την συγγραφέα και είναι μια επιτυχία που πιστώνεται στο συγγραφικό ταλέντο της. Το εξαιρετικά εντυπωσιακό είναι ότι, στην παρούσα φάση, καλείται η Άννα να αντιμετωπίσει και να ανταγωνιστεί τον ίδιο της το εαυτό. Το εκπληκτικό πορτραίτο της Δαλασσηνής έχει «στοιχειώσει» ολόκληρο το έργο και η δημιουργός του, για να μην πέσει στην παγίδα να αδικήσει άθελά της κάποιο από τα δύο πορτραίτα, θα προσπαθήσει να βρει την χρυσή τομή, μια ισορροπία, ώστε να σταθεί ισότιμα το ένα δίπλα στο άλλο, ακόμα και αν διαφέρουν. Θα διαλέξει χρώματα από τον ίδιο καμβά, αλλά θα τονίσει κάθε πορτραίτο σε διαφορετικά σημεία. Με βάση αυτό το σκεπτικό, λοιπόν, όταν η Άννα «προίκισε» τη γιαγιά της με το χάρισμα της ικανής πολιτικού, με βαθιά γνώση του υποδειγματικού τρόπου διακυβέρνησης, για τη μητέρα της επεφύλασσε, πλάι στην συζυγική αφοσίωση, το χάρισμα της φιλοσοφικής σκέψης και της βαθυστόχαστης μελέτης.

Σε μια εποχή που δεν έχει εκλείψει η προκατάληψη πως κάθε ανάγνωσμα πέραν της Αγίας Γραφής κρίνεται όχι απλά ανούσιο, αλλά και επικίνδυνο για το μυαλό μιας γυναίκας, η Άννα έρχεται να δώσει την θριαμβευτική της απάντηση μέσα από την Ειρήνη⁹⁷. Παρουσιάζει την μητέρα της ως μια γυναίκα που κατάφερε να εμβαθύνει σε κείμενα πέρα από τους ψαλμούς και την Αγία Γραφή. Το γεγονός ότι η Ειρήνη μελετάει έργα που βρίθουν φιλοσοφικών νοημάτων και συμβολισμών, σαν τα βαθυστόχαστα κείμενα του Μαξίμου, μαρτυράει τον ισχυρό θεωρητικό

---

⁹⁷ Αξιοσημείωτο είναι το χωρίο από τον επικήδειο λόγο του Γ. Τορνίκη για την Άννα, όπου αναφέρεται ότι η πριγκίπισσα αντάλλαξε την *ίστουργίαν* και *ήλακάτην* και *ἄτρακτον*, δηλαδή τις γυναικείες ασχολίες, ώστε να αφιερωθεί στην μόρφωση (*Orat.*, 14,229). Στον αντίποδα βρίσκεται ο Ιωάννης Τζέτζης, ο οποίος παρακινεί τις γυναίκες να γυρίσουν στο γνέψιμο και να αφήσουν κατά μέρος την μόρφωση, επειδή είναι υπόθεση ανδρική. Βλ. *Ιω. Τζέτζ.*, *Στίχοι τοῦ Τζέτζου κατὰ γυναικὸς σχεδογραφουμένης*, 1-10: «Ἄντι μὲν ἰστοῦ τὸν τόμον χερδὶ φέρεις τὸν κάλαμον δ' αὐτὸν ἀντὶ κερκίδος, γύναι· Ἐρμῆ λατρεύεις καὶ θύεις Καλλιόπῃ ἐν δευτέρῳ τιθεῖσα τὴν Ἀφροδίτην· τί χρῆμα σὺν δρᾶς; ἀπορῶ μὰ τὰς βίβλους ἄτρακτον ἀφέλισσε, μηρῦου κρόκην, ἠλακάτην μέτελθε καὶ μάθησις ἀνδράσι πρέπει· μέλλει γὰρ ἀνὴρ, μὴ γυνὴ βουλευέτω· ὁ καλὸς Αἰσχύλος σὲ πειθέτω λέγων».

οπλισμό της και την ικανότητά της να αντεπεξέλθει σε ένα τόσο σύνθετο φιλοσοφικό περιβάλλον. Πολύ σοφά η Άννα επιλέγει να πείσει τον αναγνώστη για την πνευματική αρτιότητα της Αυγούστας, μέσα από την αναφορά ενός μικρού διαλόγου που είχε ως κόρη με την μητέρα της. Κάποτε που η νεαρή Άννα ρώτησε με δέος την μητέρα της πώς και μπορεί να σηκώνει το βλέμμα της σε τέτοια κείμενα, η Αυγούστα παρουσιάζεται γεμάτη στοργή και σοφία να συμβουλεύει την σωστή οδό που πρέπει να ακολουθήσει η άπειρη ακόμα μικρή της κόρη, για να κατακτήσει την αληθινή σοφία: αυτή είναι μία οδός ανηφορική που περνάει πρώτα μέσα από άλλα βιβλία, μέχρι ο ερευνητής να φτάσει έξω από τον κήπο της Γνώσης και, όταν το καταφέρει αυτό, δεν θα μπορεί να συμβιβαστεί με τίποτα λιγότερο από το να τρυγάει συνεχώς τους καρπούς της⁹⁸.

Πράγματι, εκτός από την ζωντάνια που χαρίζει η Άννα στην αφήγηση μέσα από τις αυτοβιογραφικές της αναμνήσεις, καταφέρνει να φωτίσει πολλές πτυχές της προσωπικότητας της βασίλισσας, μιας και ο αναγνώστης έχει ελάχιστες ευκαιρίες να «ακούσει» την φωνή της Ειρήνης σε ευθύ λόγο μέσα στο έργο. Η Ειρήνη Δούκαινα παρουσιάζεται ως γυναίκα ώριμη που διαθέτει αδιαμφισβήτητα συγκροτημένη σκέψη από την στιγμή που φαίνεται να γνωρίζει τι κόπους και τι εσωτερικές διεργασίες προϋποθέτει η «ανάβαση» στην κορυφή της Γνώσης. Τα λόγια της Αυγούστας μαρτυρούν μεγάλη εμπειρία ζωής, αλλά και ικανότητα διαχείρισης αυτής της υψηλής πνευματικής κατάκτησης, και το κυριότερο είναι ότι αυτό εξακολουθεί να το πράττει με δέος και όχι με αλαζονεία.

2.3.3. Η Πνευματική Σχέση της Άννας με το Πορτραίτο της Μητέρας της

Όταν η Άννα «εκμαιεύει» από την μητέρα της την ομολογία ότι ακόμα και τα χέρια της τρέμουν όταν πλησιάζει τέτοια κείμενα, αυτό μπορεί να ενέχει μια υπερβολή, αλλά σίγουρα είναι μια δήλωση που κρύβει ένα διττό σκοπό από την συγγραφέα. Ο πρώτος σκοπός ήταν, όπως προαναφέρθηκε, να προβληθεί η ώριμη και συνειδητοποιημένη στάση της Αυγούστας απέναντι στη λογιосύνη, ενώ ταυτόχρονα πετυχαίνει το δεύτερο σκοπό της, που δεν είναι άλλος από το να

---

⁹⁸ Άλεξ. 5,9,3: «Σὺ δέ μοι μικρὸν ἀνάμεινον καὶ ταῖς ἄλλαις ἐγκύψασα βίβλοις πρότερον καὶ τῆς τούτων ἀπογεύση ἡδύτητος».

πλήξει τον Ιωάννη Ιταλό. Το βέβαιο είναι ότι ο Ιταλός προκαλεί την μήνιν της Άννας Κομνηνής για πολλούς λόγους, ενδεχομένως και για διαφορετικούς από τους προφανείς. Συγκεκριμένα, η Άννα προσπαθεί να πείσει τον αναγνώστη ότι αυτό που την ενοχλεί τόσο στον φιλόσοφο είναι σίγουρα η βαρβαρική του καταγωγή, εφόσον δεν είναι Βυζαντινός, η αδυναμία του στην ρητορική και, φυσικά, η προσβολή της παραδεδομένης χριστιανικής διδασκαλίας με τις αιρετικές του απόψεις. Όμως τα σχόλια της συγγραφέως γίνονται τόσο πικρόχολα, ώστε να διακυβεύεται στα χωρία αυτά η περίφημη αντικειμενικότητά της. Ίσως ο Ιωάννης Ιταλός να είναι ο μοναδικός χαρακτήρας που χτυπήθηκε τόσο πολύ από τα αιχμηρά βέλη της Άννας⁹⁹, και εδώ μπορεί να μιλήσει κανείς για ένα ψυχικό πάθος από μεριάς της Κομνηνής που δεν τηρεί ούτε καν τα προσχήματα¹⁰⁰.

Τι ήταν πραγματικά αυτό που εξερέθιζε τόσο την Άννα; Μήπως, τελικά, αυτό που έκανε τον Ιταλό τόσο ανυπόφορο δεν ήταν απλά η καταγωγή του και οι σολοικισμοί του, αλλά κάτι βαθύτερο που δεν ομολογεί η συγγραφέας ευθέως; Εξάλλου, στην Αλεξιάδα παρελαύνουν τόσες βαρβαρικές προσωπικότητες χωρίς να διαθέτουν την παραμικρή μόρφωση και παρόλα αυτά μπορεί και να επαινεθούν για άλλες αρετές τους(π.χ. Βοημούνδος¹⁰¹). Αν μη τι άλλο, ο Ιταλός σε σχέση με άλλους βαρβάρους είχε σημειώσει σημαντική πρόοδο στη μόρφωση του και για κάποια χρόνια είχε μαθητεύσει δίπλα στον Μιχαήλ Ψελλό. Η Άννα υποστηρίζει πως ο Ιταλός ήταν αιρετικός διότι διέδιδε την διδασκαλία του Πρόκλου, του Ιάμβλιχου, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Όμως, η ίδια καυχείται στο προοίμιό της για τις σημαντικές σπουδές της που, εκτός των άλλων, συμπεριλάμβαναν τα έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Επιπροσθέτως, ο Μάξιμος ο Ομολογητής, του οποίου έργα διαβάζει η Ειρήνη, έχει διαποτίσει τα κείμενά του από την αριστοτελική διδασκαλία και πάνω σ' αυτήν έχει στηρίξει τη θεωρία του για την έννοια της κίνησης, ως γενεσιουργού δύναμης της ύπαρξης των όντων. Ίσως να ευσταθεί η υπόθεση ότι η Άννα αντιμετώπιζε σαν εχθρό τον Ιωάννη Ιταλό, επειδή με την δράση του και την ολοένα αυξανόμενη δημοτικότητα

---

⁹⁹ Εκτός, βέβαια, από τον υπ' αριθμόν ένα εχθρό της, τον αδελφό της Ιωάννη Κομνηνό. Για την βασιλεία του Ιωάννη Κομνηνού, βλ. Chalandon, *Jean II Comnene*, 13-73.

¹⁰⁰ Άλεξ. 5,8,7.

¹⁰¹ Άλεξ. 10,11.

του απειλούσε το κύρος του μεγάλου *Επιστημονάρχη*¹⁰² και πατέρα της, και όχι επειδή τάχα δίδασκε αιρετικές θεωρίες· ειδικά για τη διδασκαλία του, όποιος την εξετάσει, θα διαπιστώσει ότι δεν υποστήριζε κάτι αντίθετο από τους Πατέρες της Εκκλησίας¹⁰³. Η Άννα έβρισκε εξαιρετικά αλαζονικό το γεγονός ότι τόλμησε ένας φιλόσοφος από την αλλοδαπή να εισβάλλει τόσο δυναμικά στην πνευματική ζωή της Κωνσταντινούπολης και να διαθέτει τη δική του χορεία μαθητών, και αντιδιαστέλλει αυτήν την εικόνα με την ταπεινοφροσύνη της μητέρας της που, αν και κατάγεται από τόσο υψηλή τάξη, αν και είναι η ίδια βασίλισσα, ακόμα και αν είναι τόσο μορφωμένη, η συστολή της δεν της επιτρέπει να διατυμπανίζει τις γνώσεις της και να αποζητά την προσέλευση θιασωτών.

Στο σημείο αυτό, βέβαια, τίθεται το ζήτημα κατά πόσον η Άννα εκφράζει κάποιο απωθημένο της σε σχέση με την ελευθερία της γυναίκας να μπορεί να γίνεται διακινητής ιδεών μέσα στην κοινωνία του 12^{ου} αι. Συνήθως οι γυναίκες αποκτούσαν τέτοια προνόμια μετά το γάμο τους ή, καλύτερα, κατά τη διάρκεια της χηρείας τους. Εξετάζοντας τις ιστορικές πηγές για την κομνήνεια περίοδο και ειδικότερα τα χρόνια του Αλεξίου, συνάγεται ότι πρόκειται για μια συντηρητική περίοδο όσον αφορά την παιδεία στην βασιλεύουσα, με τον αυτοκράτορα να διεκπεραιώνει ταυτόχρονα τον ρόλο του θρησκευτικού ηγέτη, έχοντας συγκεντρώσει όλες τις εξουσίες γύρω από το πρόσωπό του, ώστε να μπορεί να ελέγχει εξολοκλήρου την κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας¹⁰⁴. Μέσα στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής, προτάσσονται οι Θείοι Λόγοι έναντι οποιασδήποτε άλλης σπουδής· ο Αλέξιος, ως ευφύεστατος αυτοκράτορας, γνώριζε ότι για να χειραγωγήσει το κράτος πρέπει να ξεκινήσει από την παιδεία του. Επόμενο είναι,

---

¹⁰² Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 32. Ο Magdalino στο σημείο αυτό επισημαίνει ότι ο όρος *Επιστημονάρχης* ανήκε μονάχα στο λεξιλόγιο του βυζαντινού μοναχισμού και για πρώτη φορά πέρασε στην αυτοκρατορική ιεραρχία, όταν η Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης επαίνεσε τον Μανουήλ Α΄ επειδή έδρασε με «επιστημοναρχική» σοφία στην σύνοδο του 1147. Ο Magdalino συμπεραίνει ότι η χρήση αυτού του όρου από την Άννα για τον πατέρα της δεν είναι καθόλου τυχαία επιλογή. Η Άννα γνώριζε το μοναστικό και πατριαρχικό νόημα του τίτλου αυτού, όπως, επίσης, επιθυμούσε να «επωφεληθεί» το πορτραίτο του Αλεξίου από τον τίτλο του *Επιστημονάρχη*, έναν τίτλο που τόσο μεγάλη ακτινοβολία είχε αποκτήσει ένα χρόνο πριν ολοκληρωθεί η *Αλεξιάδα*.

¹⁰³ *Συνοδ.* Ορθ., 143-151.

¹⁰⁴ Clucas, *The Trial of John Italos*, 1-11.

μέσα σε τέτοιες συνθήκες, η φιλοσοφική σκέψη να μην βρίσκει χώρο να αναπνεύσει.

Βάσει όλων των παραπάνω, μήπως η κίνηση της Αυγούστας να μελετά ένα φιλοσοφικό κείμενο συμβολίζει την πνευματική «χειραφέτηση» της συζύγου του ίδιου του αυτοκράτορα και, μάλιστα, μέσα στο ίδιο του το σπίτι; Εδώ, έρχεται ο «καχύποπτος» αναγνώστης να υποθέσει μήπως τα χέρια της Ειρήνης, εκτός από δέος, έτρεμαν και από φόβο, επειδή ο Αλέξιος δεν εγκρίνει τέτοια αναγνώσματα; Από την άλλη πλευρά, όμως, όπως προαναφέρθηκε, η Άννα είναι μια πριγκίπισσα που καμαρώνει για τις σπουδές της και μέσα σε αυτές περιλαμβάνεται η φιλοσοφία. Όταν τα γράφει όλα αυτά στα εξήντα-πέντε της χρόνια, έχει πλέον την ωριμότητα και την εμπειρία να συγκρίνει την κατάσταση των σπουδών σαράντα και πλέον χρόνια πριν με την εποχή που ζει. Φυσικά και δεν περιμένει κανείς από εκείνην να παραδεχτεί ότι επί Αλεξίου η φιλοσοφία είχε βυθιστεί στο έρεβος, αλλά θα προσπαθήσει μέσα από την προβολή της δικής της μόρφωσης να δείξει ότι ήταν θυγατέρα γονιών με διευρυμένους πνευματικούς ορίζοντες. Η μόρφωση της Άννας είναι ένα πεδίο, ενδεχομένως το μοναδικό, που είναι πλήρως απαλλαγμένο από τις αναστολές που της γεννά μια πατριαρχική κοινωνία, ενώ δεν αφήνει νύξεις για πνευματικό περιορισμό των γυναικών της τάξης της. Για το ζήτημα αυτό, το παιχνίδι των γρίφων γίνεται πιο ενδιαφέρον, όταν ανατρέξει κανείς στον εγκωμιαστή της Κομνηνής, Γεώργιο Τορνίκη¹⁰⁵, και διαβάσει πως η Άννα μελετούσε την αρχαία ελληνική γραμματεία κρυφά από τους γονείς της.

Ανάμεσα στις πολλαπλές ερμηνείες που επιχειρούν να αποκωδικοποιήσουν τα σύνθετα μηνύματα της Αλεξιάδας, εν προκειμένω, ίσως χωράει και μία ακόμα. Η Άννα, ήδη από νωρίς στο έργο, εγκαθίδρυσε μια ισχυρή πνευματική σχέση με την μητέρα της, παρουσιάζοντας την Ειρήνη να μιλάει στην ίδια, όταν ήταν ακόμα έμβρυο και να της ζητάει να μείνει δύο μέρες ακόμα στην κοιλιά για να προλάβει ο αυτοκράτορας να επιστρέψει στο παλάτι, και το έμβρυο υπάκουσε¹⁰⁶. Αυτήν ακριβώς την πνευματική σχέση με το μητρικό της πρότυπο υποστηρίζει η συγγραφέας σε κάθε ευκαιρία, όταν μιλάει για την Αυγούστα, όπως έκανε και με

---

¹⁰⁵ Γεωργ. Τορν., 14, 247.

¹⁰⁶ Αλεξ. 6,8.

τη γιαγιά της. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία, η Άννα ζωντανεύει τα βιώματά της μπροστά στο αναγνωστικό κοινό και βάσει αυτών διαμορφώνει την εικόνα της λόγιας γυναίκας που κατάφερε η ίδια να είναι, κάτι που μπορεί να θεωρηθεί έμμεσος αυτοπροσδιορισμός της συγγραφέως. Υπάρχει, όμως, ένα επιπλέον σημείο στον *Πρόλογο*¹⁰⁷ όπου η Άννα προσδιορίζει άμεσα τους παράγοντες της υψηλής της μόρφωσης, δηλαδή, η έμφυτη εξυπνάδα της, ο πόθος της γνώσης, η βοήθεια από τον επουράνιο Θεό και η συνεπικουρία των περιστάσεων.

Όπως επισημάνθηκε νωρίτερα, η Άννα Κομνηνή διαγράφεται ιδιαίτερα διεκδικητική σε ό,τι έχει να κάνει με την μόρφωσή της· νιώθει πως οι πνευματικές κατακτήσεις της είναι ο δικός της προσωπικός θρίαμβος που οφείλεται στην έμφυτη νοημοσύνη της, αλλά και στον εργατικό και φιλέρευνο χαρακτήρα της. Σαν να φοβάται, όμως, η ίδια μήπως επέδειξε κάποια αλαζονεία στα λόγια της, και για τον λόγο αυτό σπεύδει να συμπεριλάβει την παράμετρο Θεός και Τύχη για να ολοκληρώσει την πρότασή της μέσα σε πνεύμα μετριοφροσύνης. Όσον αφορά την τύχη ή τις περιστάσεις, προφανώς η Άννα εννοεί την υψηλή καταγωγή της, που της παρείχε όλα εκείνα τα εφόδια για να μπορεί απερίσπαστη να αφοσιωθεί στις σπουδές της. Τέλος, στην συνεπικουρία των περιστάσεων, η πριγκίπισσα, προσπαθεί να αποδώσει και την συγγραφή της ιστορίας της. Ενδεχομένως, αποσκοπεί η Άννα να πείσει τον αναγνώστη πως οι συνθήκες την ανάγκασαν να συνθέσει το μνημειώδες έργο της, ένα εγχείρημα που αρχικά είχε αναλάβει ο σύζυγός της Νικηφόρος Βρυέννιος, αλλά δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει. Διαβάζοντας το συγκεκριμένο απόσπασμα, ίσως γίνεται φανερό μία αλλαγή του τόνου στα λόγια της Άννας, σαν να θέλει να υπερασπιστεί την πράξη της να συγγράψει *Ιστορία*, και αυτός ο αμυντικός τόνος προκύπτει από τον φόβο της ίδιας μην εκληφθεί το έργο της ως η ύστατη προσπάθεια μιας ηλικιωμένης μοναχής να αφήσει τα ίχνη της στην *Ιστορία*.

---

¹⁰⁷ Προοίμ. 1,2.

2.3.4. Η Φιλανθρωπική Δράση της Ειρήνης

Αν και μέχρι στιγμής το πορτραίτο της Ειρήνης Δούκαινας φαίνεται άψογο, η Άννα έχει να προσθέσει πολλές πινελιές ακόμα. Το ήθος της Αυγούστας δεν περιορίζεται μονάχα στο ότι έχει κατακτήσει ένα υψηλό επίπεδο διανόησης ή ότι είναι προσκολλημένη στην ανάγνωση των θείων λόγων. Η Άννα προχωράει ένα βήμα παραπέρα, σκοπεύοντας να πείσει τον αναγνώστη ότι η Ειρήνη δεν είναι μία μαχόμενη χριστιανή μόνο στις θεωρίες, αλλά και στην πράξη. Καλείται ο αναγνώστης από την συγγραφέα να διαπιστώσει την εφαρμογή των θείων λόγων στην καθημερινότητα της βασίλισσας και ότι οι χριστιανικές αρετές έχουν διαποτίσει τα λόγια και τις πράξεις της. Για τον λόγο αυτό, η Άννα θα «ζωντανέψει» πρόσωπα και καταστάσεις που μαρτυρούν σε πόσο μεγάλο βαθμό η μητέρα της είχε κάνει αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής της τη χριστιανική αρετή της φιλανθρωπίας.

Γενικά, η φιλανθρωπία της Ειρήνης Δούκαινας στοιχειοθετείται από την ευπλαχνία, την γενναιοδωρία, την ελεημοσύνη, την συγχώρεση, την ευγένεια και την ευσέβεια του χαρακτήρα της. Με βάση το κείμενο, η φιλανθρωπική δράση της Αυγούστας θα μπορούσε να οριοθετηθεί συνοπτικά σε συγκεκριμένα πεδία ή σε συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων που γίνονται αποδέκτες αυτής της ευεργεσίας, δηλαδή, σε απόρους, σε κληρικούς και μοναχούς, αλλά και σε εχθρούς ή συνωμότες. Βέβαια, η Ειρήνη δεν παρουσιάζεται ως η αριστοκράτισσα που, για να τονώσει τη δημόσια εικόνα της, ασκεί κάποιο φιλανθρωπικό έργο, το αντίθετο μάλιστα: η συγγραφέας χειρίζεται αυτήν την πτυχή της μητέρας της με τέτοια θέρμη, ώστε η φιλανθρωπία παίρνει διαστάσεις κοινωνικού έργου, ενίοτε και ιεραποστολής.

α. Γενναιοδωρία - Ελεημοσύνη

Συγκεκριμένα, όταν η ίδια η βασίλισσα προχωράει σε δωρεά της γονικής της περιουσίας¹⁰⁸ σε κρίσιμους καιρούς για την αυτοκρατορία¹⁰⁹, η κίνηση αυτή

---

¹⁰⁸ Laiou, *Role of Women*, 233-260. Συγκεκριμένα, η Laiou πραγματοποιεί μια εις βάθος ανάλυση για το τι προέβλεπε το νομικό καθεστώς για τα δικαιώματα της γυναίκας όσον αφορά την γονική της περιουσία τον 11^ο και 12^ο αιώνα. Ως γενική διαπίστωση(σ.237) προκύπτει ότι η γυναίκα από την στιγμή που παντρεύεται γίνεται ταυτόχρονα ιδιοκτήτης μιας ορισμένης περιουσίας, συνεπώς ο ρόλος της μέσα στην οικογένεια αποκτά

ξεφεύγει από τα όρια της απλής ευεργεσίας και συνιστά πράξη μείζονος κοινωνικής και πολιτικής σημασίας. Μάλιστα, όπως διηγείται η Άννα, πρώτη η μητέρα της έπραξε κάτι τέτοιο, και με τον τρόπο αυτό τονίζει την υποδειγματική συμπεριφορά της Ειρήνης που θέλησε να εμπνεύσει και άλλους ανθρώπους να πράξουν το ίδιο γενναιόδωρα· παράλληλα προβάλλει η συγγραφέας το βαθύ αίσθημα ευθύνης που διαπνέει την βασίλισσα και, φυσικά, σε πόσο μεγάλο βαθμό έχει συναίσθηση του ρόλου της και των υποχρεώσεων που συνεπάγονται της κοινωνικής της θέσης. Μετά από μια τόσο γενναιόδωρη πράξη εκ μέρους της Αυγούστας, η Άννα βρίσκει ή εφευρίσκει το έρεισμα, ώστε να «χρίσει» την μητέρα της ικανή να σταθεί επάξια στο πλευρό ενός τόσο μεγάλου άνδρα, όπως ήταν ο Αλέξιος. Συμπεριφορά σαν κι αυτή συγκαταλέγεται αυτόματα στα προσόντα της ιδανικής συζύγου και ταυτόχρονα αποτελεί μία επιπλέον μαρτυρία της συγγραφέως για τον τρόπο με τον οποίο η Ειρήνη περιφρουρούσε και ενίσχυε το κύρος του αυτοκράτορα. Ίσως, σε αυτό το σημείο, για ακόμη μία φορά να είναι σε θέση ο αναγνώστης να αφουγκραστεί την δεύτερη φωνή της Άννας κάτω από το προφανές, η οποία εξαίρει το γυναικείο πορτραίτο σε συνδυασμό με την σπουδαιότητά του για το ανδρικό πορτραίτο· πλέκει το εγκώμιο της γυναίκας-ηρώιδας που πάντα βρίσκει τη λύση στις δύσκολες στιγμές, παίρνει μεγάλες και γενναίες αποφάσεις και γίνεται ο από μηχανής θεός για τον άνδρα της, ο οποίος τελικά θα εισπράξει -χάρη στη γυναίκα- τη δόξα και την αναγνώριση. Από τη στιγμή που η Άννα επιλέγει να εκθειάσει την προσφορά της προίκας της μητέρας της, ως προσφορά για το κοινό καλό και κατ' επέκταση για το καλό του κράτους, παράλληλα σκιαγραφεί μια ηρώίδα, όχι μόνο εχθρό της απληστίας, αλλά και υπέρμαχο της ανιδιοτέλειας και της διαφάνειας, χαρακτηριστικά τα οποία αναμένει και απαιτεί ο αναγνώστης της εποχής από το αυτοκρατορικό ζεύγος.

διευρυμένες οικονομικές δυνατότητες. Αξίζει, όμως, να σημειωθεί ότι η οικογενειακή περιουσία προοριζόταν αποκλειστικά για να καλύπτει τις ανάγκες του οίκου, αλλά κυρίως των παιδιών μιας οικογενείας. Για τον λόγο αυτό, όταν τύχχανε να εκδικαστούν υποθέσεις περιουσίας μεταξύ συζύγων, οι δικαστικές αποφάσεις κατέληγαν με το μέρος των τέκνων. Επίσης, δεν ήταν ασυνήθιστο μια γυναίκα να οδηγεί τον σύζυγό της ενώπιον της δικαιοσύνης, ισχυριζόμενη κακή διαχείριση της περιουσίας από εκείνον.

¹⁰⁹ Άλεξ. 5,2,1.

Πέρα από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, τονίζεται μέσα στην *Αλεξιάδα*¹¹⁰ η τεράστια ωφέλεια των απόρων και των αδυνάτων από την Αυγούστα. Μέσα σε όλο αυτό το ψυχικό μεγαλείο που επιφυλάσσει η Άννα για τη μητέρα της, η έννοια της ελεημοσύνης είναι ένα αναπόσπαστο κομμάτι από την καθημερινότητα της βασίλισσας· ελεεί και συντρέχει απόρους, επαίτες και ασθενείς όπου σταθεί και όπου βρεθεί, και κανείς δεν φεύγει με άδεια χέρια από κοντά της. Όμως, αυτό που κάνει την ευεργεσία της Ειρήνης πιο λαμπερή και εντυπωσιακή είναι ο προσηνής χαρακτήρας της απέναντι στους πτωχούς και απλούς ανθρώπους. Η συγγραφέας αντιδιαστέλλει στο σημείο αυτό την ανοιχτή, προσιτή και ευαίσθητη Ειρήνη προς την αυστηρότητα και την άκρατη συστολή που περιγράφηκε ενωρίτερα στο έργο. Προφανώς, οι ανάγκες του πορτραίτου ποικίλουν ανάλογα με την περίσταση και την χρονική στιγμή· στην παρούσα φάση, η Ειρήνη δρα ως άλλη «καλή Σαμαρείτισσα» και διακατέχεται από το πηγαίο χριστιανικό αίσθημα που υπαγορεύει την ταπείνωση και την απλότητα. Όπως ο ίδιος ο Χριστός έπλυνε τους πόδες των μαθητών του, με τον ίδιο τρόπο μία βασίλισσα θα χαμηλώσει το ανάστημά της για να σκύψει πάνω από τη δυστυχία και τις ανάγκες του λαού. Σύμφωνα με το γραφικό χωρίο «ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται, καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται¹¹¹», η Αυγούστα φαίνεται να τάσσεται στην υπηρεσία των απλών ανθρώπων, με τους οποίους είναι φιλική, εγκάρδια και ομιλητική.

Η Ειρήνη Δούκαινα παρουσιάζεται να ασκεί το φιλανθρωπικό της έργο με τόσο μεγάλο ζήλο, ώστε να παραμελεί τον ίδιο της τον εαυτό. Η Άννα επιμένει να τονίζει την έλλειψη ύπνου και ξεκούρασης, αλλά και την ελλιπή σίτιση της μητέρας της. Μέσα από αυτήν την κακουχία προβάλλει η έννοια της αγρυπνίας ως αρετής, όπως επισημάνθηκε και στο πορτραίτο της Δαλασσηνής. Η αγρυπνία φαίνεται να είναι μια αξία που η συγγραφέας εκτιμά ιδιαίτερα μέσα στην διήγηση, διότι θεωρείται επακόλουθο της επαγρύπνησης, και η επαγρύπνηση υποδηλώνει το *φίλεργον* και το *φιλόπονον* ενός χαρακτήρα. Η Άννα γνωρίζει ότι στο σύστημα αξιών της βυζαντινής κοινωνίας μεσουρανά η ικανότητα του ανθρώπου να

---

¹¹⁰ Άλεξ. 12,3,2.

¹¹¹ Καινή. Διαθ., 14:11

αντιστέκεται στις ανάγκες του σώματός του, και η αγρυπνία είναι σαφέστατα μια μορφή αντίστασης στην κούραση και, κατ' επέκταση, άρνηση του ανθρώπινου οργανισμού στην ανάγκη για ύπνο. Το να δαμάσει κάποιος την ανάγκη του ύπνου σημαίνει ταυτόχρονα ότι μπορεί να δαμάσει το σώμα του, την σάρκα του και τις επιθυμίες της, άρα αυτόματα αποκτά υπεράνθρωπη αντοχή, πλησιάζει την ιδανική εικόνα των ασκητών που αποποιούνται κάθε βιολογική σχέση με το σώμα τους.

Καθώς η Άννα Κομνηνή έχει την οξυδέρκεια να αποκρυπτογραφεί άριστα το πατριαρχικό πνεύμα της εποχής της, αλλά και να αφουγκράζεται τις μεγάλες προσδοκίες των αναγνωστών της, ήταν διατεθειμένη να διεκδικήσει στο έπακρον την αρετή της φιλεργίας και της φιλοπονίας για τις ηρωίδες της. Σε σχέση με το ζήτημα της φιλεργίας, η Ειρήνη δεν την εφαρμόζει απλά στην ζωή της, αλλά ενθαρρύνει και άλλους να την μιμηθούν. Το ενδιαφέρον της βασίλισσας για τον συνάνθρωπο παρουσιάζεται πηγαίο και ειλικρινές από το γεγονός ότι δίνει πολύτιμες συμβουλές που βοηθούν τον ανήμπορο να είναι καρτερικός και, το σημαντικότερο, παροτρύνουν τον ζητιάνο που έχει τις σωματικές δυνάμεις να βγει από την ραθυμία του και να κερδίζει την ζωή του με την εργατικότητα. Για ακόμη μία φορά το πνεύμα της Αλεξιάδας ευθυγραμμίζεται με τον Σολομώντα: «καὶ ἀνίσταται ἐκ νυκτῶν καὶ ἔδωκεν βρώματα τῷ οἴκῳ καὶ ἔργα ταῖς θεραπαίναίς», «ἐγέυσατο ὅτι καλὸν ἐστὶν τὸ ἐργάζεσθαι, καὶ οὐκ ἀποσβέννυται ὅλην τὴν νύκτα ὁ λύχνος αὐτῆς», «στεγναὶ διατριβαὶ οἴκων αὐτῆς, σῖτα δὲ ὀκνηρὰ οὐκ ἔφαγεν»¹¹².

Η Άννα δράττεται από τέτοια περιστατικά μεγαλοσύνης, γενναιοδωρίας και ακατάπαυστης εργατικότητας, για να αποκαλύψει ένα καινούργιο πρόσωπο για τη βασίλισσα, άγνωστο για τους αναγνώστες μέχρι τώρα, και να αναλάβει -έτι μία φορά- το ρόλο του συνηγόρου υπεράσπισης της μητέρας της, για να απαντήσει σε όλες εκείνες τις φήμες περί ψυχρότητας ή βλοσυρότητας της βασίλισσας¹¹³. Επίσης,

---

¹¹² Παροιμ. 31:15,18:27.

¹¹³ Ζων. 766-767: «ὕπεστέλλοντο γὰρ ἐκείνης παρουσίας ἀρχικόν τε καὶ ἐμβριθὲς ἐνδεικνυμένης ἰδίωμα καὶ τοῖς ἀτακτοῦσιν ἐπιτιμώσης σφοδρότερον...». Συγκεκριμένα σε αυτό το χωρίο ο Ζωναράς αντιδιαστέλλει την εικόνα του μειλίχιου και καλοκάγαθου Αλεξίου σε αντίθεση με την σκληρή και τραχιά γλώσσα της Ειρήνης, η οποία παρουσιάζεται να έχει τον πρώτο λόγο για τα πάντα μέσα στα ανάκτορα.

για λόγους ισορροπίας μεταξύ των πορτραίτων Ειρήνης Δούκαινας και Άννας Δαλασσηνής, η συγγραφέας δεν θα άφηνε την μητέρα της να υστερεί σε σχέση με την γιαγιά της ούτε σε αυτόν τον τομέα. Η συμπεριφορά των δύο γυναικών βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία σε ό,τι αφορά την μετάβασή τους από την αυστηρότητα στην προσήνεια, όταν συναναστρέφονται τον φτωχό λαό της βασιλεύουσας.

β. Συγχώρηση - Ευσπλαχνία

Μετά τη γενναιοδωρία της Αυγούστας σε υλικά αγαθά και χρήματα, φτάνει η στιγμή που η Άννα αναδεικνύει την ψυχική γενναιοδωρία της ηρωίδας, η οποία έγκειται στην προθυμία της να συγχωρεί ακόμη και όσους προσπάθησαν να βλάψουν τον σύζυγό της Αλέξιο. Η συγγραφέας επιλέγει να παρεμβάλει δύο περιστατικά που γίνονται η χαραμάδα για να βρει διάυλο η ζεστασιά της σπλαχνικής καρδιάς της Αυγούστας στο συναίσθημα του αναγνώστη. Το πρώτο περιστατικό αφορά την πράξη της βασίλισσας να μην δεχτεί το σπίτι που της κληροδότησε το κράτος, το οποίο προήλθε από την εκποίηση της περιουσίας του σκευωρού Σολομώντα. Η Ειρήνη όχι μόνο δεν δέχτηκε να το κρατήσει, αλλά το χάρισε στην γυναίκα του Σολομώντα. Το δεύτερο περιστατικό έχει να κάνει με την καταλυτική παρέμβασή της, ώστε να σωθεί τελευταία στιγμή ο Μιχαήλ Ανεμάς από την τύφλωση, τον οποίο βάραινε η κατηγορία της προδοσίας στο πρόσωπο του αυτοκράτορα¹¹⁴.

Ειδικότερα, στο τελευταίο επεισόδιο, η Άννα στοχεύει να πείσει τον αναγνώστη, σε πρώτη φάση, πως πρόκειται για μια πράξη θεόπνευστη, ότι η Θεία Πρόνοια ενέπνευσε από κοινού την καρδιά του αυτοκράτορα και της βασίλισσας για να επιδείξουν τόσο μεγάλη ευσπλαχνία και πνεύμα συγχώρησης. Η Άννα με αυτήν την τοποθέτηση προσπάθησε να τηρήσει τα προσχήματα, αποδίδοντας την αίσια έκβαση του περιστατικού στη Θεία επέμβαση, ενώ θα προτιμούσε να εκθέσει ευθαρσώς την άποψη ότι η σωτηρία του συνωμότη Ανεμά οφείλεται αποκλειστικά στον ανθρώπινο παράγοντα, και δη στη μεσολάβηση μιας γυναίκας, της Αυγούστας, όπως επίσης ότι ο Αλέξιος διαδραμάτισε απλά έναν εκτελεστικό ρόλο. Επιπλέον, η συγγραφέας, στο συγκεκριμένο συμβάν της διαπόμπευσης του Ανεμά,

---

¹¹⁴ Άλεξ. 12,6,5-9.

δεν κρατάει μονάχα τη γραφίδα, αλλά γίνεται ταυτόχρονα και η ίδια μια μικρή ηρωίδα στο μυθιστόρημά της, διότι εκείνη είναι που με τις επίμονες εκκλήσεις της παρακίνησε τη μητέρα της να διακόψει τον Αλέξιο από την προσευχή του, ώστε να διατάξει εκείνος τη λήξη των βασανιστηρίων.

Το βέβαιο είναι ότι, μετά από τη διήγηση του συγκεκριμένου περιστατικού, είναι δύσκολο ο αναγνώστης να στηριχτεί στη θρησκευτική εκδοχή της ιστορίας, την οποία φαίνεται να υιοθέτησε η Άννα για λόγους που εξηγήθηκαν παραπάνω. Η προσοχή πλέον εστιάζεται σε ένα βαθύτερο επίπεδο και το ζήτημα που αξίζει να ερευνηθεί είναι τί επιδιώκει η Άννα με το να αναθέτει στον εαυτό της τον ρόλο της συμπρωταγωνίστριας πλάι στην μητέρα της. Σε πρώτο πλάνο, επισημαίνεται ακόμη μία φορά η τεράστια επιρροή που ασκεί η βασίλισσα στον αυτοκράτορα, από τη στιγμή που εκείνος συναινεί στις επιθυμίες της. Σε δεύτερο πλάνο, όταν η συγγραφέας διηγείται σε πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, για να μιλήσει εκ μέρους της ίδιας και της Ειρήνης, λέγοντας: *«Ἐκηδόμεθα γὰρ τῶν ἀνδρῶν τοῦ αὐτοκράτορος χάριν, εἰρήσεται γὰρ τὰ ληθές, μὴ τοιοῦτων ἀποστεροῖτο στρατιωτῶν καὶ μᾶλλον τοῦ Μιχαήλ, ὅσω καὶ βαρυτέρα ἢ κατ' αὐτοῦ ψῆφος ἐξενήνεκτο»*, επιτυγχάνει ταυτόχρονα δύο βασικές επιδιώξεις. Πρώτον, η Άννα διεκδικεί για τον εαυτό της και για τη μητέρα της την ικανότητα να διαβλέπουν ποιο είναι το συμφέρον για τον Αλέξιο, και αυτό πράγματι αποτελεί μια τολμηρή δήλωση, δεδομένου ότι αφορά στρατιωτικά θέματα, έναν τομέα-«ταμπού» για τις γυναίκες της βασιλεύουσας. Ενδεχομένως, να αποτελεί έμμεση επίδειξη των προσόντων της πριγκίπισσας να διακρίνει τις ορθές πολιτικές αποφάσεις. Δεύτερον, η παραπάνω δήλωση αποπνέει περίτρανα το θερμό κλίμα αγάπης και σύμπνοιας μεταξύ μητέρας και κόρης, οι οποίες συνεννοούνται και συνεργάζονται άψογα προς –το υποτιθέμενο- όφελος της οικογενείας τους. Μάλιστα, η διήγηση της Άννας, ότι στεκόταν παρακλητικά έξω από τον χώρο που προσεύχονταν οι γονείς της, όσο διαρκούσε η διαπόμπευση των αδελφών Ανεμά, και παρακινούσε με νεύματα την Ειρήνη να βγει έξω, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια εξαίσιος σκηνοθετική λεπτομέρεια που αναδεικνύει τη σχέση εξάρτησης και στοργής μεταξύ μάνας και

θυγατέρας¹¹⁵. Αφενός, η Άννα δεν τολμάει να μιλήσει απευθείας στον πατέρα της και μόνον η Ειρήνη έχει το προνόμιο να τον διακόψει από τις δεήσεις του, αφετέρου, φαίνεται πως η βασίλισσα είναι μια μητέρα που δεν αρνείται χάρες στην αγαπημένη της κόρη και σπεύδει να ικανοποιήσει το αίτημά της, με το οποίο, σαφώς, συμφωνούσε και η ίδια. Βέβαια, είναι αρκετά ενδιαφέρουσα η επισήμανση της Hill πάνω στο θέμα αυτό, ότι, δηλαδή, η ανάμειξη μιας γυναίκας με τις αποφάσεις περί δικαιοσύνης θεωρείται δείγμα ισχύος μιας γυναίκας, αν και η κοινωνία ήταν προκατειλημμένη για την έλλειψη της γυναικείας ευθυκρισίας λόγω της υπέρμετρης γυναικείας ευαισθησίας¹¹⁶.

Επίσης, στο σημείο αυτό είναι αναπόφευκτο να μην κάνουμε μια αναγωγή του προηγούμενου επεισοδίου στην ίδια την Άννα. Σύμφωνα με τα παραπάνω, έγινε αντιληπτό ότι η συγγραφέας επωφελήθηκε από το ίδιο της το έργο για να ξεδιπλώσει το γεμάτο ευσπλαχνία και οίκτο κομμάτι του εαυτού της. Ταυτόχρονα, όμως, ο αναγνώστης της ιστορίας είναι αδύνατον να μην έρθει αντιμέτωπος με έναν δυσεπίλυτο γρίφο· ο γρίφος αυτός θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: πώς γίνεται η Άννα Κομνηνή να είναι γεμάτη ευσπλαχνία και να είναι έτοιμη να συγχωρήσει ανθρώπους που έφτασαν στο σημείο να απειλήσουν την ζωή του πολυαγαπημένου της πατέρα, ενώ παράλληλα είναι τόσο ψυχρή, αυστηρή, δηκτική, κυνική και άκαμπτη για τον ίδιο της τον αδελφό Ιωάννη; Η ίδια, λίγο παραπάνω, θαύμαζε την Ειρήνη επειδή δεν αποδέχτηκε την παρουσία της γυναίκας ενός συνωμότη, αλλά περιφρονεί παντελώς την μεγαλοσύνη του Ιωάννη Κομνηνού που ξεπερνάει την μεγαλοσύνη μάνας και κόρης μαζί, ο οποίος τις συγχώρεσε για την σκευωρία και τους επέστρεψε καθετί δικό τους. Μπορεί επίσης η Άννα να διαπλέκει με τέτοια πανουργία τα γεγονότα, ώστε, με το επεισόδιο του Σολομώντα και του Ανεμά, προσπάθησε να εγκαθιδρύσει μια σχέση επιείκειας και

---

¹¹⁵ Laiou, *Observations on the Life and Ideology*, 75. Όσον αφορά την στοργή της Ειρήνης για την Άννα, η Α. Λαΐου εντοπίζει μέσα στο *Τυπικόν* της Κεχαριτωμένης άλλο ένα στοιχείο που στηρίζει αυτήν την υπόθεση. «Η μεγάλη αγάπη της Ειρήνης προς την κόρη της, Άννα, γίνεται φανερή από το γεγονός ότι μόνον ένα εγγόνι, η μικρή Ειρήνη Δούκαινα(κόρη της Άννας), αναφέρεται και, μάλιστα, εμφανίζεται πριν από κάθε κόρη της ή νύφη της».

¹¹⁶ Hill, *A Vindication of the Rights*, 48.

ευσπλαχνίας ανάμεσα σε συνωμότες και ατιμασμένους¹¹⁷, ώστε να προεξοφλήσει για τον εαυτό της την ευνοϊκή μεταχείριση από τον αδελφό της.

Είναι πραγματικά εντυπωσιακός ο τρόπος που επιλέγει η Άννα να ξεχωρίσει και να φωτίσει τους οικογενειακούς δεσμούς που εκείνη επιθυμεί¹¹⁸· σε ολόκληρο το έργο της δεν χάνει ευκαιρία να τονίσει πόσο φιλοπάτωρ και φιλομήτωρ είναι, ενώ αντίθετα αγνοεί ή περιφρονεί επιδεικτικά τον αδελφικό της δεσμό με τον Ιωάννη, την στιγμή μάλιστα που γνωρίζει ότι μια τέτοια στάση πιθανόν να δυσαρεστήσει το ανδρικό ακροατήριο. Από την άλλη πλευρά, ήταν γεμάτη αβρότητα και αγάπη για τον θείο της Ισαάκιο, που αν και πρωτότοκος, παραχώρησε τα πρωτεία στον Αλέξιο και τον στήριξε στην ανακήρυξή του σε αυτοκράτορα¹¹⁹. Τελικά, τόσο μεγάλο ήταν το μένος της πριγκίπισσας προς τον μικρότερο αδελφό της, ώστε να διακυβεύει το συγγραφικό της κύρος; Ακόμα και τριάντα χρόνια μετά, δεν μπορεί να συγχωρήσει την ανάρρηση του Ιωάννη στον θρόνο, κάτι που εξάλλου δικαιωματικά έπραξε, όντας ο πρωτότοκος υιός του ετοιμοθάνατου αυτοκράτορα; Τα ερωτήματα είναι, φυσικά, ρητορικά..

γ. Ευσέβεια

Το τελευταίο πεδίο στο οποίο ανέπτυξε φιλανθρωπικό έργο η Ειρήνη Δούκαινα, σύμφωνα με την διήγηση της *Αλεξιάδας*, είναι στον τομέα της εκκλησιαστικής και μοναστηριακής ζωής. Η Άννα παρουσιάζει την Ειρήνη να εμφορείται από υπέρμετρη ευσέβεια για τους ανθρώπους της Εκκλησίας, να επιδιώκει πάντα να συναναστρέφεται με κληρικούς και μοναχούς, να γευματίζει μαζί τους και γενικά να περνάει μεγάλο μέρος της ημέρας κοντά τους. Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί πως στην κοινή γνώμη επικρατούσε η άποψη ότι οι ιερείς και οι μοναχοί ήταν μια αξιοσέβαστη ομάδα, διότι ήταν εκείνοι που με τις δεήσεις τους μεσίτευαν στον Θεό για το καλό της ανθρωπότητας. Η Αυγούστα όχι μόνον συγχρωτιζόταν με τους ανθρώπους της Εκκλησίας, αλλά παρείχε και τεράστια

---

¹¹⁷ Στο πορτραίτο της Μαρίας της Αλανής θα γίνει ακόμα πιο ξεκάθαρη η τάση που επικρατούσε για την αντιμετώπιση των συνωμοτών της υψηλής τάξης· όσο πιο αριστοκράτης ήταν ο «κατηγορούμενος», με τόσο μεγαλύτερη επιείκεια αντιμετωπιζόταν.

¹¹⁸ Παρόμοιο προβληματισμό έχει δημιουργήσει και η παντελής έλλειψη αναφοράς της Άννας Κομνηνής στα παιδιά της.

¹¹⁹ Άλεξ. 2,7,3.

οικονομική στήριξη στις μοναστηριακές κοινότητες, με αποκορύφωμα βέβαια την ίδρυση της δικής της μονής, ένα ζήτημα που ανοίγει μια μεγάλη συζήτηση γύρω από την οικονομική δράση και ανεξαρτησία της βασίλισσας. Επιπλέον, όταν η συγγραφέας συσχετίζει την ηρωίδα της τόσο στενά με μοναχούς και ιερείς, ειδικά των ανώτερων βαθμίδων, αυτόματα την συγκαταλέγει στους κόλπους της θρησκευτικής και πνευματικής ηγετικής κοινότητας, γεγονός που την κάνει ξεχωριστή μέσα στην κοινωνία. Συνεπώς, η Ειρήνη, όπως και η Άννα Δαλασσηνή, αποτελούν αξιότιμα και έγκριτα μέλη της πνευματικής ελίτ του τόπου. Παράλληλα, η Άννα γράφει πως η Αυγούστα επιδιδόταν σε «*εὐποιίας καὶ χάριτας εἰς ἀνθρώπους, μάλιστα δὲ εἰς ἐκείνους οὓς οἶδεν ἀπὸ τε τοῦ σχήματος ἀπὸ τε τοῦ βίου θεραπεύειν Θεὸν καὶ προσευχῇ προσανέχειν καὶ καταλλήλοις ᾠδαῖς*»¹²⁰, ενώ παράλληλα, διαγράφεται η κοινωνική διάκριση πιστῶν εναντίων αιρετικῶν, με τους τελευταίους να μην χρήζουν ούτε ελέους ούτε συμπόνιας.

Εξαιρετικά αποκαλυπτικό για τη θεοσεβούμενη νοοτροπία της εποχής είναι το απόσπασμα¹²¹ όπου εξιστορεί τις προσπάθειες της Ειρήνης να εξασφαλίσει την λύτρωση του συζύγου της μέσω των δεήσεων από την φρικτή του αρρώστια. Η συγγραφέας διηγείται για τη μητέρα της πως, όταν απελπίστηκε από την εξ ανθρώπων βοήθεια, άρχισε να κάνει ακόμα θερμότερες τις παρακλήσεις της προς τον Θεό υπέρ του αυτοκράτορα· δηλαδή, δεν άφησε εκκλησία που να μην ανάψει λαμπάδα, μοίραζε χρήματα σε όσους συναντούσε, έκανε πλούσιους τους αρρώστους, τους φυλακισμένους και τους βασανισμένους, παρακινούσε σε ατελείωτες δεήσεις όλους τους μοναχούς, ώστε να αναπέμπουν ύμνους για την σωτηρία του Αλεξίου.

Είναι πλέον σαφές ότι πρότυπο της Άννας για να διαπλάσει την ιδανική γυναίκα πηγάζει από τις ρήσεις του Σολομώντα, όπως: «*χειρας δὲ αὐτῆς διήνοιξεν πένητι, καρπὸν δὲ ἐξέτεινεν πτωχῶ*», «*τὸ στόμα δὲ ἀνοίγει σοφῶς καὶ νομοθέσμως, ἢ δὲ ἐλεημοσύνη αὐτῆς ἀνέστησεν τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ ἐπλούτησαν, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἤνεσεν αὐτήν*»¹²². Είναι ριζωμένη βαθιά η πεποίθηση στον χριστιανό κάθε εποχής

---

¹²⁰ Αλεξ. 12,3,2.

¹²¹ Αλεξ. 15,9,9.

¹²² Παροιμ. 20: 28.

ότι, όταν ελεεί και ευεργετεί αυτούς που έχουν ανάγκη, καταφέρνει να «εξαγοράσει» την θεία χάρη για τον εαυτό του· όσο περισσότερο «χρυσώνει» τους ιερείς τόσο πιο αποτελεσματικές θα είναι οι δεήσεις που υψώνονται στον Κύριο. Η Άννα, βέβαια, είχε την προνοητικότητα να εξυμνήσει την φιλανθρωπία της Ειρήνης πολύ ενωρίτερα από όταν χρειάστηκε τη συνδρομή του Θεού για την υγεία του Αλεξίου, ώστε έχει απαλλάξει την μητέρα της από αυτήν την «ωφελιμιστική» αντίληψη της ελεημοσύνης. Πιθανότατα, ο ουσιαστικός σκοπός της διήγησης είναι η ηχηρή απάντηση της Άννας σε όλες εκείνες τις κακεντρεχείς εκδοχές που διατυπώθηκαν για το τέλος του αυτοκράτορα, και δεν είναι δύσκολο να μαντέψει κανείς σε ποιους αναφέρεται. Ειδικά, ο Ιωάννης Ζωναράς¹²³ εξιστορεί πως ο Αλέξιος είχε κακό τέλος, όλοι οι θεράποντες του τον εγκατέλειψαν κι ούτε ένας δεν απέμεινε να πλύνει το σώμα του. Μάλλον αυτά τα λόγια είχε κατά νου η Άννα, όταν περιγράφει την Ειρήνη ως την σύζυγο που κάλεσε να τρέξουν στο προσκεφάλι του άνδρα της οι καλύτεροι γιατροί, και κίνησε γη και ουρανό για την σωτηρία του. Εξάλλου, θα ήταν αδύνατο μια τόσο φιλεύσπλαχνη γυναίκα προς ξένους και εχθρούς να μην γίνεται θυσία για τον ίδιο της τον σύζυγο..

---

¹²³ Ζων. 766: «τὴν μὲν βασιλείαν διηνικῶς εὐτυχῶς, τὸ δὲ γε τέλος οὐχ ὅμοιον ἐσχηκῶς. καταλέλειπτο γὰρ πρὸς τῶν θεραπόντων σχεδὸν ἀπάντων, ὡς μηδ' εἶναι τάχα τινὰς τοὺς τὸν ἐκείνου νεκρὸν τοῖς λουτροῖς ἀπορρύψοντας, καὶ οὔτε κόσμος βασιλείος προσῆν τοῖς περὶ αὐτόν, ἴν' αὐτῷ τὸ σῶμα κοσμηθεῖη βασιλικῶς, οὔτε μὴν ἐκφορᾶς ἔτυχε βασιλεῖ καταλλήλου».

2.4. Η Γενναιότητα της Ειρήνης

Στο παρόν κεφάλαιο θα εξετάσουμε κατά πόσον η Ειρήνη Δούκαινα πληρούσε το -εξίσου σημαντικό με τα προηγούμενα- κριτήριο της ιδανικής γυναίκας, το οποίο είναι η γενναιότητα. Για την αρετή της γενναιότητας σε μια γυναίκα, το πρώτο βήμα είναι μια στοιχειώδης γνωριμία με τον όρο γενναιότητα, όχι μόνο πως εκλαμβάνεται από την βυζαντινή κοινωνία, αλλά και σε ποιο βαθμό αφομοιώνεται ή μετουσιώνεται από την Άννα Κομνηνή. Η αντίληψη που ορίζει ότι το γυναικείο φύλο είναι το ασθενές σε σχέση με το ανδρικό, το ευάλωτο τόσο σε σωματική ρώμη όσο και σε ψυχικό σθένος, το επιρρεπές στο θυμοειδές, το ασύμβατο με τη λογική και κατ' επέκταση το πρόσφορο έδαφος για την αμαρτία, δεν είναι μόνον δημιούργημα της βυζαντινής νοοτροπίας, έχει τις απαρχές της ήδη στη Βίβλο. Η αντίληψη αυτή βρίσκει έκφραση ανά τους αιώνες και φιλοξενείται με διάφορες μορφές από πολλά σπουδαία έργα· ενδεικτικά αναφέρεται ένα απόσπασμα του Θουκυδίδη, όπως πολύ εύστοχα επισημάνθηκε από την Buckler¹²⁴: «Αλλά, εάν πρέπει να μνημονεύσω οπωσδήποτε και την αρετή των γυναικών εκείνων, όσες από τώρα και στο εξής θα ζήσουν ως χήρες, θα συγκεφαλαιώσω την προς εκείνες παραίνεσή μου στις λίγες αυτές λέξεις. Μεγάλη αληθώς θα είναι η δόξα δια σας, εάν δεν δειχθείτε κατώτερες της γυναικείας φύσεως, και επίσης μεγάλη για εκείνες από σας, περί των αρετών ή ελαττωμάτων των οποίων όσον το δυνατόν λιγότερος γίνεται λόγος μεταξύ των ανδρών».

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι για να επαινεθεί μια γυναίκα ως γενναία πρέπει να αποποιηθεί, ουσιαστικά, τη γυναικεία συμπεριφορά, δηλαδή, την πλευρά του χαρακτήρα της που τείνει στο πένθος και το κλάμα, να γίνει κυρίαρχος των παθών και των συναισθημάτων της, ώστε ποτέ να μη εκδηλώνει δειλία και φόβο, και αυτή θα είναι η οδός που θα την οδηγήσει στην ανδρεία, με άλλα λόγια, στην προσέγγιση του ανδρικού ιδεώδους. Η Άννα, μέσα από την αδιάκοπη και δημιουργική μέθεξη της με το πνεύμα της εποχής της, αξιοποιεί στο έπακρο αυτές τις προσλαμβάνουσες μέσα στο έργο της. Βέβαια, η γενναιότητα της Ειρήνης

---

¹²⁴ Buckler, *Anna Comnena*, 117.

Δούκαινας μέσα στην Αλεξιάδα δεν είναι απαραίτητα μια αμετάβλητη συνάρτηση με τα γεγονότα, αλλά παρουσιάζει μια σημαντική διακύμανση, όπως θα σχολιαστεί παρακάτω. Για τον λόγο αυτό, είναι ωφέλιμο η εξέταση της ηρωίδας να γίνει σε δύο στάδια· η συμβατική διαχωριστική γραμμή του ενός σταδίου από το άλλο είναι ο θάνατος του αυτοκράτορα Αλεξίου.

2.4.1. Το Θάρρος της Ειρήνης σε Περίόδους Πολεμικών Εκστρατειών

Αναμενόμενο είναι πως η συγγραφέας θα αξιοποιήσει στο έπακρον όλες τις κορυφαίες αρετές που συνθέτουν το πορτραίτο της ιδανικής γυναίκας. Η Ειρήνη Δούκαινα φιλοτεχνείται -το δίχως άλλο- πολύ γενναία μέσα στην διήγηση, με εμφανή τα γνωρίσματα τόλμης και ανθεκτικότητας απέναντι στις κακουχίες. Καταρχήν, τα περισσότερα από τα χρόνια του έγγαμου βίου της τα πέρασε στην εμπόλεμη ζώνη, ανάμεσα στα στρατεύματα, πάντα δίπλα στον αυτοκράτορα, ταγμένη να τον ακολουθεί από στρατόπεδο σε στρατόπεδο, πολλές φορές να ταξιδεύει μόνη της μέσα από επικίνδυνες περιοχές για να τον συναντήσει και έμενε μέχρι την τελευταία στιγμή πριν αρχίσει η πολεμική συμπλοκή. Πέρα από τον ρόλο της ως θερααινίδας του Αλεξίου, ιδιαίτερη βαρύτητα δίδεται στη διήγηση για τον ρόλο της ως φρουρού. Το γεγονός ότι η Ειρήνη γίνεται η ασπίδα που αποτρέπει τους επίδοξους δολοφόνους του αυτοκράτορα, είναι ένας τρόπος της Άννας για να επισημάνει ότι οι γυναίκες καταφέρνουν και αντεπεξέρχονται σε επικίνδυνες καταστάσεις, ακόμα και σε αποστολές που χαρακτηρίζονται φύσει «ανδρικές». Κάλλιστα, θα μπορούσαν τόσο πιστοί σύντροφοι, στρατιωτικοί ή άνδρες συγγενείς, αδέρφια, να αναλάβουν την προστασία της ζωής του Αλεξίου, κι όμως, η Άννα τοποθέτησε μια γυναίκα στον ρόλο αυτό για να καταξιώσει την ανδρεία της μπροστά στα ανδρικά μάτια των στρατιωτών, αλλά και των αναγνωστών.

Η συγγραφέας θα δώσει μια νέα διάσταση στη γενναιότητα της ηρωίδας και θα την φτάσει στο αποκορύφωμα, όταν η Ειρήνη, όχι μόνο διαχειρίζεται άψογα εξαιρετικά κρίσιμες καταστάσεις, αλλά έχει τη δύναμη να διοχετεύει το θάρρος της και στον Αλέξιο. Όταν οι Τούρκοι εισβολείς βρίσκονται μόλις ένα βήμα πίσω από τα βυζαντινά στρατεύματα, η Άννα δίνει ακόμα πιο ενεργό και δυναμικό ρόλο

στην βασίλισσα· παρουσιάζει την μητέρα της να συνδιαλέγεται με τους απεσταλμένους, οι οποίοι πρώτα σε εκείνη δίνουν αναφορά για τις κινήσεις των βαρβάρων. Πράγματι, η σκηνή¹²⁵, στην οποία ο μαντατοφόρος φτάνει στον βασιλικό κοιτώνα και η Αυγούστα του γνέφει να της αναγγείλει χαμηλόφωνα τις εξελίξεις, για να μην ξυπνήσει τον Αλέξιο, αποτελεί αδιαμφισβήτητα πρόκληση για την ερμηνεία του συγκεκριμένου περιστατικού, διότι αποκαλύπτει τα κίνητρα της συγγραφέως, που μέσα από τόσο μικρές και ανεπαίσθητες λεπτομέρειες αναδεικνύει τις θέσεις της για την ιδανική γυναίκα. Λαμβάνοντας υπόψη όσα ειπώθηκαν νωρίτερα για την αρετή της αγρυπνίας, η Ειρήνη είναι πάντα πιστή στο λειτούργημά της και αγρυπνά εκείνη για να ξεκουραστεί ο σύζυγός της. Βέβαια, ερωτηματικά αφήνει η στάση του Αλεξίου, ότι, δηλαδή, άκουγε και εκείνος τα τρομερά μαντάτα αλλά προσποιήθηκε ότι κοιμάται και, ακόμη όταν ανέτειλε ο ήλιος, εξακολουθούσε να παριστάνει τον ανίδεο για την επερχόμενη βαρβαρική επέλαση. Γιατί, άραγε, ο Αλέξιος δεν ενήργησε αμέσως, παρά χρειάστηκαν άλλοι δυο απεσταλμένοι να του πιστοποιήσουν τις επόμενες ημέρες ότι ο κίνδυνος κρέμεται πάνω από τα κεφάλια τους; Επίσης, για ποιον λόγο η Αυγούστα, η κατά τα άλλα συνετή συμβουλάτορας, δεν αποκάλυψε το παραμικρό στον άνδρα της παρά εξαρτιόταν αποκλειστικά από τη δική του κρίση; Οι παραπάνω προβληματισμοί δεν θα προέκυπταν, αν το ίδιο περιστατικό με τον αγγελιοφόρο φιλοξενούταν μέσα σε ένα άλλο ιστοριογραφικό περιβάλλον, ίσως του Ζωναρά ή του Χωνιάτη, γενικά μέσα σε αντιπολιτευτικά συμφραζόμενα· στην περίπτωση αυτή η ερμηνεία θα ήταν πολύ πιο εύκολη, ότι δηλαδή ο Αλέξιος ήταν ένας άπραγος, παθητικός και ανεύθυνος στρατηγός που αφήνει την καταστροφή να πλησιάσει τον λαό του, όπως και η Ειρήνη ήταν αδιάφορη και ψυχρή, ανίκανη να συνεννοηθεί με τον σύζυγό της για να αποτρέψουν το κακό. Από την στιγμή, όμως, που το συγκεκριμένο χωρίο βρίσκεται στην *Αλεξιάδα*, επιβάλλεται η ερμηνεία να γίνει σε νέες βάσεις.

Όσο παράδοξο και αν φαίνεται, η Άννα καταφέρνει μέσα από αυτό το επεισόδιο να δώσει μόνο θετικό πρόσημο στην στάση των γονιών της, ιδιαίτερα στην μητέρα της. Συγκεκριμένα, ως συγγραφέας μετατρέπει αυτό που φαίνεται ως

---

¹²⁵ Αλεξ. 15,2.

αδιαφορία και αναβλητικότητα σε ψυχραιμία και συνετό σχεδιασμό στρατηγικής από μεριάς του πατέρα της· επιπλέον, ο Αλέξιος δεν παριστάνει τον ανίδεο λόγω αδιαφορίας ή φυγοπονίας, αλλά για να μην σπείρει τον πανικό στους άνδρες του. Όσον αφορά την Ειρήνη, μαθαίνει πρώτη για τον μεγάλο κίνδυνο που πλησιάζει και μένει ατάραχη· η ψυχραιμία δεν είναι αποτέλεσμα παθητικότητας ή αδιαφορίας, αλλά -αντιθέτως- δείγμα μεγάλου θάρρους, διότι ξέρει μέλλει γενέσθαι και μένει εκεί σταθερή αντί να τραπεί σε φυγή, δεν θέλει να ανησυχήσει και να πανικοβάλλει τον αυτοκράτορα, οπότε περιμένει την δική του απόφαση δείχνοντας παράλληλα πειθαρχία στις προσταγές του.

Όταν καταφθάνει αιμόφυρτος ο κατάσκοπος του αυτοκράτορα και αναγγέλλει την επέλαση των βαρβαρικών στρατευμάτων, ο Αλέξιος αποφασίζει ότι η Αυγούστα θα πρέπει να τον αποχωριστεί και να καταφύγει σε ένα ασφαλές μέρος. Η Άννα εκμεταλλεύεται σε αυτό το σημείο την ευκαιρία να ορίσει τι είναι αυτό που κάνει την γυναικεία συμπεριφορά κατακριτέα, και βάσει αυτού του ορισμού να αντιδιαστείλει ευθέως –και όχι με υπονοούμενα– το γενναίο φρόνημα της μητέρας της. Συγκεκριμένα, διηγείται η Άννα: *«Ἡ δὲ πτοηθεῖσα ἐν μυχοῖς καρδίας ὁμῶς εἶχε τὸν φόβον καὶ οὔτε λόγοις οὔτε σχήμασι τοῦτον ἐνέφαιναν· ἀνδρεία γὰρ καὶ στάσιμος οὔσα τὴν φρένα καθάπερ ἢ παρὰ τοῦ Σολομῶντος ἐν Παροιμίαις ὑμνουμένη ἐκείνη γυνὴ οὐ γυναικῶδὲς τί ἐνεδείξατο καὶ ἀθαρσὲς ἦθος, οἷα τὰ πολλὰ τὰς γυναῖκας ὀρῶμεν πασχούσας, ἐπειδὴν τι φοβερὸν ἀκούσωσι, καὶ αὐτὸ τὸ χρῶμα κατηγορεῖ τῆς ψυχῆς τὴν δειλίαν, καὶ συχνάκις ἀνακωκύουσι γοερὸν ὥσπερ ἐκ τοῦ σχεδὸν αὐταῖς τῶν δεινῶν ἐφεστηκότων· ἀλλ’ ἢ γε βασιλὶς ἐκείνη, κἂν ἐδεδοίκει, περὶ τῷ αὐτοκράτορι ἐδεδοίκει, μὴ τι πάθη ἄτοπον, δευτέρως δὲ περὶ ἑαυτῆς ἐπεφόβητο. Οὐ τοίνυν ἐκείνη κατ’ ἐκεῖνο καιροῦ ἀνάξιόν τι τῆς ἑαυτοῦ γενναιότητος ἐπεπόνθει, ἀλλ’ ἐχωρίζετο μὲν τοῦ αὐτοκράτορος ἄκουσα καὶ πυκνὰ περιστρεφομένη πρὸς ἐκεῖνον καὶ θαμὰ προσβλέπουσα, ὁμῶς μέντοι συντείνασα ἑαυτὴν καὶ οἷον τονώσασα μόγις ἀπηλλάγη τοῦ βασιλέως»¹²⁶.*

Στις γραμμές του παραπάνω αποσπάσματος συμβαίνει το εξής εκπληκτικό: μια γυναίκα επαινεί μια γυναίκα, επειδή δεν φέροθηκε σαν γυναίκα. Η Ειρήνη δεν

---

¹²⁶ Άλεξ. 15,2,2.

έκλαψε, δεν σπάρραξε, δεν έβγαλε κραυγές, δεν χλόμιασε, ούτε καν την στιγμή που αποχαιρετούσε τον Αλέξιο, αντιθέτως του έδινε κουράγιο με την συνετή στάση της και ας ήξερε πως κινδυνεύουν οι ζωές όλων. Η Άννα δεν υποστηρίζει ότι δεν φοβόταν η Ειρήνη, φυσικά και φοβόταν, αλλά περισσότερο για τον αυτοκράτορα παρά για τον εαυτό της, όπως διηγείται. Όσο πιο μεγάλος ήταν ο φόβος της Ειρήνης, τόσο πιο μεγάλος και δύσκολος ήταν ο αγώνας της να κυριαρχήσει σε αυτό το συναίσθημα και αυτό είναι που απογειώνει το γενναίο ήθος της. Ο σκοπός της Άννας, εξάλλου, δεν είναι να κατακρίνει το συναίσθημα του φόβου ή τα δάκρυα μιας γυναίκας, αλλά είναι γεμάτη υπεροψία και περιφρόνηση για εκείνες που εκδηλώνουν αυτά τα συναισθήματα τη λάθος στιγμή. Δεν αρμόζει, κατά την Άννα, για μια γυναίκα να κλαίει και να οδύρεται στο πεδίο της μάχης, και η μητέρα της το επιβεβαιώνει πανηγυρικά με την στάση της. Πράγματι, υπάρχουν σημεία μέσα στην διήγηση που η ίδια η συγγραφέας επαναφέρει τον εαυτό της στην τάξη, όταν τύχει να συγκινηθεί, για παράδειγμα, όταν μιλάει για τον πρώτο της αρραβωνιαστικό Κωνσταντίνο Δούκα, διότι, όπως εξηγεί, ένα ιστορικό έργο δεν είναι το κατάλληλο μέρος για να ρίχνει τα δάκρυά της, αλλά τα κρατάει για άλλη περίπτωση¹²⁷. Γενικά, η Άννα δεν καταργεί τον φόβο και τη λύπη ως συναισθήματα για τη γυναίκα, αλλά τα επικρίνει όταν θολώνουν την ορθή κρίση και γίνονται εμπόδιο στη λήψη σωστών αποφάσεων. Ίσως, για τον λόγο αυτό, να «επέτρεψε» η συγγραφέας στην Ειρήνη να δακρύνει για τον Μιχαήλ Ανεμά, διότι τότε το κλάμα δεν στάθηκε εμπόδιο, μάλλον βοήθησε στην σωτηρία εκείνου.

Λίγο παραπάνω, στο απόσπασμα που παρατέθηκε, επισημάνθηκε ότι η Αυγούστα πρώτα ανησυχούσε για τον σύζυγό της και δευτερευόντως για τον εαυτό της, και επίσης ότι έκανε εκείνη ήταν αντάξιο της γενναιότητας του Αλεξίου. Με τα λόγια αυτά αποκτά πιο σταθερές βάσεις η υπόθεση ότι η Άννα σταδιακά επιδιώκει, όχι απλά την εξίσωση της Ειρήνης με την ανδρική γενναιότητα, αλλά και την υπέρβασή της, υποδεικνύοντας –με διακριτικό πάντα τρόπο- ότι το θάρρος πρέπει να παύσει να είναι μονοπώλιο των ανδρών.

---

¹²⁷ Αλεξ. 1,12,3: «πάλιν δέ μεμνημένη τοῦ νεανίσκου τούτου παθαίνομαι τήν τε ψυχὴν καὶ τοὺς λογισμοὺς συγχέομαι, ἀνακόπτομαι δὲ τὴν ἀμφὶ τούτον διήγησιν φυλάττουσα πάντα καιρῶ τῷ προσήκοντι».

Σαφέστατα, η Ειρήνη παρουσιάζεται με περισσότερη ανδρεία από τον Αλέξιο, διότι εκείνη πρέπει να αντλεί δύναμη και για εκείνον και για τον εαυτό της· πράγματι, ποτέ δεν εμφανίζεται εκείνη να ζητά την συμπαράσταση κανενός, ούτε καν του συζύγου της. Βέβαια, δεν πρέπει να παραβλέπονται οι περιπτώσεις που η Ειρήνη εμφανίζεται να δυσανασχετεί όταν βρίσκεται μακριά από το σπίτι της, ένα θέμα που εξακολουθεί να προβληματίζει διότι επιδέχεται πολλές ερμηνείες. Εν προκειμένω, θα εξυπηρετούσε η ερμηνεία ότι η Ειρήνη δεν παραπονιόταν από φόβο για την ζωή της ή λόγω της σωματικής ταλαιπωρίας, αλλά εξ αιτίας της τεράστιας φυσικής αιδημοσύνης και συστολής που δεν της επέτρεπαν να έρχεται σε επαφή με στρατιώτες και βαρβάρους· σίγουρα δεν εξηγούνται έτσι απλά τα πράγματα, αλλά αυτό είναι τουλάχιστον το μήνυμα που θέλει η Άννα να εμπεδώσουν οι αναγνώστες.

2.4.2. Η Υπεροχή της Γενναιότητας της Ειρήνης έναντι των άλλων Γυναικών

Όπως και αλλού, έτσι και στο παρόν σημείο του έργου τίποτε δεν είναι τυχαίο· ακόμη και η διαδοχή των θεμάτων υπακούει στον απώτερο στόχο της Άννας Κομνηνής. Η συγγραφέας, αφότου εξύμνησε την ηρωίδα ως συνεσταλμένη και ευσπλαχνική προσωπικότητα, πιθανότατα σκέφτηκε ότι δίπλα σε αυτές τις κατά βάση γυναικείες αρετές θα επιτύχανε την ισορροπία, αν τοποθετούσε την γενναιότητα, μια αρετή που προσιδιάζει στους άνδρες. Αν, όντως, αυτή η μέθοδος ανταποκρίνεται στον τρόπο σκέψης της συγγραφέως, τότε συνάγεται ότι η καλλιτέχνης-Άννα φιλοτεχνεί το πορτραίτο-κράμα της ιδανικής γυναίκας παίρνοντας χρώματα από δύο παλέτες· από την γυναικεία παλέτα επιλέγει τα πιο φωτεινά χρώματα και τα εξυψώνει, ενώ από την ανδρική, αντλεί αυτά που στερείται η γυναίκα της εποχής της και τα εκλεπτύνει όσο χρειάζεται, ώστε να προσαρμοστούν αρμονικά στη γυναικεία ιδιοσυγκρασία.

Πέρα από την υπόθεση ότι η Άννα Κομνηνή δημιουργεί τις προϋποθέσεις στην ηρωίδα της για να σταθεί ισότιμη σε γενναιότητα απέναντι στους άνδρες, σίγουρα υπάρχει και ένα επιπλέον ζήτημα που επιδιώκει να καταστήσει σαφές στον αναγνώστη· αυτό που πρωτίστως την ενδιαφέρει είναι να διαχωρίσει τη θέση της πολυαγαπημένης της μητέρας από τις άλλες γυναίκες της βυζαντινής κοινωνίας.

Μετά την αποχώρηση της Άννας Δαλασσηνής, πρέπει η Ειρήνη να παραλάβει τα σκήπτρα της ιδανικής γυναίκας και να κατακτήσει το υψηλότερο βάθρο που θα μπορούσε να κατακτήσει γυναίκα στην βασιλεύουσα.

Ο τρόπος που μετέρχεται η Άννα για να θωρακίσει ως ανυπέροβλητο και μοναδικό το status της Αυγούστας παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Όσο περίεργο και αν είναι, υπάρχουν αναφορές μέσα στην *Αλεξιάδα* που αναπαράγουν άκρως πατριαρχικά στερεότυπα για την αδύναμη φύση της γυναίκας. Εκτός από το παραπάνω χωρίο που καταλογίζει στην γυναίκα δειλία και γενικά ανεξέλεγκτη συμπεριφορά σε περιπτώσεις φόβου και δυστυχίας, υπάρχει μία αναφορά που υποστηρίζει την τάση των γυναικών στο κλάμα και στον θρήνο, «τὸ τῶν γυναικῶν φιλοπενθές¹²⁸», όπως, επίσης, την περίπτωση όπου ένας σουλτάνος αποκαλεί «γυναίκες» κάποιους στρατιώτες για να τους υποτιμήσει και να τους εξευτελίσει¹²⁹. Το να φιλοξενεί η Άννα μέσα στο έργο της τέτοιες απόψεις, δεν το πράττει μόνο για να θωπεύσει το ανδροκρατούμενο κοινό της, αλλά επιπλέον για να εξυπηρετήσει τον απώτερο σκοπό της. Δεν πρέπει, άλλωστε, να ξεχνάει κανείς ότι η Άννα Κομνηνή είναι γέννημα-θρέμμα της ελιτίστικης κουλτούρας και διατηρεί σαφέστατα μια υπεροπτική αντίληψη για τα άλλα στρώματα της κοινωνίας, για τον λόγο αυτό δεν την ενδιαφέρει να διεκδικήσει δάφνες ανδρείας για τις γυναίκες γενικά, το αντίθετο μάλιστα: την συμφέρει η θεώρηση της γυναίκας έτσι όπως έχει διαμορφωθεί, έτσι ώστε δεν θα χρειαστεί να καταβάλει η ίδια ιδιαίτερη προσπάθεια για να εκτοξεύσει το φρόνημα της Ειρήνης στα ύψη. Για το θέμα αυτό, φυσικά, συντασσόμαστε πλήρως με την άποψη της Hill, σύμφωνα με την οποία τα σχόλια για την φύση των γυναικών γενικά εξυπηρετούν την Άννα στο να αντιδιαστείλει τα πρότυπα της μητέρα της και της γιαγιάς της σε σχέση με τις υπόλοιπες γυναίκες, και αποτελούν περισσότερο ένα λογοτεχνικό τέχνασμα παρά την πραγματική της γνώμη¹³⁰. Θα ενστερνιστεί την υπεροπτική θεώρηση του λεγόμενου ασθενούς φύλου για να βαθύνει όσο μπορεί το χάσμα ανάμεσα στις αριστοκρατισσες συγγενείς της με τις υπόλοιπες γυναίκες. Εξάλλου, το πόσο πολύ

---

¹²⁸ Αλεξ. 4,4,1.

¹²⁹ Αλεξ. 15,6,9.

¹³⁰ Hill, *A Vindication of the Rights*, 46.

αξίζει μια γενναία γυναίκα το είχε εκφράσει ήδη ο Σολομών στις *Παροιμίες* του: «Γυναίκα ἀνδρείαν τίς εὐρήσει; τιμιωτέρα δέ ἐστιν λίθων πολυτελῶν ἢ τοιαύτη», «γυνὴ ἀνδρεία στέφανος τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς· ὥσπερ δὲ ἐν ξύλῳ σκώληξ, οὕτως ἄνδρα ἀπόλλυσιν γυνὴ κακοποιός¹³¹».

Βέβαια, δεν θα πρέπει να συνάγονται επιπόλαια συμπεράσματα ότι η Άννα Κομνηνή είναι μία κενόδοξη και υπερφίαλη πριγκίπισσα που η αριστοκρατική υπεροψία έχει θολώσει την κρίση της. Αρκεί το κομμάτι της *Αλεξιάδας* όπου αναφέρεται στην Γαΐτα¹³², την σύζυγο του Νορμανδού ηγέτη Ροβέρτου Γυϊσκάρδου, για να γίνει αντιληπτό ότι η Άννα θαυμάζει αυτήν την γυναίκα, ακόμη και αν είναι η γυναίκα του εχθρού και μάλιστα βαρβαρικής καταγωγής. Στο σημείο αυτό, δε μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε με τον Reinsch, ο οποίος υποστηρίζει πως η Άννα διακρίνεται από αμφίρροπη διάθεση απέναντι στις γυναίκες που ξεπερνούν τα όρια: την στιγμή που, ως συγγραφέας, φροντίζει να «περιφρουρήσει το decorum, αντιδιαστέλλοντας την μητέρα της με τις βάρβαρες, ταυτόχρονα δεν κρύβει τον θαυμασμό της για τις γυναίκες πολεμίστριες»¹³³. Η συγγραφέας δεν παραβλέπει πως και αυτή η βάρβαρη γυναίκα διαθέτει τις αρετές που οφείλει να έχει μια βασίλισσα, και πλησιάζει κατά πολύ το μοντέλο της Ειρήνης στο θέμα της συζυγικής αφοσίωσης. Όμως, η μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην Ειρήνη και την Γαΐτα, πέρα από την υπεροχή της Αυγούστας στην καταγωγή και στη μόρφωση, έγκειται στο πως εκφράζουν την γενναιότητά τους. Η Νορμανδή βασίλισσα, όχι μόνο είχε τεράστια επιρροή στον Ροβέρτο, αλλά ήταν πανέτοιμη να ριχτεί στην μάχη: η εκπληκτική σκηνή που καλπάζοντας κραδαίνει το δόρυ της και κραυγάζει προς τους λιποτάκτες στρατιώτες της να γυρίσουν στην μάχη, είναι το πιο γλαφυρό παράδειγμα της ανδρείας της. Από την άλλη πλευρά, η Άννα δεν θέλησε να αφήσει την παραμικρή νύξη για πιθανή ανάμειξη της Ειρήνης σε πολεμικές επιχειρήσεις: μάλιστα, σπεύδει να εξηγήσει πως τα όπλα της μητέρας της δεν ήταν το δόρυ της Αθηνάς και η κυνή του Άδη, αλλά αυτά που ταιριάζουν στη ζωή των

---

¹³¹ *Παροιμ.* 31:10, 12:4.

¹³² *Άλεξ.* 4,4,5.

¹³³ Reinsch, *Women's Literature*, 94-96.

βασιλέων, δηλαδή, ο ζήλος για το έργο, η ανειρήνευτη πάλη κατά των παθών και η ανυπόκριτη πίστη¹³⁴.

Φαινομενικά, μπορεί η συγγραφέας να αποκηρύττει διαρρηδην για την γυναίκα της βυζαντινής αριστοκρατίας την σχέση της με την πολεμική πρακτική, δεν καταφέρνει όμως να εξορκίσει τις υποψίες για το ποια φωνή υπερισχύει εδώ· οι απόψεις αυτές απηχούν το γνήσιο πνεύμα της Άννας ή μήπως συντονίζεται με την επικρατούσα φωνή της πατριαρχικής κοινωνίας που ορίζει την σχέση γυναίκας – πολέμου ασύμβατη, κάτι σαν «ταμπού». Βέβαια, η μυθιστορηματική ηρωίδα Ειρήνη τόλμησε ένα βήμα παραπέρα και βρέθηκε στο πεδίο της μάχης, όμως, η Άννα φρόντισε να την επιφορτίσει με σοβαρούς ρόλους και αποδεκτά κίνητρα, τηςθερπαινίδας και φρουρού του συζύγου της, ώστε να διασφαλίσει την θέση της απέναντι σε τυχόν επικριτικά σχόλια· πιθανότατα, αυτός να ήταν και ο λόγος που την παρουσίαζε ως εξαναγκασμένη από τον αυτοκράτορα να βρίσκεται εκεί. Το ερώτημα είναι, μήπως αυτό το συγκεκριμένο και διακριτικό πέραςμα της Ειρήνης στο στρατόπεδο μπορεί να θεωρηθεί συμβολική κίνηση και να αντικατοπτρίζει την επίσης διακριτική προσπάθεια της Άννας να επαναπροσδιορίσει τους περιορισμούς που ίσχυαν τότε για την γυναίκα; Ίσως κατά βάθος να ζήλευε η Άννα την δυνατότητα της Γαΐτας να είναι στρατηλάτης, διότι ήταν κάτι που ούτε κατά διάνοια θα μπορούσαν να πλησιάσουν οι γυναίκες της οικογενείας της, αλλά πολύ περισσότερο σκεφτόταν ότι, αν ο βυζαντινός στρατός υπάκουε στις διαταγές της Κομνηνής περιγίπισσας, δεν θα είχε ανάγκη το Βρυέννιο για να εξαιρέσει τον θρόνο από τον αδελφό της Ιωάννη.

Όσο αμφιλεγόμενη ή επισφαλής ιστορικά και αν είναι η μαρτυρία του Χωνιάτη, είναι όμως ενδιαφέρουσα για την έκρηξη που φέρεται να είχε η Άννα προς τον σύζυγό της μετά την αποτυχία της συνομωσίας της, την οποία αποτυχία χρεώνει στο ότι οι στρατιώτες εμπιστεύονταν μόνον τις προσταγές ενός άνδρα: *«ὅτε καὶ λέγεται τὴν καισάρισσαν Ἄνναν πρὸς τὸ χαῦνον τοῦ ταύτης ἀνδρὸς δυσχεραίνουσαν ὡς πάσχουσαν δεινὰ διαπρίεσθαι καὶ τῇ φύσει τὰ πολλὰ ἐπιμέμφεσθαι, ὑπ' αἰτίαν τιθεῖσαν οὐχὶ μικρὰν ὡς αὐτῇ μὲν διασχοῦσαν τὸ ἄρθρον*

---

¹³⁴ Ἀλεξ. 12,3,8.

καὶ ἐγκοιλάνασαν, τῷ δὲ Βρυεννίῳ τὸ μόνιον ἀποτείνασαν καὶ σφαιρώσασαν..»¹³⁵. Βέβαια, σε σχέση με το απόσπασμα του Χωνιάτη, πολύ εύστοχα σπεύδει η Hill να διευκρινίσει ότι, αν όντως ειπώθηκαν αυτά τα λόγια από την Άννα, δεν θα πρέπει να εκληφθούν ως «έκφραση δυσαρέσκειας για το φύλο της, αλλά με το τι η κοινωνία επιτρέπει σε αυτό το φύλο να πράττει. Είναι μια κριτική στην κοινωνία και όχι απέχθεια προς την γυναικεία φύση»¹³⁶.

2.4.3. Η Ειρήνη και ο Θάνατος του Αλεξίου

Όπως επισημάνθηκε ήδη στην αρχή της ενότητας, η γενναιότητα της βασίλισσας θα προσεγγιστεί σε δύο στάδια. Η συμβατική αυτή διαίρεση έγινε λόγω της έντονης διαφοροποίησης στην συμπεριφορά της Ειρήνης Δούκαινας σε ό,τι αφορούσε την υγεία του Αλεξίου. Στο δεύτερο στάδιο, για το οποίο θα γίνει εδώ λόγος, η Αυγούστα έρχεται αντιμέτωπη με την ραγδαία επιδείνωση της αρρώστιας του αυτοκράτορα, ζει τις πιο βασανιστικές του στιγμές, μέχρι που εκείνος αφήνει την τελευταία του πνοή.

Τις τελευταίες στιγμές του συζύγου της η Ειρήνη τις βιώνει με έντονο ψυχικό πόνο, δεν είναι σε θέση πλέον να συγκρατήσει τα δάκρυά της που τώρα κυλούν ασταμάτητα σαν ποτάμι, μοιρολογεί, χτυπιέται και θρηνεί. Βέβαια, λίγες γραμμές πριν, η συγγραφέας είχε μόλις επαινέσει την μητέρα της για την ηρωική στάση που επέδειξε σε αυτήν τη μεγάλη λύπη και την παρομοιάζει με άνδρα και ολυμπιονίκη ως προς το σθένος¹³⁷. Μια τέτοια τοποθέτηση είναι περίεργο να προηγείται γεγονότων τα οποία την αναιρούν. Η Ειρήνη έχει μετατραπεί σε μια άλλη γυναίκα μπροστά στο νεκροκρέβατο του αυτοκράτορα. Η Άννα αποδίδει έναν νέο χαρακτήρα στην μητέρα της που διαρρηγνύει τους δεσμούς του με τις προηγούμενες συμβάσεις περί συστολής και γενναιότητας. Όπως παρουσιάζεται στο τελευταίο βιβλίο, η Αυγούστα έχει χάσει κάθε κυριαρχία πάνω στον φόβο και την λύπη, και έχει παραδοθεί ήδη στον θρήνο και στο μοιρολόι ενώ ζει ακόμα ο

¹³⁵ Χωνιάτης, 2, 10.

¹³⁶ Hill, *Anna Komnene's Attempted Usurpation*, 58.

¹³⁷ Αλεξ. 15,11,12: «Εἶχε μὲν τι τὸ ἀνδρείον ἀεὶ κὰν τοῖς ἔμπροσθεν κινδύνοις ἢ αὐγοῦστα, μάλιστα δὲ τὸ τηνικάδε ἠνδρίσατο καὶ τῷ πάθει τῆς λύπης ἐμβριμησαμένη εἰστήκει καθάπερ τις ὀλυμπιονίκης πρὸς τὰς δριμυτάτας ἐκείνας ὀδύνας ἀντιπαλαίουσα».

Αλέξιος. Είχε σημειωθεί ενωρίτερα πως η Άννα δεν καταδικάζει το συναίσθημα, αλλά την εκδήλωσή του με ακραία μορφή σε λάθος τόπο και χρόνο, όμως, η Ειρήνη πενθεί σαν να είναι ήδη χήρα. Η συνεσταλμένη γυναίκα που δεν ήθελε ούτε να ακουστεί η φωνή της, τώρα κραυγάζει, λιποθυμάει και αρνείται να δεχτεί τροφή¹³⁸.

Σαφέστατα, ο σημερινός αναγνώστης δεν θα έβρισκε τίποτε μεμπτό στην στάση της Αυγούστας, διότι μπροστά σε μία τόσο μεγάλη απώλεια ακόμα και η παράνοια δικαιολογείται. Όμως, η Άννα είχε θέσει σε άλλες βάσεις την στάση της γενναίας γυναίκας και για τον λόγο αυτό δημιουργεί ιδιαίτερη εντύπωση το γεγονός ότι καταρρίπτει τις προηγούμενες «κατακτήσεις» της μητέρας της όσον αφορά το γενναίο της φρόνημα. Η Ειρήνη που πάντα ενθάρρυνε τον Αλέξιο στις κρίσιμες στρατιωτικές αποστολές, τον αφήνει την ύστατη στιγμή απρηγόρητο, και το ακόμα πιο εκπληκτικό είναι ότι ο ετοιμοθάνατος δίνει σε αυτήν κουράγιο, λέγοντάς της να μην βιάζεται να παραδοθεί στην παραφορά της λύπης, διότι θα τον αναγκάσει να προϋπαντήσει νωρίτερα τον θάνατο.

Τα θέματα προς διερεύνηση είναι αρκετά. Η Άννα δεν είναι αφελής για να θέσει έτσι απλά σε κίνδυνο την τελευταία στιγμή το πορτραίτο της Ειρήνης. Σαφώς, ο Αλέξιος προκρίνεται ως ο γενναιότερος όλων, όπως θα άρμοζε σε έναν αυτοκράτορα να πεθάνει με περηφάνια. Μία σκέψη μπορεί να είναι ότι η κόρη ήθελε να προσδώσει όσο πιο ηρωικές διαστάσεις γίνεται στον θάνατο του πατέρα της, ώστε να μην υστερήσει σε δόξα από άλλους που πέθαναν με τον πλέον εξιδανικευμένο τρόπο, δηλαδή, στο πεδίο της μάχης. Ενδεχομένως, γι' αυτό η Άννα «στήνει» μια σκηνοθεσία και γράφει το σενάριο κατά ένα τρόπο που δεν έχει να ζηλέψει τίποτα από αρχαία τραγωδία. Από την άλλη πλευρά, η Ειρήνη, ως άλλη Εκάβη, έχει κάθε δικαίωμα να σπαράξει μπροστά στον υπέρτατο πόνο, πριν ακόμα κοπεί οριστικά το νήμα της ζωής του άνδρα της. Επιπλέον, από την στιγμή που χάνεται ο Αλέξιος χάνεται ουσιαστικά το νόημα της ζωής της βασίλισσας, «σβήνεται» η ύπαρξή της από το προσκήνιο. Μπορεί, βέβαια, αυτή η δραματική εικόνα της βασίλισσας να είναι άλλη μια ηχηρή απάντηση της Άννας σε όσους υποστηρίζουν πως ο Αλέξιος πέθανε ολομόναχος, αλλά δεν είναι και η μοναδική εξήγηση. Στην πραγματικότητα η συγγραφέας δεν χρειάζεται να αποδείξει τίποτε

---

¹³⁸ Άλεξ. 15,11,13.

πλέον για την μητέρα της, διότι οι αρετές της βασίλισσας θα είναι πλέον άνευ σημασίας και άχρηστες από την στιγμή που δεν θα ζει δίπλα στον Αλέξιο· το κυριότερο, δεν θα είναι ποτέ ξανά βασίλισσα, άρα λύεται κάθε δέσμευσή της με την μοναδικότητα, έγινε μια γυναίκα που θρηνεί όπως κάθε γυναίκα θα έκανε για τον άνδρα της. Για την Ιστορία, γενικά, η Ειρήνη ήταν πάντα στο περιθώριο ακόμα και όταν ζούσε ο Αλέξιος, πόσο μάλλον αφότου έπαυσε να είναι βασίλισσα, και κανείς δεν θα πρόφερε ποτέ το όνομά της, αν δεν βρισκόταν η κόρη της να την αναδείξει στο προσκήνιο της βυζαντινής κοινωνίας.

Επίσης, στα παραιναιτικά λόγια του ετοιμοθάνατου αυτοκράτορα κρύβεται μια μεγάλη αλήθεια: *«Οὐ βλέψεις οὖν πρὸς ἑαυτὴν καὶ πρὸς τὰ ἐνεστηκότα δεινά, ἀλλ' ἔκδοτον σαντὴν ποιεῖς τῷ ἐπιρρεῦσαντί σοι πόντῳ τῆς λύπης;»*. Η συνταρακτική αυτή φράση ίσως να μην ειπώθηκε ποτέ. Όπως και να έχουν τα πράγματα, η Άννα τοποθετεί αυτά τα προφητικά λόγια στο στόμα του πατέρα της για να επικυρώσει με αυτοκρατορική βούλλα τα βάσανα που περιμένουν την ίδια την πριγκίπισσα, παρά τη μητέρα της. Επιπροσθέτως, γίνεται αισθητή η προσπάθεια της Άννας να εκδικηθεί και να μειώσει τον αδελφό της μέσα από τον θάνατο του πατέρα της. Όσο διακριτική και αν προσπαθεί να είναι, η απογοητευμένη καισάρισα προδίδεται από εκφράσεις γεμάτες ειρωνεία: *«ἀλλ' ὁ τῆς βασιλείας διάδοχος προφθάσας ὑπεξῆει πρὸς τὸ ἀποτεταγμένον αὐτῷ οἶκημα τὸν τοῦ βασιλέως ἐπιγνούς ἀνὰ νύκτα θάνατον καὶ ἐπέσπευδε τὴν ἐξέλευσιν καὶ ἠπείγετο κατὰ τὸ μέγα παλάτιον»*¹³⁹.

Η Άννα Κομνηνή, όσο και αν πικραίνεται να το αποδεχθεί, γνωρίζει πολύ καλά ότι η Λήθη είναι σκληρή ακόμα περισσότερο απέναντι στις γυναίκες και δεν κάνει διακρίσεις ακόμα και όταν πρόκειται για βασίλισσες. Κάτω από τον θρήνο για τον φωστήρα της ζωής Αλέξιο, ξεπροβάλλει ο θρήνος για την ματαίωση τόσων ονείρων, για την ισοπέδωση τόσων φιλοδοξιών. Όταν κόβεται το νήμα της ζωής του αυτοκράτορα πεθαίνει κάθε ελπίδα για μητέρα και κόρη να εμποδίσουν τον Ιωάννη: *«ἐρρίφθω τὰ πάντα», εἰποῦσα μετὰ μακροῦ κωκυτοῦ, «καὶ διάδημα καὶ βασιλεία καὶ ἐξουσία καὶ κράτος ἅπαν καὶ θρόνος τὲ καὶ ἀρχαί»* γοερῶς κατήρχε τῆς

---

¹³⁹ Άλεξ. 15,11,17.

θρηνωδίας»¹⁴⁰. Μόλις άρθρωσε αυτά τα λόγια η Ειρήνη, συνειδητοποιεί την σκληρή όψη της μοίρας που την περιμένει και σπεύδει από μόνη της, ως ένδειξη ύστατης βασιλικής αξιοπρέπειας, να αποκαθλώσει η ίδια τον εαυτό της από την κορυφή πριν έρθουν να το κάνουν άλλοι, βγάζοντας από πάνω της οτιδήποτε παραπέμπει στα περασμένα μεγαλεία· πετάει τα ερυθρά σανδάλια, μαυροντύνεται και κείρεται για να συμβολίσει τη μετάβασή της στη μοναστική ζωή. Έτσι αποκόπτεται δια παντός για την Άννα ο ομφάλιος λώρος με την Πορφύρα. Αργότερα απέμεινε μόνη, ηλικιωμένη σε μοναστήρι, να θρηνεί και για τους δύο γονείς της, για την παλιά αίγλη και τα χαμένα όνειρα. Η μόνη μάχη που μπορούσε πλέον να δώσει ήταν με τον Χρόνο και τη Λήθη, και σίγουρα ούτε η ίδια δεν θα μπορούσε να φανταστεί καν πως, σχεδόν δέκα αιώνες μετά, συνεχίζει να κατατροπώνει αυτούς τους αντιπάλους· σίγουρα, θα ήταν πιο ευτυχής από ποτέ.

Όπως μαρτυρεί ο τίτλος, το θέμα της γενναιότητας και του θάρρους σε σχέση με την Ειρήνη Δούκαινα μπορεί να αποτελέσει μία αυτόνομη ενότητα συζήτησης αντί να συμπεριληφθεί στην προσέγγιση του ήθους της ηρωίδας· αυτό συμβαίνει, επειδή η ίδια η Άννα Κομνηνή, στο πλαίσιο της προσπάθειάς της να οριοθετήσει το γυναικείο φύλο μέσα στην κοινωνία της εποχής της, ανοίγει πολλά μέτωπα προβληματισμού τα οποία, ακόμα και σήμερα, είναι μια πρόκληση για την φιλολογική έρευνα και φτάνουν στο σημείο να διχάσουν ακόμη και τους πλέον φωτισμένους σχολιαστές. Τελικά, έθεσε η Άννα, έστω σε πρωτογενή μορφή, τις βάσεις για μια φεμινιστική σκέψη ή απλώς ήταν το φερέφωνο της ανδροκρατικής εποχής της; -Όσο αδέξια και αόριστα κι αν είναι διατυπωμένο το ερώτημα, συνοψίζει σε γενικές γραμμές τον κυριότερο προβληματισμό. Όπως και να έχουν τα πράγματα, αξίζει η προσπάθεια για κάποιον να «σηκώσει το γάντι» που ρίχνει η Άννα, ακόμα και αν δεν κερδίσει την μάχη ούτε καταλήξει σε θριαμβευτικά πορίσματα..

---

¹⁴⁰ ομοίως

Γ. Μαρία η Αλανή

1. Το Πορτραίτο της Μαρίας της Αλανής μέσα στην Αλεξιάδα.

Εισαγωγικά Στοιχεία του Πορτραίτου

Το πορτραίτο της Μαρίας της Αλανής¹⁴¹ καταλαμβάνει πολύ μικρότερη έκταση σε σχέση με τα προηγούμενα δύο, αλλά είναι και το μόνο γυναικείο πορτραίτο που δεν αφορά μια εξ αίματος συγγενή¹⁴² της Άννας Κομνηνής. Η ίδια η Άννα δηλώνει ότι την θυμάται μέχρι τα οκτώ της χρόνια, και ότι ένα μεγάλο μέρος της διήγησής της οφείλεται στην προσωπική της επαφή με την πρώην βασίλισσα. Όσο για το τέλος της ηρωίδας, η Αλεξιάδα δεν αναφέρει απολύτως τίποτε.

Βέβαια, το πορτραίτο αυτό έχει φιλοτεχνηθεί με συγκρατημένη διάθεση από την συγγραφέα, χωρίς την διαχυτικότητα και την διθυραμβική τάση που διαπερνάει τα προηγούμενα πορτραίτα. Πέρα από την μικρή έκταση, το πορτραίτο εστιάζει σε πολύ συγκεκριμένα θέματα, χωρίς να καλύπτει ολόκληρο το φάσμα των «θεσμοθετημένων» αρετών¹⁴³ μιας γυναίκας, ώστε να θεωρείται άρτιο και ολοκληρωμένο. Κάτι τέτοιο μπορεί, ναι μεν, να οφείλεται σε καθαρά αντικειμενικούς παράγοντες, δηλαδή, η Άννα να μην πρόλαβε να ζηήσει μεγάλο διάστημα με την πρώην βασίλισσα, μπορεί όμως, όπως θα εξηγηθεί παρακάτω, να αποτελεί συνειδητή επιλογή της Άννας, ώστε να αναδείξει τα σημεία που εκείνη επιθυμεί. Σαφώς, δεν θα επέλεγε η συγγραφέας να αφιερώσει ένα πορτραίτο, έστω μικρό και ελλειπτικό, σε ένα πρόσωπο που δεν εκτιμάει καν· η Άννα συμπαθεί τη παρ' ολίγον πεθερά της και γενικά αποδίδει θετικό πρόσημο στις πράξεις της, παρόλο που σε κάποια ζητήματα διακριτικά διαχωρίζει τη θέση της ως συγγραφέως.

Τα σημεία της ηρωίδας που στοχεύει η Άννα να αναδείξει με ιδιαίτερη θερμότητα είναι η μητρική αγάπη της προς τον Κωνσταντίνο και η εκθαμβωτική ομορφιά της. Παράλληλα, αρκετές φορές επισημαίνεται μέσα στην διήγηση η θλίψη και η

---

¹⁴¹ Garland & Stephen, *Mary 'of Alania'*, 91-122.

¹⁴² Smythe, *Family Values*, 125-140.

¹⁴³ Hill, *Ideal Imperial Komnenian Woman*, 7-17.

ανησυχία της Μαρίας επειδή βρίσκεται μόνη σε μια ξένη χώρα. Ωστόσο, πέρα από το προφανές, η συγγραφέας φαίνεται να αναζητά πίσω από τις ενέργειες της Μαρίας, είτε όταν ήταν αυτοκράτειρα, είτε όταν έπαψε να είναι, την πολιτική διάσταση της σκέψης της, αυτό που δεν την άφησε να αποσυρθεί από τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων του γιου της στον θρόνο. Αυτή ακριβώς η πολιτική διάσταση της Γεωργιανής γυναίκας είναι που διεγείρει το ενδιαφέρον της συγγραφέως, παρόλο που δεν το ομολογεί ποτέ με φανερό τρόπο, αλλά με υπαινικτική γλώσσα.

Ο αναγνώστης που γνωρίζει την Μαρία Αλανή της Αλεξιάδας, σχηματίζει την εικόνα μιας κατατρεγμένης γυναίκας, της οποίας η μοίρα επεφύλασσε μόνο συμφορές από τότε που άφησε την πατρίδα της. Εμμέσως, η Άννα εντοπίζει την πηγή της δυστυχίας της Μαρίας στους γάμους της· μπορεί να έγινε αυτοκράτειρα¹⁴⁴ δύο φορές, αλλά βρέθηκε στο πλάι δύο ανδρών που δεν ήταν ικανοί να προστατεύσουν την ίδια και το παιδί της. Από τη μία πλευρά, ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Ζ' και φυσικός πατέρας του παιδιού, προκειμένου να γλυτώσει την ζωή του από το μένος των στασιαστών, εκάρη μοναχός αφήνοντας πίσω τον μικρό του γιο και την βασίλισσα. Από την άλλη πλευρά, ο δεύτερος σύζυγός της Βοτανειάτης, σύμφωνα πάντα με την διήγηση, κατά βάθος ζήλευε τον μικρό πορφυρογέννητο Κωνσταντίνο και αναζητούσε ανάμεσα σε μακρινούς του συγγενείς τον διάδοχό του, κάτι που γέμισε την Μαρία με απογοήτευση αλλά και αγωνία για το μέλλον. Επίσης, η Άννα σχολιάζει τον τρόπο που η Μαρία έγινε το άθυρμα των πολιτικών σκοπιμοτήτων ανάμεσα στην οικογένεια των Δουκών και του Βοτανειάτη, ώστε να προκαταλάβει τον αναγνώστη ότι ο δεύτερος γάμος για την Μαρία ήταν στην ουσία ένας ψυχαναγκασμός, η μόνη της επιλογή για επιβίωση. Βέβαια, η Άννα δεν ομολογεί ευθέως αυτά τα πολιτικά παιχνίδια, αν μη τι άλλο, είναι ιδιαίτερα προσεκτική να μην φανεί ότι θίγει τον προπάππου της, καίσαρα Ιωάννη Δούκα, και περιορίζεται στο να εξιστορήσει ότι ο Βοτανειάτης πείστηκε από τον Δούκα να παντρευτεί την Μαρία λόγω της εκθαμβωτικής ομορφιάς της και της υψηλής καταγωγής της.

---

¹⁴⁴ Ο Θεοφύλακτος Αχρίδος επαινεί την Μαρία Αλανή ως ιδανική αυτοκράτειρα στο *Insitutio Regia*, PG 126, 260-266.

Συνεπώς, όπως προκύπτει από τη διήγηση, η Μαρία δεν θα μπορούσε να βρει γαλήνη και ασφάλεια δίπλα σε έναν αυτοκράτορα που ήταν διατεθειμένος να καταστρατηγήσει τα κληρονομικά προνόμια του γιου της στον θρόνο. Κινούμενη, λοιπόν, πάντα από τα ευγενή κίνητρα της υπεράσπισης του παιδιού της, αναζητεί αλλού θαλπωρή και κατανόηση στο παράπονό της και την βρίσκει στο πρόσωπο των δύο αδελφών Κομνηνών¹⁴⁵. Στο σημείο αυτό, πρέπει να σημειωθεί πως η Άννα βρίσκεται σε εγρήγορση, ώστε να μην δώσει την λανθασμένη εντύπωση ότι σκιαγραφεί μια γυναίκα με ευμετάβλητο χαρακτήρα, αφελή και έτοιμη να εμπιστευτεί τον οποιονδήποτε· για τον λόγο αυτό παραθέτει στην διήγηση τις λεπτομέρειες που εξηγούν πως έγινε η προσέγγιση της τότε αυτοκράτειρας από τον στρατηγό-πατέρα της και από τον θείο της. Συγκεκριμένα, αναφέρει η Άννα ότι οι Κομνηνοί πλησίασαν την Μαρία μέσω των ανθρώπων του γυναικωνίτη και όχι ευθέως, και αυτοί οι τελευταίοι είναι που μεσολάβησαν και άσκησαν μια μορφή πίεσης σε εκείνη να υιοθετήσει τον νεαρό στρατηγό Αλέξιο¹⁴⁶. Μάλιστα, στην προσπάθειά της η συγγραφέας να μην ισοπεδωθεί το ήθος της Μαρίας ως σωστής συζύγου, διηγείται πως τα δύο αδέρφια δίσταζαν να της εκμυστηρευτούν τα μυστικά τους, διότι φοβούνταν μήπως η βασίλισσα τα μαρτυρήσει στον βασιλιά, επειδή τάχα αγαπούσε εξίσου και αυτούς και εκείνον¹⁴⁷.

Μετά την επίσημη τελετή της υιοθεσίας¹⁴⁸ του Αλεξίου από την Μαρία, η Άννα παραδέχεται ότι οι επισκέψεις του πατέρα της και του θείου της ολοένα και

---

¹⁴⁵ Αν όντως ίσχυαν οι φήμες γύρω από την Μαρία και τον Αλέξιο, το ήθος της πρώην βασίλισσας ισοπεδώνεται σε σχέση με το ήθος που της απέδωσε ο Ψελλός, όταν ήταν σύζυγος του Μιχαήλ. Μιχ. Ψελλ. Χρον. 7,9: «Και ἵνα μὴ παρὰ τὸ γένος ἐπαινοίην τὴν βασιλίδα, εὐδαιμονία καὶ ἀρχαιότητα πᾶσαν ὑπεραῖρον ἀρχὴν, ἀρκεῖ αὐτῇ ἀντὶ πάντων τὸ ἦθος οἷον οὐχ ἑτέρας ἕξεως, καὶ τὸ εἶδος οἷον οὐχ ἑτέρας ὄψεως· εἰ δὲ γυναιξὶ κόσμον ἢ σιγὴ φέρει, κατὰ τὸν τραγῳδὸν, κόσμον παντὸς αὐτῆ τιμιωτέρα καθέστηκεν, ὅτι **μηδενὶ τῷ ἄλλῳ ἢ τῷ ἀνδρὶ τὴν γλῶτταν ἐγνώρισεν**, αὐτομάτως καλλίων τυγχάνουσα ἢ ὅποτε ἀναγκαίως ἔχει κοσμήσασθαι»

¹⁴⁶ Αλεξ. 2,1,4.

¹⁴⁷ Αλεξ. 2,1,5: «ἐπεφόβηοντο δὲ ἄρα τοῦτο πρὸς τὴν βασιλίδα εἰπεῖν, μήπως ἐκείνη φθάσῃ τῷ βασιλεὶ παραδηλῶσαι τὰ κατ' αὐτοὺς καὶ ἀμφοτέρων κηδομένη καὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἀνδρῶν».

¹⁴⁸ Για το θέμα της υιοθεσίας στον 11^ο και 12^ο αιώνα, βλ. Macrides, *Kinship by Arrangement*, 109-118.

πύκνωναν στον γυναικωνίτη¹⁴⁹, και μάλιστα, εξηγεί πως, από ένα σημείο και έπειτα, αναγκάστηκαν να επισκέπτονται τη βασίλισσα χωριστά, καθαρά για λόγους ασφαλείας. Συνεχίζοντας, η συγγραφέας, προκειμένου να μην αφήσει περιθώρια παρεξήγησης αυτών των συχνών συναντήσεων, επισημαίνει ότι δεν ήταν η Μαρία εκείνη που αποζητούσε την συμπαράσταση των Κομνηνών, μάλιστα, προσπαθούσε να κρατήσει κρυφή για αρκετό διάστημα την στεναχώρια της για την περιφρόνηση του γιου της από τον Βοτανειάτη. Οι δύο άνδρες χρειάστηκε να θέσουν σε εφαρμογή το σχέδιο που είχαν καταστρώσει μαζί με την Δαλασσηνή μέχρι να εκμαιεύσουν το μεγάλο μυστικό της βασίλισσας, κάτι που η Άννα αποδίδει στην γοητεία των λόγων τους, στο κλίμα αφοσίωσης και φιλοξενίας που δημιούργησαν για την Μαρία· ήξεραν πως θα αγγίξουν την *αχίλλειο πτέρνα* της βασίλισσας, έτσι της παρείχαν τις διαβεβαιώσεις τους πως θα υπερασπιστούν στο έπακρο τα δικαιώματα του μικρού Κωνσταντίνου, με αντάλλαγμα, φυσικά, την τακτική ενημέρωση για τις κινήσεις στο παλάτι εναντίον τους, και όλα αυτά τα κατοχύρωσαν με όρκους. Στο ζήτημα αυτό, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον πως η Άννα, όχι απλά εγκρίνει, τουναντίον θαυμάζει τα πλάγια μέσα που μετέρχονται οι Κομνηνοί για να παρεισφρήσουν στα ενδότερα του παλατιού.

Δεν πέρασε πολύς καιρός και ο Αλέξιος πήρε το πηδάλιο της αυτοκρατορίας στα χέρια του. Η Άννα διηγείται πως, ακόμα και με την αλλαγή της εξουσίας, έμεινε αμετάβλητη η θέση της Μαρίας και του γιου της στο παλάτι, γεγονός που,

---

¹⁴⁹ Η *Αλεξιάδα* προσφέρει αρκετά παραδείγματα που τροφοδοτούν μια μεγάλη συζήτηση για τον περιορισμό των γυναικών της αριστοκρατίας. Ένα από αυτά τα παραδείγματα είναι, σαφέστατα, η ελευθερία πρόσβασης στον γυναικωνίτη. Η Laiou, *Role of Women*, 249, διαπιστώνει ότι η σύγχρονη αντίληψη για τον εγκλεισμό και την απομόνωση των γυναικών του Βυζαντίου από την υπόλοιπη κοινωνία είναι μια μεγάλη παρανόηση. «Ο περιορισμός στον γυναικωνίτη δεν συνιστά πλέον λειτουργική πραγματικότητα από τον 11^ο αιώνα και έπειτα. Βέβαια, ο γυναικωνίτης, ως τόπος περιστολής, μπορεί να έγινε διάσημος από τον Ψελλό, τον Κεκαυμένο και τον Ατταλειάτη, αλλά είναι και οι τελευταίοι συγγραφείς που αποδίδουν τον γυναικωνίτη ως κοινωνική πραγματικότητα. Ακόμα και όταν κάτι τέτοιο εμφανίζεται στις διάφορες πηγές, παρουσιάζεται μάλλον ως ιδεατή κατάσταση, παρά ως κομμάτι της πραγματικής ζωής». Επίσης, για το θέμα αυτό, συμπληρώνει η Garland, *Life and Ideology*, 391, ότι η ύπαρξη τέτοιων συμβάσεων για την γυναικεία συμπεριφορά επιδεικνύει αυτό που, για τα μάτια των Βυζαντινών, ήταν το ορθό μοντέλο γυναικείας διαγωγής, ενώ, παράλληλα, φανερώνει την ολοκληρωτική αβλεψία της υποκείμενης πραγματικότητας.

αφενός, επιβεβαιώνει την τήρηση του όρκου από μεριάς του Αλεξίου, αφετέρου, δίνει την ευκαιρία στην συγγραφέα να δικαιολογήσει τη στάση της Μαρίας. Η Άννα, λοιπόν, επιδιώκει να παρουσιάσει την παραμονή της πρώην βασίλισσας ως κάτι το απόλυτα φυσιολογικό, από την στιγμή που ήταν η θετή μητέρα του νέου αυτοκράτορα και ο σεβαστοκράτορας Ισαάκιος ήταν από καιρό γαμπρός της. Όμως, ο σημαντικότερος λόγος, κατά την συγγραφέα, ήταν το ιερό καθήκον της μητέρας να προστατεύσει τον γιο της και αυτό γινόταν μόνον πίσω από τις βασιλικές πύλες. Επιπλέον, η Άννα αντιμετωπίζει με ιδιαίτερα συμπονετικό τρόπο την Μαρία την Αλανή, επειδή βρίσκεται σε ένα μέρος που δεν έχει ούτε συγγενείς ούτε συμπατριώτες, και αυτό είναι κάτι που επισημαίνει αρκετές φορές μέσα στη ιστορία της. Τα ευγενή κίνητρα της Μαρίας προσπαθεί η Άννα να τα επισφραγίσει με την προσωπική εμπειρία της από τα χρόνια που πέρασαν μαζί στο παλάτι, και ταυτόχρονα να δώσει την δική της εκδοχή ενάντια στις φήμες που οργιάζαν τότε.

Η συγκατοίκηση όμως της πρώην βασίλισσας και της νυν αυτοκρατορικής οικογένειας δεν διήρκησε πολύ. Η Άννα το αποδίδει αυτό στην παρέμβαση της οικογένειας των Δουκών, που για ακόμα μία φορά διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ζωή της Μαρίας. Η συγγραφέας εξηγεί ότι υπήρχε έχθρα ανάμεσα στην Μαρία και την οικογένεια των Δουκών, ενώ λίγο αργότερα αναφέρει πως ο καίσαρ Ιωάννης Δούκας παρενέβη για να διαλύσει τις υποψίες του κόσμου περί γάμου του Αλεξίου με την πρώην βασίλισσα. Εν τω μεταξύ, η Άννα κρατάει τον πατέρα της αποστασιοποιημένο από όλα αυτά τα γεγονότα, και τον παρουσιάζει να είναι αφοσιωμένος στο συμμαχικό του απειθάρχητου στρατού που λεηλατούσε ανεξέλεγκτα την πόλη. Συνεπώς, με τον Αλέξιο απασχολημένο έξω από τα ανάκτορα, ο καίσαρ Ιωάννης παρουσιάζεται να έχει το πεδίο ελεύθερο για να διαχειρίζεται αυτόβουλα τα του αυτοκρατορικού οίκου. Παράλληλα, η συγγραφέας εκθέτει στο φως στοιχεία από την παρασκηνιακή δράση του καίσαρα Ιωάννη, πως προσπαθούσε να προσεταιριστεί τον πατριάρχη Κοσμά, ώστε να πολεμήσει υπόγεια τα συμφέροντα της Άννας Δαλασσηνής.

Τελικά, η Μαρία παρουσιάζεται να ενδίδει στις πιέσεις των Δουκών και αποφασίζει προτού φύγει να ζητήσει εγγύηση από τον Αλέξιο για την ασφάλεια της ίδιας και του γιού της. Με τον τρόπο που αποτυπώνει η Άννα όλο το ιστορικό

της εξόδου της Μαρίας από τα ανάκτορα, φαίνεται να συμπάσχει με την σκληρή μοίρα της που δεν την αφήνει να βρει ηρεμία και σταθερότητα σε ένα μέρος ταυτόχρονα, προσπαθεί να την παρουσιάσει ως αξιοπρεπή και διακριτική γυναίκα που, αν και θα μπορούσε να διαμαρτυρηθεί στον Αλέξιο και στον Ισαάκιο δεν το έκανε, ούτε άλλαξε γνώμη όταν οι τελευταίοι δυσαρεστήθηκαν με την πρόθεσή της να φύγει, επειδή ένιωθαν ευγνωμοσύνη για την πρότερη εύνοιά της προς τους ίδιους.

Γενικά, η διήγηση της *Αλεξιάδας* μεταχειρίζεται ευνοϊκά, τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως, την εικόνα της Μαρίας, τείνοντας να την παρουσιάσει όσο πιο χαμηλών τόνων γίνεται, σαν μια γυναίκα που δεν έχει πρόθεση να σκανδαλίσει με την στάση της, αλλά όταν αυτό γίνεται, προτιμάει να μην προκαλέσει αναστάτωση και να αποχωρίσει από το παλάτι, έχοντας κατοχυρώσει, όμως, τη ασφάλεια του γιου της και τα πατρογονικά του δικαιώματα στο θρόνο. Αφότου, λοιπόν, ο μικρός Κωνσταντίνος φόρεσε τα κατακόκκινα πέδιλα¹⁵⁰ και τηρήθηκαν όλα όσα ζήτησε η Μαρία, ήταν έτοιμη να διαβεί τον δρόμο προς τη μονή των Μαγγάνων με τη συνοδεία του σεβαστοκράτορα Ισαακίου. Πέρα από αυτά, όσον αφορά το χρυσόβουλλο που έλαβε η Μαρία κατά την -μάλλον ακούσια- αποχώρησή της από το παλάτι, η Άννα παρουσιάζει την εικόνα μιας γυναίκας που είναι ισότιμη σε διαπραγματεύσεις με έναν άνδρα. Γενικά, η Μαρία εμφανίζεται εξαρχής με το ιερό κίνητρο του γονιού που προστατεύει το παιδί του, μιας και ο φυσικός του πατέρα στάθηκε ανίκανος να το κάνει, και για μια μητέρα από ξένη χώρα που μένει πίσω μόνη, επιβιώνει μετά από δύο πραξικοπήματα και καταλήγει να έχει στα χέρια της το χρυσόβουλλο που ορίζει τον ανήλικο γιο της συγκυβερνήτη, κάτι που επικροτείται έμμεσα από την Άννα ως προσωπική νίκη της Μαρίας χάρη στους έξυπνους πολιτικούς της ελιγμούς.

Η τελευταία φορά που η *Αλεξιάδα* κάνει λόγο για την Μαρία της Αλανίας αφορά την πιθανή ανάμειξή της στην συνωμοσία του Ρωμανού Διογένη το 1094, αλλά σπεύδει η Άννα να ξεκαθαρίσει ότι σε καμία περίπτωση η Μαρία δεν συμφωνούσε με την σχεδιαζόμενη δολοφονία του αυτοκράτορα¹⁵¹. Παρόλα αυτά, η

---

¹⁵⁰ Hunt, *Palace Decorations*, 138-157.

¹⁵¹ Άλεξ.9,8,2.

συγγραφέας αφήνει υπονοούμενα ότι η Μαρία γνώριζε αυτά τα σχέδια, γεγονός που δημιουργεί πολλά ερωτηματικά που αναζητούν τον λόγο της προσθήκης αυτού του περιστατικού από την συγγραφέα και τι ακριβώς εξυπηρετεί.

2. Η Μαρία η Αλανή ως Λογοτεχνική Persona

2.1. Μαρία η Αλανή: Μητρική Ευαισθησία ή Πολιτική Αντίληψη;

Ίσως το πορτραίτο της Μαρίας της Αλανής να είναι ό,τι πιο αινιγματικό έχει φιλοτεχνήσει η Άννα σε σχέση με τις υπόλοιπες ηρωίδες της. Δεν τίθεται μόνον το ζήτημα για το ποιά βαθύτερα νοήματα κρύβονται πίσω από τα λόγια και τις πράξεις της ηρωίδας, αλλά και το γιατί στρέφει η συγγραφέας τον προβολέα της στο συγκεκριμένο πρόσωπο, γνωρίζοντας τις πιθανές «περιπέτειες» που ενέχει αυτό το εγχείρημα, ενώ θα μπορούσε να το προσπεράσει εύκολα και τεχνηέντως, όπως σε άλλα ζητήματα. Όταν η Άννα φιλοτεχνούσε το πορτραίτο της μητέρας της ή της γιαγιάς της οι λόγοι που το έκανε ήταν ευνόητοι και προφανείς. Πέρα από τον στενότατο δεσμό αίματος, την αγάπη και τον θαυμασμό της συγγραφέως προς την Άννα Δαλασσηνή και την Ειρήνη Δούκαινα, στα μάτια της κοινωνίας ήταν δυο γυναίκες που οι δεσμοί τους με τον αυτοκράτορα Αλέξιο ήταν ξεκάθαροι και αποδεκτοί, διότι είτε επικυρώνονταν βιολογικά είτε νομικά και θρησκευτικά. Συγκεκριμένα, όταν η Άννα αναλαμβάνει να μιλήσει για την μητέρα ή την σύζυγο του αυτοκράτορα, ξεκινάει από μια στέρεα βάση που δεν χωρά τίποτε το επιλήψιμο, ενώ όταν επιλέγει να μιλήσει για την σχέση της Μαρίας με τον Αλέξιο, έχει να αντιμετωπίσει έναν μεγάλο «σκόπελο», θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτική στο πως θα παρουσιάσει την σχέση αυτή και να την οριοθετήσει μέσα σε ένα κοινωνικώς αποδεκτό πλαίσιο.

Αν θα μπορούσε να χωριστεί συμβατικά, σε πολύ γενικές θεματικές ενότητες, το πορτραίτο της Μαρίας, η πρώτη θα ήταν οι γάμοι της, η δεύτερη, οι πολιτικές συμμαχίες και, η τρίτη, η υπεράσπισή της απέναντι στις διάφορες φήμες. Όπως και αν επιλέγει η Άννα να δομήσει τον χαρακτήρα της ηρωίδας, υπενθυμίζει ότι η μητρική αγάπη, η ξενιτιά, ο φόβος και η ανασφάλεια της Μαρίας είναι οι βασικοί συγγραφικοί της αρμοί.

Από την στιγμή που η Αλεξιάδα φιλοξενεί αρκετά στοιχεία γύρω από τη ζωή της Μαρίας της Αλανής, αποδεικνύεται ότι η Άννα ανιχνεύει κάτι ενδιαφέρον σε

αυτήν την προσωπικότητα, πέραν του υψηλού κοινωνικού της status, ίσως κάτι που της δίνει λαβή να θίξει ζητήματα που δεν θα μπορούσε με τις προηγούμενες ηρωίδες, ενώ παράλληλα θα επιδιώξει, μέχρι εκεί που έχει την δυνατότητα, να αποσειεί τις αρνητικές φήμες προς το πρόσωπό της. Με τον τρόπο που σκιαγραφείται η Μαρία η Αλανή μέσα στην διήγηση, όλα συγκλίνουν ότι η Άννα αντιλαμβάνεται το ρόλο και τη δράση της ηρωίδας ως συνέπεια πολιτικής σκέψης: πώς, άλλωστε, θα μπορούσε να είναι διαφορετικά, από την στιγμή που η ίδια η συγγραφέας έχει μάθει καθετί στη ζωή της να το «φιλτράρει» και να το ζυγίζει μέσα από τη οπτική της πολιτικής; Όμως το κριτήριο αυτό για την Άννα δεν είναι αρκετό από μόνο του· για να αποφασίσει να μιλήσει για μια ηρωίδα ή έναν ήρωα υπάρχει μια βασική προϋπόθεση και αυτή είναι το αποδεκτό κίνητρο. Γενικά, το κίνητρο αφορά και αποβλέπει στην προστασία ενός άνδρα· η Άννα Δαλασσηνή και η Ειρήνη Δούκαινα είχαν κίνητρο να μάχονται για το καλό του Αλεξίου. Η Μαρία η Αλανή έχει επίσης να φροντίσει έναν άνδρα και αυτός είναι ο ανήλικος γιος της, οπότε η Άννα προχωράει στην διήγηση εφοδιασμένη με ένα πανίσχυρο χαρτί στα χέρια της, την μητρότητα. Βέβαια, και πάλι η μητρότητα από μόνη της δεν είναι το διαβατήριο για τις λογοτεχνικές «απαιτήσεις» τις *Αλεξιάδας*, διότι, αν ίσχυε αυτό, θα έπρεπε η Άννα να περάσει μέρες ατέλειωτες να εξυμνεί καλές μητέρες· ο συνεκτικός κρίκος με οποιοδήποτε πορτραίτο είναι πάντα ο Αλέξιος, και η Μαρία σαφέστατα πληροί και αυτήν την προϋπόθεση.

2.1.1. Οι Γάμοι και τα Διαζύγια της Μαρίας

Η Μαρία η Αλανή, μπορεί να είχε τεθεί στο στόχαστρο του *Συνεχιστή του Σκυλίτζη*¹⁵², και όχι μόνο, όπου στηλιτεύεται ο γάμος της με τον Βοτανειάτη ως μοιχεία, από την στιγμή που ο ακούσιος εγκλεισμός του συζύγου της, Μιχαήλ Ζ', σε μοναστήρι δεν αποτελούσε αποδεκτή αιτία διαζυγίου, για την Άννα, όμως, το γεγονός αυτό δεν φαίνεται να είχε ιδιαίτερη σημασία¹⁵³. Οντως, η Μαρία αποτελεί

---

¹⁵² *Συνεχ.* Σκυλ. 182: «Άγεται τοίνυν την Μαρίαν ἀπηρυθριασμένως ὁ βασιλεὺς καὶ ἱερολογεῖται αὐτῇ, καὶ παραντίκα καθαιρεῖται ὁ ἱερεὺς ὡς προφανῶς μοιχείας τετελεσμένης..».

¹⁵³ Hill, *Imperial Women*, 85. «Η απιστία σε έναν σύζυγο μπορεί να δικαιολογηθεί μέσα από την ρουμπρίκα των ενεργειών που στοχεύουν στο συμφέρον του παιδιού, χωρίς η μητέρα

το αξιοσημείωτο παράδειγμα διαζευγμένης γυναίκας από δύο εν ζωή συζύγους¹⁵⁴. Το θέμα της συζυγικής αγάπης, που με τόσο πάθος κυνήγησε να θεμελιώσει για την σχέση των γονιών της, η Άννα, δεν φαίνεται να το διεκδικεί για την περίπτωση της Μαρίας. Δεν μπορεί να αποφανθεί κανείς με βεβαιότητα αν η συγγραφέας εγκρίνει το όλο θέμα με τα διαζύγια, πάντως δεν δείχνει διατεθειμένη να το καταδικάσει· ίσως αυτή η μετριοπάθεια να τείνει προς το μέρος της ηρωίδας. Η Άννα, αντί να υπερασπιστεί φανερά την Μαρία, κάτι που ενέχει τον κίνδυνο να προκαλέσει αμφιβολίες για την προσωπική της ηθική ακεραιότητα, προτιμάει να υποβάλει στον αναγνώστη την ιδέα πως η στάση της Μαρίας απέναντι στους δύο συζύγους υπαγορευόταν από την υπέρτατη υποχρέωσή της απέναντι στην ασφάλεια του γιου της.

Μπορεί η συγγραφέας να θαυμάζει την προσπάθεια μιας μητέρας να προστατεύσει το παιδί της, αλλά κατά βάθος, αυτό που πραγματικά την ενθουσιάζει είναι η επιμονή μιας μητέρας να καμαρώσει το γιο της αυτοκράτορα. Άλλωστε, αν αγωνιούσε η Μαρία πιο πολύ για την ασφάλεια του γιου της, εύλογα θα αναρωτιόταν κανείς, αν ήταν άραγε το παλάτι το καταλληλότερο μέρος για να τον προστατεύσει, το οποίο ήταν η κατεξοχήν έδρα για τόσες ίντριγκες και δολοπλοκίες. Όμως, και για αυτό υπάρχει η περίφημη δικαιολογία της ξενιτιάς. Όταν η Άννα τονίζει ιδιαίτερα την μοναξιά της Μαρίας σε ένα μέρος που δεν είναι η πατρίδα της, ταυτόχρονα υποβάλλει τον αναγνώστη τη σκέψη ότι η γυναίκα αυτή δεν έχει μέρος να καταφύγει για να βρει ασφάλεια, ούτε κανέναν να την βοηθήσει, ώστε να αποκομίσει κάποια συμπάθεια προς το πρόσωπό της και επιείκεια για τις πράξεις της. Βέβαια, το γεγονός ότι η Μαρία ξανάγινε *εν ριπή*

να υπόκειται σε κριτική. Η Άννα Κομνηνή εξηγεί την προδοσία της Μαρίας προς τον Βοτανειάτη ως πράξη αφοσίωσης στον γιο της Κωνσταντίνο. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες, για τις οποίες υπάρχουν πληροφορίες στις πηγές του 11^{ου} αιώνα και έπειτα, είναι όλες μητέρες που δρουν ως αντιβασιλίσσες για χάρη των υιών τους, ένα φαινόμενο που αναδεικνύει το γεγονός ότι η εξουσία παρέχεται στην μητέρα που ενεργεί για το παιδί της».

¹⁵⁴ Ο Ζωναράς, βέβαια, παρουσιάζει την Μαρία να επισκέπτεται, έστω και αργά, τον Μιχαήλ στο μοναχικό του νεκροκρέββατο για να την συγχωρήσει που παντρεύτηκε τον Βοτανειάτη. *Ζων.*, 723: «οὗτος ὁ Μιχαήλ, πολλὰ δεηθείσης αὐτοῦ τῆς βασιλίσσης Μαρίας, ἤδη κακείνης μοναχῆς γεγυῖας συγνώμην ἔνειμε ταύτῃ καὶ συγχώρησιν ἐπήρξατο ἐκ θεοῦ».

οφθαλμοῦ αυτοκράτειρα μετά την εκθρόνιση του Μιχαήλ, σημαίνει ότι κάποιοι την βοήθησαν, άσχετα αν εξυπηρετούσαν δικά τους συμφέροντα, και αυτοί φυσικά ήταν οι Δούκες, όμως η Άννα κάνει λόγο για σχέσεις έχθρας Δουκών και αυτοκράτειρας.

Όπως και να έχουν τα πράγματα, για τον γάμο Μαρίας και Μιχαήλ Ζ' η Άννα δεν αναφέρει λεπτομέρειες, γιατί την ενδιαφέρει να εστιάσει στο δεύτερο γάμο και χωρισμό της με τον Βοτανειάτη, επειδή τότε πρωταγωνιστεί στα γεγονότα ο Αλέξιος. Μέσα στη διήγηση αναφέρεται χωρίς περιστροφές ότι ο γάμος της Μαρίας με τον Βοτανειάτη έγινε χάρη στο «πολιτικό προξενίο» του καίσαρα Ιωάννη Δούκα¹⁵⁵. ούτως ή άλλως, ο νεοστεφής αυτοκράτορας αναζητούσε τρόπο να συνδεθεί με την προϋπάρχουσα δυναστεία, ώστε να κατοχυρώσει τη θέση του. Όσον αφορά το χωρισμό, η Άννα, για να μην προιδεάσει από την αρχή τους αναγνώστες για τις πολιτικές σκοπιμότητες της Μαρίας, διηγείται πως τίποτε δεν θα είχε συμβεί και ο Βοτανειάτης θα περνούσε την ζωή του με ασφάλεια, αν δεν στενοχωρούσε με την στάση του την βασίλισσα¹⁵⁶.

Η σύναψη γάμων με πολιτικό όφελος αποτελεί ένα αποδεκτό καθεστώς για τις αριστοκρατικές τάξεις της βυζαντινής κοινωνίας, και η Άννα δεν έχει καμία ένσταση πάνω σε αυτό, κάθε άλλο μάλιστα· όταν αυτός ο γάμος πρόκειται να δώσει σε κάποιον το εισιτήριο για την κορυφή της εξουσίας, εν προκειμένω στον Κωνσταντίνο, δεν είναι απλά αποδεκτός αλλά και επιθυμητός. Εξάλλου, ο πρώτος αρραβώνας της Άννας με τον εν λόγω Κωνσταντίνο και αργότερα ο γάμος της με τον Βρυνένιο, για πολιτικά συμφέροντα συνάφθηκε. Βέβαια, η συγγραφέας εκδηλώνει μέσα στην ιστορία της τον θαυμασμό της για την ομορφιά του μικρού πορφυρογέννητου¹⁵⁷, όπως επίσης την βαθύτατη εκτίμησή της για την μόρφωση

---

¹⁵⁵ Βρυνένιος, 3,25. Περιγράφει τον επιδέξιο τρόπο του Καίσαρα Ιωάννη Δούκα, ώστε να πείσει τον Βοτανειάτη να παντρευτεί την Μαρία.

¹⁵⁶ Αλεξ. 2,2,1: «Ἐξὸν γὰρ αὐτῷ τὸ ἀσφαλὲς μέχρι τέλους περιποιήσασθαι, ἅμα δὲ καὶ δίκαιόν τι σκοπεῖν τὴν αὐτοκράτορος ἐξουσίαν τῷ τῆς βασιλίδος υἱῷ Κωνσταντίνῳ καταλιπεῖν καὶ ὡς οἶόν τινα κληρὸν πρὸς πάππου καὶ πατρὸς αὐτῷ διαφέρουσαν, καὶ τὴν βασιλίδα μᾶλλον διὰ τοῦτο ἐπ' αὐτῷ θαρρεῖν καὶ τὸ εὖνον ἐπαύξειν. Λέληθεν ἑαυτὸν ὁ γηραλέος ἄδικά τε καὶ ἀξύμφορα διασκοπούμενος καὶ κατὰ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τεκταίνων κακά».

¹⁵⁷ Αλεξ. 3,1,3.

και το ήθος του συζύγου της¹⁵⁸. Η Μαρία, από την άλλη πλευρά, δεν έχει να θαυμάσει και να εκτιμήσει απολύτως τίποτε από τον Βοτανειάτη, έτσι όπως παρουσιάζεται στην διήγηση, δηλαδή, ως ένας υπερήλικας που έχει χάσει τα λογικά του όσο βαδίζει προς το τέλος της ζωής του. Ακόμα και την κρίσιμη ώρα του εκθρόνισής του, ο Βοτανειάτης, παρουσιάζεται χωρίς συναίσθηση για την σοβαρότητα της κατάστασης, παραπονιέται, μάλιστα, ότι θα του λείψει το κρέας στο μοναστήρι¹⁵⁹.

Πράγματι, αν διαβάσει κανείς το τμήμα του πορτραίτου¹⁶⁰ που αναφέρεται αποκλειστικά στην εξωτερική ομορφιά της Μαρίας, αντιλαμβάνεται κάτι το διαφορετικό σε σχέση με τις προηγούμενες γυναίκες, υποβόσκει ο πόθος και ο ερωτισμός· δεν είναι, άλλωστε, τυχαία η αναφορά του μυθολογικού Ίμερου, που ήταν μαζί με τον Έρωτα η φτερωτή συνοδεία της Αφροδίτης. Από μια άποψη, δεν είναι κάτι το πρωτοφανές μία αυτοκράτειρα να παρουσιάζεται τόσο όμορφη, από την άλλη, η Άννα δίνει πιο «τολμηρές» αποχρώσεις και σχεδόν φιλοτεχνεί την εικόνα μιας γυναίκας- αντικείμενο πόθου, σημείο που πυροδοτεί διάφορες υποψίες. Πιθανότατα η Άννα επιθυμεί να αντιδιαστείλει την καλλονή βασίλισσα προς τον γηραιό και ημιπαράφρονα αυτοκράτορα, σαν να θέλει να δώσει τα πρώτα «ελαφρυντικά» στην ηρωίδα για την διάλυση αυτού του γάμου. Βέβαια, μπορεί να επιδιώκει η συγγραφέας να υποβάλει στον αναγνώστη την άποψη ότι η Μαρία θυσίαζε την νιότη της από πολλές απόψεις δίπλα στον Νικηφόρο Βοτανειάτη, ταυτόχρονα όμως δημιουργεί σκανδαλιστικούς συνειρμούς, είτε το γνωρίζει είτε όχι, για το αν η Μαρία θαμπώθηκε από το σφρίγος και τη ρώμη του νεαρού στρατηγού Αλεξίου ή και το αντίστροφο...

---

¹⁵⁸ Άλεξ. Προσίμ., 3,2.

¹⁵⁹ Άλεξ. 3,1,1: «Ἐρωτηθεὶς δὲ παρὰ τοῦ τῶν συνήθων, εἰ εὐφόρως τὴν μεταβολὴν φέρει, φησὶν ἢ τοῦ κρέως με μόνον ἀποχὴ ἀνιᾶ, τῶν δ' ἄλλων ὀλίγη μοι ἢ φροντίς».

¹⁶⁰ Άλεξ. 3,2,4.

2.1.2. Οι Πολιτικές Συμμαχίες της Μαρίας

Όποια και να ήταν η πραγματικότητα, η Άννα αποδεικνύεται ιδιαίτερα συνεπής με τις λεπτές ισορροπίες και για τον λόγο αυτό, όταν διηγείται σκηνές ανάμεσα στον Αλέξιο και την Μαρία την Αλανή, φροντίζει να μην παρεμβάλει τίποτε το επαινετικό για την εμφάνιση τους, ενώ παραπέμπει σε έναν βαθύ ψυχικό και «άσπιλο» δεσμό. Όταν η Άννα γράφει ότι ο Αλέξιος και ο Ισαάκιος ήταν «Επαγωγοί γὰρ οἱ ἄνδρες», δηλαδή *ελκυστικοί*, δεν εννοεί την σαρκική έλξη που ασκούσαν, αλλά την μαγγανεία των λόγων και των επιχειρημάτων τους¹⁶¹. Από το σημείο αυτό και έπειτα, η συγγραφέας δίνει αρκετά στοιχεία για να αποτυπωθεί με ενάργεια ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόταν γενικά ο Βυζαντινός την πολιτική.

Η Άννα θαυμάζει το σχέδιο δράσης του πατέρα της για την προσέγγιση της βασίλισσας από την αρχή ως το τέλος, όχι μόνο για τις σημαντικές πληροφορίες που θα κατάφερε να αποσπάσει, αλλά και για την εγκαθίδρυση στενών δεσμών με πρόσωπα ισχύος μέσα από το παλάτι. Για τον λόγο αυτό, το πρόσχημα της υιοθεσίας του Αλεξίου από την Μαρία παρείχε το τέλει άλλοθι στους Κομνηνούς, ώστε να καταφέρουν ένα υπόγειο και μεθοδικό πλήγμα κατευθείαν στα θεμέλια της εξουσίας. Ο Αλέξιος, ήδη από καιρό, είχε κερδίσει την συμπάθεια του ίδιου του Βοτανειάτη, κάτι που του είχε εξασφαλίσει αρκετά προνόμια και ελευθερία κίνησης μέσα στο παλάτι. Όμως το σχέδιο των τριών, Δαλασσηνής, Αλεξίου, Ισαακίου, αναζητούσε έναν «συνεργό» με υψηλή θέση μέσα στο παλάτι, πολύ κοντινό στον αυτοκράτορα, φιλόδοξο και κάπως αδικημένο, ώστε να είναι ευάλωτο σε πολιτικά ανταλλάγματα· σαφέστατα η περιγραφή φωτογραφίζει τη Μαρία την Αλανή.

Πάντως, όσο και αν η Άννα τονίζει την πράξη της υιοθεσίας για να «επενδύσει» ηθικά τις βλέψεις της Μαρίας, είναι δύσκολο να απομακρύνει την υποψία ότι, αν μπορούσε η Μαρία, θα παντρευόταν τον Αλέξιο ασυζητητί· αν παντρεύτηκε το γηραιό Βοτανειάτη, γιατί να μην παντρευτεί τον νέο και ωραίο Αλέξιο, έναν άντρα πιο στιβαρό και ικανό από τον προηγούμενο, που δεν θα

---

¹⁶¹ Άλεξ. 2,14: «καὶ λιθίνην καταμαλάξει ψυχὴν δυνάμενοι καὶ παντοίοις ἐπιχειρήμασι».

επέτρεπε ποτέ να του υπεξαιρέσουν τόσο ατιμωτικά το θρόνο; Αναμφισβήτητα, για την Μαρία θα ήταν το ιδανικό να βρίσκεται στο πλάι του Κομνηνού, αλλά μάταια αγνοεί κανείς τους Δούκες. Όπως και να ήρθαν τα πράγματα, η Μαρία έτυχε να κατέχει μια καίρια θέση μέσα στο παλάτι, τη στιγμή που οι Κομνηνοί είχαν την ανάγκη της, όπως επίσης, ο Αλέξιος ήταν για την Μαρία το ασφαλέστερο δυνατό «συμβόλαιο» για την εγγύηση της ασφάλειας εκείνης και του γιου της. Για την Άννα, ότι έγινε ανάμεσα στη Μαρία και τον Αλέξιο, ήταν μια ανταλλαγή δυνάμεων με αμφίδρομες πολιτικές επιδιώξεις, και αυτό ήταν για την πριγκίπισσα δείγμα πολιτικής οξύνοιας, μια αξία που θαύμαζαν όλοι οι Βυζαντινοί. Μπορεί η Μαρία να διάβηκε για τελευταία φορά το κατώφλι του ανακτόρου με «το κεφάλι ψηλά», αλλά το όνομά της εμφανίστηκε λίγο αργότερα στην διήγησή¹⁶², πριν χαθεί οριστικά από τον χάρτη της Αλεξιάδας. Όταν η Άννα εξιστορεί τα περί συνωμοσίας του Νικηφόρου Διογένη και κουνιάδου¹⁶³ της Μαρίας της Αλανής, εμμέσως εμπλέκει και την ίδια την Μαρία· σπεύδει, βέβαια, να διευκρινίσει ότι η πρώην βασίλισσα δεν συμφωνούσε με τη δολοφονία του αυτοκράτορα. Πράγματι, είναι απορίας άξια η επιλογή της συγγραφέως να «εκθέσει» τελευταία στιγμή στα μάτια του αναγνωστικού κοινού την Μαρία ως εμπλεκόμενη σε συνωμοσία, ακόμα και αν δεν φαίνεται να ήταν συνεργός, είναι σχεδόν βέβαιο ότι γνώριζε τα σχέδια αυτά, όπως και για τον Κωνσταντίνο αφήνονται κάποιες αιχμές¹⁶⁴.

Οι προθέσεις της συγγραφέως εδώ δύσκολα επιδέχονται ερμηνεία, και αυτό που κάνει την ανίχνευση των προθέσεων της δυσκολότερη είναι το ουδέτερο ύφος. Η υπόθεση να τα αναφέρει όλα αυτά η Άννα από την σκοπιά της αντικειμενικής ιστορικού φαίνεται λίγο αφελής για ένα έργο όπως η Αλεξιάδα. Όταν έλθει η στιγμή που μια γυναικεία γραφίδα καλείται να ζωντανέψει μια γυναίκα, τίποτε δεν είναι τυχαίο, ακόμα και σε ένα κατ' επίφαση ανδροκεντρικό έργο. Πιθανόν σε αυτό το ζήτημα να ρίξει λίγο φως η σύνδεση με τα ακόλουθα γεγονότα. Αν η Μαρία όντως έφυγε από το παλάτι όταν η Άννα ήταν οκτώ ετών, δηλαδή, το 1091,

---

¹⁶² Αλεξ. 9,8,2.

¹⁶³ Ήταν εκ μητρός αδελφός του Μιχαήλ Ζ' Δούκα, αλλά από διαφορετικό πατέρα.

¹⁶⁴ Αλεξ. 9,5,5.

ο αδελφός της Ιωάννης θα ήταν τριών ετών. Η φερόμενη χρονολογία της συνωμοσίας ήταν το 1094, τρία χρόνια μετά. Αυτό που μπορεί, εν προκειμένω, να προκύψει είναι ότι με την γέννηση του πρωτότοκου γιου του Αλεξίου, η Μαρία να διαπίστωσε ότι όσα συμφώνησε για τον γιο της Κωνσταντίνο αθετήθηκαν. Δεν αποκλείεται, η Άννα να συμπάσχει κατά βάθος με την απογοήτευση της Μαρίας, η οποία αισθάνεται ότι η πικρή ιστορία της ζωής της επαναλαμβάνεται για τρίτη φορά, εκείνη και ο γιος της να βρίσκονται στην αβεβαιότητα και στην πολιτική εξορία.

Ενδεχομένως να φαίνεται λίγο μελοδραματική ερμηνεία, από την άλλη, η επιεικής στάση του Αλεξίου όταν αποκαλύφθηκαν όλα τα επίβουλα σχέδια εναντίον του, πιθανόν να ενισχύει αυτήν την προοπτική. Η Άννα παρουσιάζει τον Αλέξιο, όχι μόνο να συγχωρεί την Μαρία, αλλά να προσπαθεί να καλύψει το όλο γεγονός, ώστε να μην διαρρεύσει τίποτα και σε κανέναν. Εύλογα διερωτάται κανείς, αν η αντίδραση αυτή φανερώνει μονάχα μεγαλοψυχία του αυτοκράτορα, λόγω της ευγνωμοσύνης του για την πρότερη ευεργεσία της Μαρίας, ή μήπως η Άννα παρουσιάζει έναν αυτοκράτορα που αισθάνεται τύψεις, επειδή δεν ανταποκρίθηκε σε όσα της υποσχέθηκε· ενδεχομένως και τα δύο. Άλλωστε, η Άννα έχει δώσει και σε άλλα σημεία του έργου δείγματα μεγαλοψυχίας, δικαιοσύνης και ευαισθησίας του πατέρα της· χαρακτηριστικό είναι το επεισόδιο όπου ο Αλέξιος υπέφερε από τύψεις για το κακό που προξένησε ο ανεξέλεγκτος στρατός του στην πόλη¹⁶⁵.

Ειδικά, όμως, για την μεταχείριση των συνωμοτών, δεν είναι η πρώτη φορά που αντιμετωπίζονται ευνοϊκά μέσα στην Αλεξιάδα. Όπως πολύ εύστοχα έχει παρατηρήσει η Buckler¹⁶⁶, όσο πιο ευγενής είναι ένας συνωμότης στην καταγωγή, τόσο πιο πολύ άξιος και επικίνδυνος αντίπαλος θεωρείται, αλλά, συνάμα, χαιρεί μεγάλης εκτίμησης και επιείκειας. Πράγματι, η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται αν ανατρέξουμε στο περιεχόμενο του έργου, όπου τα παραδείγματα είναι αρκετά· επισημάνθηκε νωρίτερα, στο πορτραίτο της Ειρήνης Δούκαινας, το εκπληκτικό επεισόδιο με την συγχώρηση του Μιχαήλ Ανεμά, ενώ άλλες χαρακτηριστικές

---

¹⁶⁵ Άλεξ. 3,5,3.

¹⁶⁶ Buckler, *Anna Comnena*, 52.

περιπτώσεις που η Άννα επαινεί τους αντιπάλους του πατέρα της λόγω της υψηλής καταγωγής τους και της ανδρείας τους είναι, φυσικά, του Νικηφόρου Βρυέννιου και του Βοημούνδου¹⁶⁷. Επίσης, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η παρατήρηση του Ljubarskij που ξεχωρίζει το έργο της Άννας ανάμεσα σε άλλα ιστοριογραφικά έργα σε ό,τι αφορά την στάση της απέναντι στους εχθρούς του πατέρα της· ο ίδιος εντοπίζει σε αυτό το σημείο την μεγάλη επίδραση της *Ιλιάδας*, όπου όλοι οι πολεμιστές, είτε Αχαιοί είτε Τρώες, κρίνονται το ίδιο γενναίοι, δυνατοί και ικανοί¹⁶⁸. Αντίθετα, ό,τι είναι για τους άνδρες αριστοκρατικής γενιάς η ανδρεία και το θάρρος είναι για τους δούλους φθονερά τεχνάσματα, δόλος και παγίδες *βαρβάρων*, όπως στην περίπτωση του Βορίλου¹⁶⁹.

Κλείνοντας το θέμα της συνωμοσίας, κρίνεται χρήσιμο να προστεθεί ακόμα μία παράμετρος. Η Άννα, πέρα από το γεγονός ότι αντιμετωπίζει την μυθιστορηματική ηρώίδα - Μαρία μέσα από το πρίσμα της μητρικής αγάπης και της πολιτικής της διαίσθησης, έχει να κάνει με μια γυναίκα που οι επιδιώξεις της είχαν άμεση συνάρτηση με τη ζωή της ίδιας της συγγραφέως. Αν η Μαρία η Αλανή επιτύχανε το στόχο της ζωής της, να δει τον γιο της στο πηδάλιο της αυτοκρατορίας, τότε και η Άννα θα έβλεπε τον εαυτό της αυτοκράτειρα δίπλα στον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, αν βέβαια εκείνος δεν πέθαινε πρόωρα. Όπως και να είχαν τα πράγματα, είτε παρενέβησαν οι Δούκες, είτε ο Αλέξιος προτιμούσε για διάδοχό του τον πρωτότοκο γιο του, η Άννα ένιωθε ένα συναισθηματικό δέσιμο με την πρώην αυτοκράτειρα που τα όνειρα και οι επιθυμίες τους κάποια στιγμή συναντήθηκαν.

---

¹⁶⁷ Άλεξ, 11,9, ενώ για τον Βρυέννιο, Άλεξ. 1,5.

¹⁶⁸ Ljubarskij, *Why is the Alexiad a Masterpiece*, 174.

¹⁶⁹ Άλεξ. 2,3.

2.1.3. Η Υπεράσπιση της Μαρίας από τις Φήμες της Εποχής

Ένα μείζον θέμα που καλείται να αντιμετωπίσει το πορτραίτο της Μαρίας Αλανής αφορά τις διάφορες φήμες που ψιθυρίζονταν εκείνο τον καιρό για το πρόσωπό της και την σχέση της με τον Αλέξιο. Η Άννα αναλαμβάνει να θίξει αυτό το ζήτημα μέσα από τον διττό ρόλο που κατέχει, δηλαδή, τον ρόλο της ιστορικού και τον ρόλο του τότε μικρού κοριτσιού που έζησε από κοντά την Μαρία και καταθέτει την προσωπική της μαρτυρία. Πιθανότατα η Άννα να θεώρησε ότι κάτι άσχημο και δυσάρεστο εξορκίζεται πιο αποτελεσματικά όταν αντιμετωπίζεται κατά πρόσωπον παρά όταν υποκρίνεται κανείς πως δεν υπάρχει. Βέβαια, στην περίπτωση της Αλεξιάδας το κατά πρόσωπον παίρνει άλλες διαστάσεις. Η Άννα μπορεί να διακηρύττει την αντικειμενικότητά της από την αρχή μέχρι το τέλος της συγγραφής, αλλά υπάρχουν πράγματα που το «*savoir vivre*», για την ακρίβεια το «*savoir écrire*», μιας αριστοκράτισσας δεν τα επιτρέπει και της μολύνουν το στόμα και την ιστορία μόνο που τα αναφέρει¹⁷⁰.

Όπως, επίσης, συνέβη σε άλλες περιπτώσεις μέσα στο έργο, παρόμοια εδώ ο ηθικός κώδικας -ας επιτραπεί η έκφραση- της πορφυρογέννητης Άννας την περιστέλλει από το να αναλωθεί σε μικρότητες και κακεντρέχειες¹⁷¹. Η Άννα φαίνεται να έχει ακούσει πολλά και να έχει διαβάσει επίσης πολλά, κυρίως στην *Επιτομή του Ζωναρά*¹⁷², όσον αφορά την έντονη φημολογία γύρω από το πρόσωπο της Μαρίας, για τις σκανδαλιστικές ιστορίες γύρω από τις επισκέψεις του Αλεξίου

---

¹⁷⁰ Αλεξ. 1,13,3: «Εἶπον ἄν καὶ τὴν ὕβριν, εἰ μὴ με καὶ γυναικεία καὶ βασιλικὴ ἐπέιχεν αἰδῶς... Ἐβδελυξάμην καὶ τὸ ἐνθύμημα τοῦ βαρβάρου, μὴ ὅτι γε τοῦργον, ἐπεὶ καὶ τὸν γραφέα κάλαμον καὶ τὸν χάρτην ἐμόλυνα ἄν, εἰ τὸ πραχθὲν κατὰ μέρος διεξήειν» Αναφέρεται στο επεισόδιο με τον πάπα Γρηγόριο Ζ' και τους απεσταλμένους του βασιλιά Ενέριχου». Επίσης, Αλεξ. 15,9: «Τὰ μὲν οὖν τοῦ τέρατος τούτου ταύτη ἐχέτω· ἠβουλόμην δὲ καὶ πᾶσαν τὴν τῶν Βογομίλων διηγῆσασθαι αἴρεσιν· ἀλλὰ με κωλύει καὶ αἰδῶς, ὡς πού φησιν ἡ καλὴ Σαπφώ, ὅτι συγγραφεὺς ἔγωγε γυνὴ καὶ τῆς πορφύρας τὸ τιμιώτατον καὶ τῶν Αλεξίου πρώτιστον βλάστημα τὰ τε εἰς ἀκοὴν πολλῶν ἐρχόμενα σιγῆς ἄξια».

¹⁷¹ Αλεξ. 3,1,4: «Ἐγὼ γὰρ καὶ ἄλλως φύσει τὸ λογοποιεῖν καὶ καινὰ τινα ἀναπλάττειν ἀποστρέφομαι εἰδυῖα τοῦτο σὺνηθες εἶναι τοῖς πολλοῖς, καὶ μᾶλλον ὀπηνίκα ὑπὸ φθόνου καὶ χαιρεκακίας ἀλίσκοιντο, καὶ οὐ ταχὺ ταῖς διαβολαῖς συμφέρομαι τῶν πολλῶν».

¹⁷² Ζων., 747: «πρὸς δὲ τὴν κοινωνὸν τοῦ βίου ὁ βασιλεὺς οὗτος οὐτ' ἀποστρόφως εἶχε τὸ πρότερον οὔτε λίαν ἐκείνη προσέκειτο, ἀφροδισίων δ' ἠττώμενος οὐ πάνυ τὰ ἐς εὐνήν ἐτύγχανε δίκαιος, ὅθεν καὶ βέλεσιν ἢ Αὐγούστα ζηλοτυπίας ἐβέβλητο».

στον γυναικωνίτη ενώ ήταν ακόμα στρατηγός, αλλά η Αλεξιάδα περιορίζεται στο να αναφέρει μονάχα τις φήμες περί γάμου μεταξύ του πατέρα της και της πρώην βασίλισσας, και όχι περί εξωσυζυγικής περιπέτειας.

Η Άννα συναισθάνεται ότι καθήκον της είναι να αποκαταστήσει την «λαβωμένη» αξιοπρέπεια και ηθική ακεραιότητα της Μαρίας, στηριζόμενη στην προσωπική της εμπειρία· δηλώνει ότι διατηρεί αναμνήσεις από την πρώην βασίλισσα μέχρι τα οχτώ της χρόνια και, μάλιστα, ήταν μια γυναίκα που αγαπούσε πολύ την μικρή πριγκίπισσα και της έλεγε όλα της τα μυστικά. Βέβαια, αυτό δεν συγκαταλέγεται και στα ισχυρότερα επιχειρήματα της συγγραφέως για την αθωότητα της Μαρίας, διότι, ακόμα και αν της έλεγε η πρώην βασίλισσα όλα της τα μυστικά, η Άννα δεν θα αποκάλυπτε στα μάτια του αναγνωστικού κοινού κάποια μαρτυρία που δεν αρμόζει στο πλαίσιο της διήγησης. Για την παραμονή της Μαρίας της Αλανής στα ανάκτορα, η εξήγηση για την Άννα είναι μία και ξεκάθαρη, και μέσω αυτής της εξήγησης πιστεύει ότι και το αναγνωστικό κοινό θα δείξει κατανόηση στην στάση της ηρωίδας: «Ὅνκ ἤθελεν οὖν ἀσυντάκτως ἐκεῖθεν ἐκστῆναι δεδοικυῖα, μή τι κακὸν συμβαίη τῷ παιδί, ἂν ἐκεῖθεν ἐξέλθῃ πρὸ τοῦ ἐχέγγυόν τι ἀσφαλείας λαβεῖν, ὅποια ἐν ταῖς μεταπτώσεσι τῶν βασιλέων συμβαίνειν εἶωθεν»¹⁷³. Με τα λόγια αυτά στοχεύει η συγγραφέας να αναδείξει δύο σημεία στο χαρακτήρα της persona· από τη μία πλευρά παρουσιάζεται ως πρωταρχικό μέλημα της Μαρίας η ασφάλεια του παιδιού της, χωρίς να αναφέρεται τίποτε για περαιτέρω διεκδικήσεις, και, από την άλλη, ότι της φτάνει μόνον αυτή η διαβεβαίωση για να αποχωρήσει. Βέβαια, όπως ήδη γνωρίζουμε, η Μαρία δε φαίνεται να αποχωρεί από το παλάτι επειδή μόνο και μόνο εξασφάλισε την σωματική ακεραιότητα του Κωνσταντίνου, αλλά έχοντας φροντίσει να αποκτήσει ο γιος της προνόμια συγκυβερνήτη.

Γενικά, γίνεται αντιληπτό ότι η Άννα αναπτύσσει το πορτραίτο της Μαρίας προοδευτικά και ότι υπάρχει μια κλιμάκωση στον χαρακτήρα της ηρωίδας από την αρχή μέχρι το τέλος. Στην αρχή του πορτραίτου η συγγραφέας παρουσιάζει την ανίσχυρη γυναίκα που ο πρώτος σύζυγός της είχε εγκαταλείψει εκείνη και τον γιο τους, η οποία στη συνέχεια «αναγκάστηκε» να παντρευτεί τον νέο αυτοκράτορα

---

¹⁷³ Άλεξ. 3,1,2.

για να διαφυλάξει την ζωή του παιδιού της, μιας και ήταν έρημη από οικογένεια και φίλους. Στην αρχή του δεύτερου γάμου της, η Μαρία, σύμφωνα πάντα με τη διήγηση, φαίνεται να τιμά και να σέβεται τον σύζυγό της, αλλά εκείνος δεν αργεί να την απογοητεύσει. Από το σημείο αυτό και έπειτα, η Άννα σταδιακά δίνει ένταση στο χαμηλό προφίλ της ηρωίδας, και η Μαρία γίνεται η γυναίκα που προσπαθεί να ορίσει η ίδια την μοίρα της, μέχρι που, στο τέλος, γίνεται η γυναίκα η οποία διεκδικεί ευθέως αυτά που επιθυμεί, και η γυναίκα που είναι ικανή να «δράσει» όταν αισθάνεται πως αδικήθηκε¹⁷⁴.

2.2. Η Ιδιαίτερη Φύση του Πορτραίτου

2.2.1. Οι Επιφυλάξεις της Άννας Κομνηνής

Όπως υπογραμμίστηκε στην αρχή, η σκιαγράφηση του πορτραίτου της Μαρίας Αλανής, σε σχέση με της Άννας Δαλασσηνής και της Ειρήνης Δούκαινας, θέτει για την συγγραφέα μεγαλύτερες προκλήσεις και απαιτεί λεπτούς χειρισμούς για μια τόσο αμφιλεγόμενη προσωπικότητα. Υπάρχουν μερικές στιγμές που η Άννα δίνει την αίσθηση ότι αποτραβιέται, μένει απλή παρατηρητής της εξιστόρησης, διότι σε μερικά θέματα η θέση της δυσχεραίνεται λόγω της ιδιαιτερότητας των καταστάσεων. Πιθανόν, το πλέον αντιπροσωπευτικό δείγμα απόστασης της Άννας από τα γεγονότα βρίσκεται στην περίπτωση όπου παρεμβαίνουν οι Δούκες για την απομάκρυνση της πρώην βασίλισσας από το παλάτι. Η ίδια η συγγραφέας, να μεν επιστρατεύει κάθε επιχείρημα για να

---

¹⁷⁴ Mullett, *The 'Disgrace'*, 211. Στο σημείο αυτό η Mullett διαπιστώνει ότι η Μαρία Αλανή δεν ήταν πολιτικά εξαπατημένη. «Η τελευταία της ελπίδα για επιβίωση στην νέα δυναστεία Κομνηνών-Δουκών ήταν να γαντζωθεί στην εύνοια του Αλεξίου και να παρεισφρήσει στο οικογενειακό καθεστώς της εξουσίας. Παρόλο που η ασφάλεια της κατοχυρώθηκε, από την στιγμή που στέφθηκε η Ειρήνη, η Μαρία δεν είχε πλέον θέση στην νέα τάξη πραγμάτων. Σε συνάρτηση με την γέννηση του Ιωάννη, το «τέλος» της Άννας Δαλασσηνής και τον θάνατο του Κωνσταντίνου, η ημέρα της οριστικής αποχώρησης πλησίαζε. Μπορεί η συνωμοσία του Διογένη να ήταν η τελευταία της κίνηση, αλλά η πορεία της Μαρίας επί Αλεξίου δεν ήταν μια πορεία απότομης συντριβής, αλλά μία βαθμιαία φθίνουσα πολιτική διαδρομή. Κατά μία έννοια, η Μαρία και ο Κωνσταντίνος ποτέ δεν εξέπεσαν της αυτοκρατορικής χάρις, όπως επίσης, λιγότερο πιθανό είναι να υπέστησαν ξαφνική ατίμωση, αλλά τα γεγονότα μεταξύ 1080-90 τους οδηγούσαν ολοένα και πιο κοντά στο πολιτικό αδιέξοδο».

δικαιολογήσει την παραμονή της Μαρίας στο παλάτι, αλλά ποτέ και πουθενά δεν παίρνει θέση για το γεγονός της απομάκρυνσής της. Όσον αφορά αυτό το περιστατικό, πολλά είναι εκείνα που η συγγραφέας δεν ομολογεί ευθέως, αλλά επαφίενται στην δυνατότητα του αναγνώστη να συμπεράνει μόνος του. Μπορεί η Άννα να υποστηρίζει ότι οι Δούκες δεν επηρεάζονται από τις διάφορες διαδόσεις περί γάμου του Αλεξίου με την Μαρία, αλλά από την διήγηση υπονοείται ότι σαν να είχαν χάσει τον ύπνο τους από την ανησυχία¹⁷⁵. Ήδη, βέβαια, ο αναγνώστης έχει διαβάσει ότι ο Αλέξιος μένει στο Πάνω Παλάτι, δηλαδή σε διαφορετικό τμήμα του παλατιού από την Ειρήνη και τους εξ αίματος συγγενείς της που μένουν στο Κάτω Παλάτι. Αυτό που δεν διευκρινίζεται είναι πού μένει η Μαρία, αλλά δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσει κανείς ότι μένει στην πτέρυγα του Αλέξιου, λόγω της εξ αγχιστείας συγγένειας, όπως και με τον Ισαάκιο και τη μεγάλη σύμμαχό της Άννα Δαλασσηνή.

Πιθανότατα η Άννα να μην είχε τις καλύτερες σχέσεις με τους Δούκες, αλλά υπεραγαπούσε την μητέρα της Ειρήνη Δούκαινα. Στην «διένεξη» μεταξύ Δουκών και Μαρίας, η Άννα παρέχει πλήρη κάλυψη στον Αλέξιο, παρουσιάζοντάς τον αφοσιωμένο στα κρατικά ζητήματα και μην έχοντας καθόλου γνώση επί του θέματος: από συγγραφική άποψη, αποδεικνύεται ευφυής επιλογή μπροστά στη μεγάλη παγίδα που θα έκρυβε οποιαδήποτε άλλη εκδοχή. Αν ο Αλέξιος γνώριζε την επέμβαση του καίσαρα Ιωάννη Δούκα και δεν αντιδρούσε, θα φαινόταν αγνώμων προς την Μαρία, ανίσχυρος και μαλθακός απέναντι στους Δούκες: αν πάλι γνώριζε και αντιδρούσε, θα άφηνε το περιθώριο οι σκανδαλοθηρικές φήμες να οργιάσουν, ότι –δήθεν- προστατεύει την «ερωμένη» του, οπότε το να μην γνωρίζει τίποτα και να ασκεί σαν καλός κυβερνήτης το έργο του αποτελούσε τη καλύτερη λύση για την ιστορία. Όποια και αν ήταν η ιστορική αλήθεια των γεγονότων, η παρέμβαση του καίσαρα Ιωάννη Δούκα αποτελεί το πλέον ισχυρό «άλλοθι» για την ίδια την Άννα και την συγγραφή της. Ο Ιωάννης Δούκας είναι για την Αλεξιάδα ο μυθιστορηματικός ήρωας που δεν ανησυχεί η συγγραφέας μήπως «τσαλακωθεί», και για τον λόγο αυτό του «αναθέτει» τον άχαρο ρόλο να απομακρύνει την Μαρία από το παλάτι. Βέβαια, ως αριστοκράτης, ο καίσαρ

---

¹⁷⁵ Αλεξ. 3,2,7.

Ιωάννης Δούκας, δεν θα μπορούσε η διήγηση να του «επιτρέψει» να φερθεί με σκληρότητα ή αγένεια, αλλά πάντα με έξυπνα τεχνάσματα και πλάγια μέσα¹⁷⁶.

Οι ημέρες περνούσαν από τότε που ο Αλέξιος είχε στεφθεί αυτοκράτορας χωρίς την Ειρήνη, και η Μαρία κατοικούσε ακόμη στο παλάτι. Σχεδόν ξεκάθαρα, η Άννα διηγείται πως η -κατά τα άλλα θαυμάσια- Άννα Δαλασσηνή ύψωνε εμπόδια στην στέψη της Ειρήνης και, αν δεν επενέβαινε ο καίσαρ Ιωάννης Δούκας και ο πατριάρχης Κοσμάς, είναι αβέβαιο αν ποτέ ανακηρυσσόταν Αυγούστα. Η Άννα δε μπορεί παρά να ευγνωμονεί στην προκειμένη φάση της ιστορίας τους Δούκες· δεν το ομολογεί, αλλά η ουδέτερη στάση της σαν να επικροτεί σιωπηλά την αποχώρηση της Μαρίας. Σαφώς, και για την ίδια την Άννα είναι κάτι σαν «δίκικοπο μαχαίρι» να πάρει θέση, διότι αν ομολογούσε απροκάλυπτα ότι η Μαρία έπρεπε να φύγει, θα φανέρωνε ότι πιστεύει τις φήμες για τις εξωσυζυγικές σχέσεις του πατέρα της και θα πρόδιδε το φόβο της για τη μητέρα της· αν πάλι υποστήριζε τη παραμονή της Μαρίας, θα εναντιωνόταν άθελά της στα δικαιώματα της αγαπημένης της μητέρας. Βέβαια, από μία διαφορετική οπτική γωνία, τα σχέδια των Δουκών έρχονταν σε σύγκρουση με τις επιδιώξεις της Άννας, διότι αν η Μαρία έμενε στα ανάκτορα να προασπίσει τα συμφέροντα του Κωνσταντίνου, κάποια μέρα η Άννα θα στεκόταν αυτοκράτειρα δίπλα του. Όμως, την εποχή που τα γράφει όλα αυτά η ηλικιωμένη πρώην πριγκίπισσα, διαπιστώνει σε βάθος χρόνου ότι δεν ήταν η απομάκρυνση της Μαρίας η αιτία που στερήθηκε τον θρόνο, οπότε δεν έχει κανένα λόγο να κατηγορήσει τους Δούκες γι' αυτό.

---

¹⁷⁶ Αλεξ. 3,2,3: «ἐκεῖθεν δὲ τῇ βασιλίδι Μαρία νοννεχῶς ὑπετίθετο ἔγγραφόν τι τοῦ αὐτοκράτορος ἐξαιτησαμένην αὐτῆς τε χάριν καὶ τῆς τοῦ παιδὸς ἀσφαλείας οὕτως ἐκεῖθεν ὑποχωρῆσαι».

2.2.2. Σημεία Απόκλισης με τα Προηγούμενα Πορτραίτα – Σημεία Επαφής με την Συγγραφέα

Καθώς πλησιάζει το τέλος του πορτραίτου, το δίλημμα που τέθηκε στον τίτλο, αν, δηλαδή, στην Μαρία την Αλανή υπερερεί η μητρική ευαισθησία ή η πολιτική σκέψη, παύει να υφίσταται, διότι οι δύο ιδιότητες της ηρωίδας είναι αλληλένδετες και αλληλοσυμπληρούμενες. Η Άννα προσπαθεί να καταστήσει σαφές ότι η πολιτική αφύπνιση της Μαρίας είναι προέκταση της μητρικής αγάπης για τον Κωνσταντίνο, αλλά και το αντίστροφο. Η Αλεξιάδα δεν ενδιαφέρεται και δεν ωφελείται από την παρουσίαση απλά μιας γυναίκας με διπλωματική και πολιτική διαίσθηση χωρίς κάποιο σπουδαίο κίνητρο, όπως επίσης, δεν ενδιαφέρεται για μια γυναίκα που είναι απλά μια καλή μητέρα· ο συνδυασμός αυτών των δύο χαρακτηριστικών είναι για την Άννα αυτό που δίνει υπόσταση στην ηρωίδα, δεδομένου ότι πρόκειται πάντα για γυναίκα λαμπρής καταγωγής και υψηλής κοινωνικής θέσης.

Πέρα από τα προφανή εξωτερικά χαρακτηριστικά του πορτραίτου της Μαρίας, όπως η καταγωγή και η ομορφιά, ελάχιστα είναι εκείνα που την συνδέουν με τις δύο μεγάλες και αγαπημένες μορφές της Άννας, την Άννα Δαλασσηνή και την Ειρήνη Δούκαινα. Όσον αφορά την Γεωργιανή βασίλισσα, δεν υπάρχουν οι προϋποθέσεις να την θαυμάσει ο αναγνώστης σε σκηνές συζυγικής ευτυχίας, σε πράξεις ευσπλαχνίας και γενναιοδωρίας, ούτε σε στιγμιότυπα που φανερώνουν πνευματικό βάθος και θρησκευτική ευλάβεια¹⁷⁷. Το πορτραίτο της ηρωίδας

---

¹⁷⁷ Όσον αφορά τις δραστηριότητες της Μαρίας Αλανής και σε άλλα πεδία, πέρα από ό,τι παραδίδει η Αλεξιάδα, η Mullett, *The 'Disgrace'*, 262-271, επισημαίνει ότι υπάρχουν πολλοί σχολιαστές που έχουν ασχοληθεί με το πορτραίτο της Μαρίας ως ένα παράδειγμα γυναίκας αριστοκράτισσας που είναι πάτρωνας των γραμμάτων. Ιδιαίτερα ο Θεοφύλακτος Αχρίδας έχει αφιερώσει έναν λόγο, την γνωστή *Παιδεία Βασιλική*, επίσης ένα γράμμα και δύο βιβλικούς σχολιασμούς για την Μαρία. Στην *Παιδ. Βασ.*, 187-191, ένα έργο που συνετέθη γύρω στο 1088, ο Θεοφύλακτος φιλοτεχνεί το πορτραίτο της πρώην βασίλισσας εξυμνώντας την ευσέβειά της, την φιλανθρωπία, την σωφροσύνη, την βασιλική της καταγωγή, φυσικά, τον μητρικό της ρόλο, όμως κάνει εντύπωση η έμφασή του στην μόρφωση της Μαρίας, για την οποία δεν υπάρχει ίχνος στην Αλεξιάδα. Θεοφ. Αχρ., *Παιδ. Βασ.*, 191.15: «ταύτην ποία μὲν βίβλος καὶ τῶν πεπυκνωμένων καὶ στιβαρῶν διέφυγε; Ποῖον δὲ πατρῶον διήγημα; Ἦν ποτε μὲν ἐν τοῖς τελειωτέροις ἐν τοῖς τελειωτέροις ἐνδαιτωμένην

εξαντλείται σχεδόν ολοκληρωτικά στον δισδιάστατο χαρακτήρα της μητέρας-βασίλισσας. Η Άννα υιοθετεί έναν εμφανώς διαφορετικό τρόπο προσέγγισης για την ηρωίδα· χειμαρρώδης και συναισθηματικά φορτισμένος λόγος για την Δαλασσηνή και την Ειρήνη, λογοτεχνική φειδώ, επιφύλαξη και συγκρατημένος έπαινος για την Μαρία την Αλανή. Αρκετοί, εμφανείς και μη, λόγοι ενδεχομένως να μπορούν να εξηγήσουν τί διακρίνει την Μαρία από τα άλλα δύο γυναικεία πορτραίτα.

Ξεκινώντας από την πιο απλή εξήγηση, ότι η Άννα έζησε μόλις μέχρι τα οκτώ της χρόνια την Μαρία και πιθανόν να μην πρόλαβε να την γνωρίσει μέσα από άλλες εκφάνσεις του βίου της, πρέπει να αναζητηθούν οι βαθύτερες λογοτεχνικές ανάγκες που υπαγορεύουν την αλλαγή τακτικής της συγγραφέως. Μπορεί η Άννα μέχρι ένα βαθμό να εκτιμά την Μαρία ως προσωπικότητα, όμως δεν είναι αίμα της και, επιπλέον, δεν κρίνει πρέπον να δημιουργήσει ένα ισάξιο και ανταγωνίσσιμο πορτραίτο με την μητέρα της και την γιαγιά της. Ακόμα και αν η Μαρία η Αλανή βρέθηκε δύο φορές στο υψηλότερο αξίωμα της αυτοκράτειρας, δεν θα μπορούσε ποτέ να αγγίξει το πνεύμα μιας Άννας Δαλασσηνής ούτε να πλησιάσει την μεγαλοπρέπεια μιας Ειρήνης Δούκαινας· εξάλλου, η Μαρία ήταν ναι μεν αριστοκράτισσα, αλλά δεν ήταν γέννημα-θρέμμα της βασιλεύουσας. Επίσης, μέσα στο πλαίσιο ενός έργου που προορίζεται για την εξύμνηση του αυτοκράτορα Αλεξίου, μόνον όσες γυναίκες στάθηκαν ενεργά πλάι σε αυτόν τον άνδρα και άσκησαν την ευεργετική τους επιρροή στον τρόπο με τον οποίο κυβέρνησε, εκείνες καταλαμβάνουν δικαιωματικά μian εξέχουσα θέση στην *Αλεξιάδα*. Βέβαια, η Άννα προσπάθησε να συνδέσει την Μαρία με τον πατέρα της μέσω της υιοθεσίας και της υποτιθέμενης βοήθειάς της σε εκείνον για την κατάκτηση του θρόνου, όμως, η Μαρία είχε διαφορετικά κίνητρα¹⁷⁸ από την Δαλασσηνή και την Ειρήνη, δεν είχε αφιερώσει την ζωή της στον Αλέξιο, αλλά στον γιο της.

εύρησει τις, οἷον τινα τροφήν στερεὰν προσιεμένην τὰ δόγματα, ποτὲ δὲ τοῖς ἀπλουστέροις ἐνδιατρίβουσιν ὡς ἄνθεσι λειμῶνος ἐπιτερποῦς καὶ χαριέντως...».

¹⁷⁸ Reinsch, *Women's Literature*, 92. «Η Μαρία ανταποκρίνεται στον ρόλο της στοργικής μητέρας, όμως, όχι μέσα στο πλαίσιο των οικιακών φροντίδων, αλλά ως ενεργό πολιτικά δρών πρόσωπο στα υψηλότερα στρώματα. Στην πραγματικότητα, μπορεί να ήταν ακόμα πιο ανεξάρτητη από ό,τι η διήγηση της Άννας επιτρέπει να αποκαλύψει, διότι οι πράξεις

Πέρα από την διαφοροποίηση του πορτραίτου της Μαρίας από τις σημαντικές γυναίκες στη ζωή του Αλεξίου, εντούτοις υπάρχουν κάποια σημεία στον χαρακτήρα της Μαρίας της Αλανής που θα μπορούσαν -τρόπον τινά- να την συσχετίσουν με την ίδια την συγγραφέα. Καταρχήν, δημιουργός και ηρωίδα κυριαρχούνται από ένα μεγάλο παράπονο, εκφράζουν έντονα την απαισιοδοξία τους και νιώθουν πως από την αρχή μέχρι το τέλος της ζωής τους οι συμφορές και τα δεινά τις χτύπαγαν ανελέητα, όπως τα κύματα τους βράχους¹⁷⁹.

Διατηρώντας κάθε επιφύλαξη απέναντι στις πηγές της εποχής, εάν συσχέτιζε κάποιος την Άννα Κομνηνή του Χωνιάτη¹⁸⁰ και την Μαρία Αλανή της Αλεξιάδας, σε ένα πάντα υποθετικό και αφηρημένο επίπεδο συζήτησης, είναι αρκετά πιθανό να γεννηθούν επιπλέον συσχετισμοί. Συγκεκριμένα, η συμπόνια της Άννας προς την Μαρία μπορεί να εκληφθεί ως η συμπόνια μιας γυναίκας που γνωρίζει εκ πρώτης την πικρία της αποτυχίας. Η πολιτική αρένα είναι σκληρή για μια γυναίκα που μάχεται μόνη της, χωρίς την στήριξη ενός άνδρα ή της οικογενείας της. Αν οι φιλοδοξίες της Άννας για την εξουσία γκρεμίστηκαν από την οπισθοχώρηση του Νικηφόρου Βρυέννιου, τότε σαν συγγραφέας, διαβλέπει στο πρόσωπο της ηρωίδας-Μαρίας την ίδια εγκατάλειψη, από δύο μάλιστα συζύγους. Βέβαια, ακόμα και αν ο σύνδεσμος μεταξύ συγγραφέως και λογοτεχνικής ηρωίδας βρίσκεται στη δυστυχία που τους προκάλεσαν οι σύζυγοί τους, δεν παύουν να διαφέρουν τα κίνητρό τους: για την Μαρία ο πολιτικός αγώνας παρουσιάζεται αγώνας επιβίωσης και υπεράσπισης του παιδιού της, ενώ η Άννα δεν έχει εφοδιαστεί με τα απαραίτητα «όπλα» για να πολεμήσει τον ίδιο της τον αδελφό. Επιπλέον, η ξενιτιά που προκαλεί αμέτρητες δυστυχίες στην Μαρία, κατά την Αλεξιάδα, τίθεται το

των δυναμικών γυναικών πρέπει να συγκαλύπτονται μέσα στην Αλεξιάδα, μη τυχόν και το ιδανικό πορτραίτο που έφτιαξε για εκείνες η Άννα έλθει σε σύγκρουση με το ιδανικό κεντρικό πρόσωπο του έργου, τον Αλέξιο».

¹⁷⁹ Αλεξ. 2,2,2: «Ἐμὲ δέ, φεῦ, οἷα ἐξ οἴων διεδέξατο καὶ ὁποῖά μοι, ὡς ἔοικε, μετ' οὐ πολὺ ταμιεύεται», στο σημείο αυτό η Μαρία Αλανή παραπονιέται για τις συμφορές της. Η Άννα, παραπονιέται με παρόμοιο τρόπο σε δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα: «Καὶ ἡγοῦμαι τὰς προειληφύιας συμφορὰς πρὸς ταύτην τὴν ἄπληστον συμφορὰν ψεκάδα ὡς ὄντως πρὸς ὅλον Ἀτλαντικὸν πέλαγος ἢ τοῦ Ἀδριαντικοῦ πελάγους τὰ κύματα»(Προοίμ.,4,2), «Ἐγὼ δ' ἄρα καὶ κακοπαθεστέρα ἐκείνης, ὅτι καὶ μετὰ τὰς μεγίστας καὶ ἐσχάτας τῶν συμφορῶν μεμνήκα οὕτως αἰσθησομένη καὶ ἄλλων»(15,11,23).

¹⁸⁰ Χωνιάτης, 2,5.

ερώτημα αν συμβολίζει την «ξενιτιά» της Άννας από το παλάτι στο μοναστήρι, όπου μόνη, χωρίς σύζυγο, πατέρα και μητέρα, συμμερίζεται το ίδιο αίσθημα ανυπόφορης μοναξιάς και εγκατάλειψης, αναλογιζόμενη τα περασμένα μεγαλεία, αν και όπως προκύπτει από το *Τυπικόν* της Κεχαριτωμένης, η ζωή της Άννας εξακολουθούσε να περιβάλλεται από την πολυτέλεια μιας πριγκίπισσας, με μόνη διαφορά τον περιορισμό της στα όρια της μονής.

«Ζῶσα δὲ μυρίους θανάτους ἀπέθανον. Νιόβην μὲν οὖν παρά τινων τερατευομένην ἀκούομεν τὴν μορφήν εἰς λίθον μεταβαλοῦσαν διὰ πένθος τῶν παίδων καὶ δὴ τα καὶ μετὰ τὴν ἀμοιβὴν τὴν εἰς ἄψυχον λίθον παραπέμπουσαν τὸ πάθος ἀθάνατον οὔσαν ἅτε φύσιν ἀναισθητον. Ἐγὼ δ' ἄρα καὶ ἔτι τληπαθεστέρα ἐκείνης, ὅτι καὶ μετὰ τὰς μεγίστας καὶ ἐσχάτας τῶν συμφορῶν μεμένηκα οὕτως αἰσθησιν ἔχουσα. κάλλιον ἦν ἄρα πρὸς πέτραν ἄψυχον ἀμειφθεῖσαν με ποταμούς ἀπορέειν δακρύων, ἔμενον δὲ ὅμως οὐχ' οὕτως ἀναισθήτως ἔχουσα πρὸς τὰς συμφορὰς ἐπέπρωτο δὲ τσαῦτα ὑπενεγκεῖν δεινὰ καὶ εἰσέτι καὶ νῦν ἄλλα τα ἐξ ἀνθρώπων ἐπεγείρεσθαί μοι ἀφόρητα, ὅπερ πολλῶ δυστυχέστερον καὶ τῶν τῆς Νιόβης κακῶν ἐκείνη μὲν μέχρι τοῦδε φθάσαντα τὰ δεινὰ τῆς φύσεως ἔληξεν»¹⁸¹. Το απόσπασμα αυτό δεν είναι το μοναδικό όπου η Άννα θρηνεί για την ζωή της, όμως είναι το πλέον χαρακτηριστικό για το διάχυτο αίσθημα μοναξιάς, απώλειας και θρήνου για τους γονεῖς και τον σύζυγό της. Αν, πράγματι η Άννα «εξεθέσει τις συμφορές της και, φυσικά, ξεδίπλωσε την απελπισία της, ωστόσο, εκδήλωσε συναισθήματα τα οποία οι σύγχρονοί της θα παραδέχονταν πως ταιριάζουν στην περίσταση»¹⁸². Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί τον έντονο ψυχικό πόνο της Άννας η οποία, έχοντας χάσει όλα τα αγαπημένα της πρόσωπα, αναζητά παρηγοριά στις λαμπρές στιγμές του παρελθόντος.

Τουλάχιστον, η Μαρία, σύμφωνα με την διήγηση, όταν ήρθε η ώρα να εγκαταλείψει το παλάτι, βγήκε με αντάξια της σειράς της συνοδεία¹⁸³, δηλαδή, την συνόδευε ο σεβαστοκράτωρ Ισαάκιος, ως ένα δείγμα σεβασμού στην πρώτην βασιλική της ιδιότητα, και επιπλέον έχοντας αποσπάσει την αυτοκρατορική

---

¹⁸¹ Αλεξ. 15,11,23.

¹⁸² Laiou, *Observations on the Life and Ideology*, 66.

¹⁸³ Αλεξ. 3,4,7: «Οὕτω γοῦν τῶν βασιλείων ἐκείνη ἐξέρχεται μετὰ προπομπῆς ἀξίας».

βούλλα για τα αιτήματά της· από την άλλη πλευρά, η ίδια η πορφυρογέννητη Άννα, εξήλθε των ανακτόρων με το στίγμα της συνωμοσίας και παρολίγο ατιμασμένη από την περιουσία της, εάν ο Ιωάννης δεν αποφάσιζε να της δώσει αυτοκρατορική χάρη να ζήσει με την μητέρα της στην μονή της Κεχαριτωμένης. Ότι δεν κατάφερε τότε, θα το επιδιώξει ξανά αλλά με διαφορετικούς όρους και ξεκινώντας από διαφορετικές βάσεις. Αν και δεν φαίνεται διατεθειμένη να μετριάσει ούτε κατ' ελάχιστον το μένος της εναντίον του αδελφού της, ενδεχομένως η Άννα να συνειδητοποίησε πως, όταν στράφηκε εναντίον της οικογένειάς της, στράφηκε εναντίον του εαυτού της· για τον λόγο αυτό, επιστρέφει στον ρόλο που κανείς δε μπορούσε να της αφαιρέσει, της αφοσιωμένης κόρης του Αλεξίου και της Ειρήνης. Κάποτε, ίσως να μην αρκούσαν στον τίτλο της πριγκίπισσας και να ατένιζε προς τον τίτλο της αυτοκράτειρας· όμως, πλέον μέσα από την πριγκιπική της ιδιότητα ανακτά τις ένδοξες ρίζες της και διεκδικεί ξανά την εξουσία, όχι χάρη σε κάποιο πραξικόπημα, αλλά χάρη στα πνευματικά της όπλα.

Η Άννα η Κομνηνή διακηρύττει στον Πρόλογο ότι αποφάσισε να ξεκινήσει την συγγραφή για να γίνει η ιστορία της το φράγμα στην ακάθεκτη ροή του χρόνου, ώστε να διασωθούν τα λαμπρά έργα και κατορθώματα του σπουδαίου πατέρα της, και επειδή είχε το χρέος να συνεχίσει το έργο που δεν πρόλαβε ο Νικηφόρος Βρυέννιος και σύζυγός της να ολοκληρώσει. Μπορεί η Άννα να επιμένει σε ένα έργο εμπνευσμένο από τα ιδανικά της Ιστορίας και προορισμένο να υπηρετεί την αλήθεια, αλλά ταυτόχρονα γίνεται για την ίδια την δημιουργό μια σανίδα σωτηρίας, η άγκυρα της δικής της ύπαρξης μέσα στην ανέμη φθορά, το μέσο που θα εξουσιάσει έναν κόσμο που έχει την δικαιοδοσία να χτίσει όπως επιθυμεί, αλλά, κυρίως, το μέσο με το οποίο θα λυτρωθεί.

Δεν θα μπορούσαμε παρά να συμφωνήσουμε με την Gouma-Peterson ότι η Άννα, διεκδικώντας τον ρόλο της ιστορικού για να καταγράψει επίσημα τα έργα του πατέρα της, μέσα από μια συνειδητή επιλογή υπερβαίνει όλες εκείνες τις κατηγορίες που είχαν διαμορφωθεί για τις γυναίκες της εποχής της. Μέσα από την επιλογή της, «η μεσαιωνική Άννα, αποκλεισμένη από το παλάτι, ζώντας εξόριστη στην μονή της Κεχαριτωμένης, ήλθε όσο το δυνατόν πιο κοντά από ποτέ στην

εξουσία»¹⁸⁴. Πράγματι, η *Αλεξιάδα* ίσως είναι το μόνο έργο στο οποίο, από τον Πρόλογο μέχρι και την τελευταία γραμμή, η συγγραφέας συνυφαίνει την ιστορία της παράλληλα με την ζωή της, είναι πανταχού¹⁸⁵ παρούσα και εισάγει το πάθος της σε κάθε ευκαιρία. Το βέβαιο είναι πως η συγγραφή της Άννας, αναβλύζουσα από τα αυτοβιογραφικά της στοιχεία, δεν θα επιτρέψει στο ρεύμα της Λήθης να την συμπαρασύρει. Το κατόρθωμα αυτό γίνεται ακόμα σαφέστερο με το εύστοχο και περιεκτικό ερώτημα που θέτει η Gouma-Peterson: «Τι θα γνωρίζαμε για την Άννα Κομνηνή, εάν δεν είχε γράψει την *Αλεξιάδα*;»¹⁸⁶.

---

¹⁸⁴ Gouma-Peterson, *Engendered Category*, 31.

¹⁸⁵ Reinsch, *Women's Literature*, 96: «Ακόμα και η δομή της ελληνικής γλώσσας αποκαλύπτει την συγγραφέα ως γυναίκα, ειδικότερα με κάθε αντωνυμική μορφή...Με αυτόν τον τρόπο η Άννα είναι πανταχού παρούσα μέσα στο έργο, ως η κόρη του πατέρα της και της μητέρας της, ως εγγονή και αδελφή, ως στοργική και θρηνούσα σύζυγος, ως αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυρας, ως συγγραφέας που εκφράζει με πολλούς διαφορετικούς τρόπους τον σκοπό και την μέθοδο του έργου της, ως γνώστης και κριτής φιλοσοφικών και λόγιων ζητημάτων, ως γνώστης της ιατρικής, και πολλά άλλα».

¹⁸⁶ Gouma-Peterson, 31. Επίσης, λίγο νωρίτερα η Peterson, σ. 28, είχε δώσει κάποια βασιμότητα στα λόγια του Edward Gibbon ότι, δηλαδή, «η *Αλεξιάδα* δεν αποτελεί την γυμνή αλήθεια, και, αντί για την απλότητα του ύφους και της διήγησης που θα κέρδιζε την εμπιστοσύνη του αναγνώστη, η εκζήτηση της ρητορικής και της επιστήμης προδίδει σε κάθε σελίδα την ματαιοδοξία μιας γυναίκας συγγραφέως».

IV. Επίλογος

Στὸν πρόλογο τῆς Αλεξιάδος τῆς θρηνηῖ,
γιὰ τὴν χηρεία τῆς ἡ Άννα Κομνηνῆ.
Εἰς ἴλιγγον εἶν' ἡ ψυχὴ τῆς. «Καὶ
ρεῖθροις δακρῦων», μᾶς λέγει, «περιτέγω
τοὺς ὀφθαλμούς..... Φεῦ τῶν κυμάτων» τῆς ζωῆς τῆς,
«φεῦ τῶν ἐπαναστάσεων». Τὴν καίει ἡ ὀδύνη
«μέχρις ὀστέων καὶ μυελῶν καὶ μερισμοῦ ψυχῆς».
Ὅμως ἡ ἀλήθεια μοιάζει πὸν μιὰ λύπη μόνην
καιρίαν ἐγνώρισεν ἡ φίλαρχη γυναικα·
ἐναν καῦμό βαθὺ μονάχα εἶχε
(κι ἄς μὴν τ' ὁμολογεῖ) ἡ ἀγέρωχη αὐτὴ Γραικία,
πὸν δὲν κατάφερε, μ' ὄλην τὴν δεξιότητά τῆς,
τὴν Βασιλείαν ν' ἀποκτήσει· μὰ τὴν πῆρε
σχεδὸν μέσ' ἀπ' τὰ χέρια τῆς ὁ προπετῆς Ἰωάννης.

Κ.Π. Καβάφης, Άννα Κομνηνῆ

Ἡ μοναδικὰ εκλεπτυσμένη ειρωνεία του Καβάφη, στο παραπάνω ποίημα, συμπυκνώνει την πλέον βάσιμη υποψία του κάθε αναγνώστη για τον χαρακτήρα της Άννας Κομνηνῆς, ὅτι πίσω ἀπὸ τον μανδῦα τῆς ιστορικοῦ κρύβεται ἡ πορφυρογέννητη πριγκίπισσα, ἡ ὁποία ἀναζητᾶ με κάθε τρόπο να ἀποκτήσει τὴν υπέρτατη ἐξουσία. Ἀκόμα και ἀν ἀγνοοῦσαμε τὶς παράλληλες πηγές του Ζωναρά και του Χωνιάτη για τὴν ἀπόπειρα κατάληψης του θρόνου ἐναντίον του ἀδελφοῦ τῆς, Ἰωάννη, ἡ ἴδια ἡ Αλεξιάδα, σε κάθε σπιθαμῆ τῆς ἀπηχεῖ ἕνα μεγάλο παράπονο, τὸ ὁποῖο -οὐκ ὀλίγες φορές- κινδυνεύει να ξεσπάσει σε λυγμούς, για τὴν ζωὴ μίας πριγκίπισσας που ξεκίνησε με τὸς καλύτερους οἰωνούς, ἐνῶ τίποτε δὲν προμήνυε τὶς δυστυχίες που τὴν συνόδευαν μέχρι τὸ τέλος τῆς ζωῆς τῆς. Το γεγονός ὅτι ἡ Άννα παρεμβάλλει διαρκῶς τὸ συναίσθημα και τὸ πάθος τῆς μέσα σε ἕνα ἀνδροκεντρικό ἐπικό ἔργο δὲν ἔχει προηγούμενο. Συνεπῶς, αὐτὴ ἡ ἀνάμειξη τῆς στοργῆς μίας κόρης προς τὸν πατέρα τῆς, μαζί με τὶς βαθύτερες

φιλοδοξίες της, επηρεάζει άμεσα την συγγραφή του έργου, αντανακλώντας τις αμφίροπες τάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως, επίσης, αναδεικνύει «μια πνευματώδη, φιλόδοξη, ισχυρογνώμονα γυναίκα, της οποίας η αυτοπαρουσίαση αιωρείται ανάμεσα στο πρότυπο που όφειλε να αντιπροσωπεύει και στην ιδιαίτερη προσωπικότητα που ήδη είχε διαμορφώσει»¹⁸⁷.

Εάν, τελικά, επιλέξουμε ως μέθοδο θεώρησης του έργου την οπτική γωνία, κατά την οποία η συγγραφέας-Άννα είναι η πριγκίπισσα που ερωτεύτηκε τόσο έντονα το είδωλο του εαυτού της ως αυτοκράτειρας, ανοίγει διάπλατα ο δρόμος προς την εξιχνίαση των τριών γυναικείων πορτραίτων της Αλεξιάδας. Βασιζόμενοι στην προηγούμενη υπόθεση, είναι δυνατόν να ερμηνευτεί, χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία, η έκδηλη υπερηφάνεια που διαπερνά την Άννα, όταν φιλοτεχνεί τα πορτραίτα αυτά, ιδιαίτερος της μητέρας της και της γιαγιάς της. Η συγγραφέας, ως τέκνο της υψηλότερης οικογενείας της εποχής της, φαίνεται να έχει πλήρη επίγνωση για το τι προϋποθέτει ο ορισμός της ιδανικής γυναίκας, όπως, επίσης, τις προσδοκίες της υπόλοιπης κοινωνίας από την γυναίκα αυτή. Η Άννα, έχοντας αφομοιώσει το σύστημα αξιών της εποχής της, αξιοποιεί όσο το δυνατόν καλύτερα αυτές τις προσδοκίες και προϋποθέσεις ως πρώτη ύλη για τα πορτραίτα της: η ομορφιά, η ευγενική καταγωγή, η απόρριψη της ματαιοδοξίας, η ευσέβεια, η φιλανθρωπία και η γονιμότητα αποτυπώνονται με ενάργεια στον καμβά της Άννας, ενώ, ίσως για πρώτη φορά, η σοφία και η υψηλή μόρφωση των γυναικών της αριστοκρατίας τίθεται με τόσο θαρραλέο τρόπο από μια γυναίκα συγγραφέα στο προσκήνιο ενός ανδροκεντρικού έργου.

Παράλληλα, όμως, η Άννα τολμάει να αντικρούσει προκαταλήψεις που κατατρέχουν την γυναίκα, ήδη από τις βιβλικές της καταβολές. Αφήνοντας, είτε ηθελημένα είτε άθελα της, ανοιχτό το ενδεχόμενο να εκληφθεί ως μισογύνης, η Άννα κάνει λόγο για γυναίκες επιρρεπείς στα δάκρυα που σφαδάζουν πριν τις χτυπήσει ακόμα η συμφορά, όμως, κάτι τέτοιο συνιστά μάλλον λογοτεχνικό τέχνασμα, παρά πρόθεσή της να υποτιμήσει τη γυναικεία φύση: με τον τρόπο αυτό επιχειρεί να δημιουργήσει το έρεισμα πάνω στο οποίο θα ανεγερθούν τα

---

¹⁸⁷ Laiou, *Why Anna Komnene?*, 13.

πορτραίτα των αγαπημένων της γυναικών, συγκεκριμένα της Δαλασσηνής και της Ειρήνης, ως πρότυπα άφθαστης τελειότητας. Για τον λόγο αυτό, οι γυναίκες της Αλεξιάδας, συμπεριλαμβάνοντας και την Άννα μέσα σε αυτές, αν τύχει να ρίξουν τα δάκρυά τους, αυτό θα γίνει στο κατάλληλο μέρος την κατάλληλη στιγμή. Κατ' επέκταση, τα δύο μητριαρχικά σύμβολα της Άννας, γιαγιά και μητέρα, μετατρέπονται σε φορείς ενός πλέον εξελιγμένου γυναικείου προτύπου, και το πρότυπο αυτό, με την αυτοσυγκράτηση, τον αυτοέλεγχο, το θάρρος και την σωφροσύνη, έρχεται να αποτινάξει τα δεσμά που είχαν καθηλώσει την γυναίκα στο φιλοπενθές, στην θεώρησή της ως επιρροπούς στην αμαρτία, ως στερούμενης κρίσης και ικανότητας για την ανάληψη πρωτοβουλίας σε μείζονα ζητήματα.

Ο τρόπος που επιλέγει η Άννα να επενδύσει με αρετές τα τρία πορτραίτα δεν είναι στατικός, αλλά ποικίλει σε κάθε γυναίκα, ανάλογα με το πώς σχετίζεται με το κεντρικό πρόσωπο του έργου, τον Αλέξιο, και ανάλογα με τον ρόλο της, έτσι όπως ορίζεται μέσα στο παλάτι και στην κοινωνία. Με αυτόν τον γνώμονα συγγραφής, η Άννα περιγράφει την ευεργετική επιρροή της Άννας Δαλασσηνής στην ζωή των ανακτόρων, την προσήλωση στις θρησκευτικές της συνήθειες και την αφοσίωση στα κυβερνητικά της καθήκοντα. Μάλιστα, η εγγονή υποστηρίζει σθεναρά το δικαίωμα της γιαγιάς της να ασκεί την υπέρτατη κρατική εξουσία, χάρη στις έμφυτες ικανότητές της, όπως ευφυΐα, ενεργητικότητα, σοφία, διοικητικά προσόντα, οργανωτικό πνεύμα και ρητορική δεινότητα. Καθώς, όμως, η Άννα Κομνηνή θαυμάζει την Άννα Δαλασσηνή στη θέση του τιμονιέρη της αυτοκρατορίας, παράλληλα, επαινεί την μητέρα της στην θέση της αφοσιωμένης συζύγου, της σιωπηλής και σεμνής γυναίκας, η οποία δύσκολα ανταλλάσσει την σκέπη του γυναικωνίτη για την συναναστροφή με τον έξω κόσμο, αλλά, ακόμα και αν αναγκάζεται να το κάνει, επιδοκιμάζεται επειδή ενεργεί για χάρη του Αλεξίου.

Όμως, η αποστολή της Άννας Κομνηνής απέναντι στις γυναίκες της οικογενείας της δεν εξαντλείται στην έκφραση του επαίνου και του θαυμασμού της, παρά ολοκληρώνεται μόνον όταν εξασφαλίσει την προστασία των γυναικών αυτών απέναντι στις υποβόσκουσες επικριτικές διαθέσεις του ακροατηρίου της. Το αμυντικό τείχος που περιβάλλει τα πορτραίτα είναι επίσης εξατομικευμένο για

κάθε λογοτεχνική ηρωίδα και, αν μη τι άλλο, φανερώνει την συγγραφική ευφυΐα και την εξαιρετική αντιληπτική ικανότητα της Άννας, με την οποία ανιχνεύει τις διαθέσεις της κοινωνίας, στοιχείο που δεν συνάδει με την δήλωση της Buckler, ότι η Άννα διαθέτει πενιχρή γνώση για τις γυναίκες της εποχής της¹⁸⁸.

Η Άννα Κομνηνή διαισθάνεται την απειλή που ενέχει η απόφαση του πατέρα της, να παραχωρήσει ολοκληρωτικά την εξουσία στην μητέρα του, και επιχειρεί να διασώσει αμφότερα τα αγαπημένα της πρόσωπα μέσω ενός τριπλού αμυντικού σχήματος που κατασκευάζει για την γιαγιά της. Με τον τρόπο αυτό, ο Αλέξιος και η μητέρα του ξεφεύγουν τα επικριτικά βέλη, διότι, πρώτον, η Δαλασσηνή ενσαρκώνει την πλέον ισχυρή ιδεολογία, πάνω στην οποία θεμελιώνεται το δικαίωμα της γυναίκας στην εξουσία, την ιδεολογία της χήρας μητέρας. Δεύτερον, η μητέρα του αυτοκράτορα υπερβαίνει κάθε προβλεπόμενη κατηγορία για το ανδρικό και το γυναικείο φύλο, χάρη στις έμφυτες αρετές της, και, τρίτον, η Άννα Δαλασσηνή αγγίζει τα όρια της αγιότητας.

Επίσης, τριπλό είναι το σχέδιο προστασίας του πορτραίτου της Ειρήνης Δούκαινας, την οποία σπεύδει η κόρη της να δικαιολογήσει για την διαμονή της στον χώρο όπου στρατοπεδεύει ο Αλέξιος με τα τάγματά του. Αυτό που με σθένος διευκρινίζει η Άννα είναι ότι η εγκατάλειψη του γυναικωνίτη από την Ειρήνη γίνεται, πρώτον, διότι η βασίλισσα είναι το μόνο πρόσωπο που μπορεί να ανακουφίσει τον αυτοκράτορα από τους σωματικούς του πόνους, δεύτερον, εκτελεί χρέη φρουρού ενάντια στους επίδοξους προδότες, τρίτον, επειδή ο Αλέξιος έχει ανάγκη την συμβουλή της για τα σοβαρά ζητήματα που αντιμετωπίζει.

Όσον αφορά το πορτραίτο της Μαρίας της Αλανής, το έργο για την Άννα γίνεται μάλλον δυσκολότερο, διότι πρόκειται για μια ηρωίδα που δημιουργεί πολλαπλάσιες ανάγκες δικαιολόγησης των πράξεων της, παρά προσφέρει αφορμές για έπαινο. Τα δύο διαζύγια από τους εν ζωή συζύγους της, οι προκλητικά πυκνές συναντήσεις της με τον Αλέξιο, από τον καιρό που ήταν στρατηγός, αλλά και η μετέπειτα ανάμειξή της σε συνωμοσία εναντίον του, όλα αυτά προσπαθεί η Άννα να τα εξομαλύνει μέσα από τον έπαινο της μητρικής αγάπης της Μαρίας για

---

¹⁸⁸ Buckler, *Anna Comnena*, 120.

τον γιο της Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο. Εκτός των άλλων, το σημείο απόκλισης της Μαρίας από τα άλλα δύο πορτραίτα εντοπίζεται στο γεγονός ότι πράξεις της δεν είχαν ως αποδέκτη τον Αλέξιο, ούτε αποσκοπούσαν στο συμφέρον του, παρά μόνον στην προστασία του γιου της. Ενδεχομένως, για τον λόγο αυτό να φιλοτεχνείται το πορτραίτο της με κάποια δόση μετριοπάθειας, σε αντίθεση με τις άλλες δύο κυρίαρχες μορφές στην ζωή του κεντρικού ήρωα, Αλεξίου.

Όπως αναφέρθηκε λίγο παραπάνω, ποτέ δεν θα πρέπει να λησμονούμε την μόνιμη παρουσία της Άννας πίσω από τα δύο μητριαρχικά της σύμβολα, της Δαλασσηνής και της Ειρήνης, και την προσπάθειά της να συμπεριλάβει τον εαυτό της ανάμεσα σε αυτά τα λαμπρά πορτραίτα, ώστε, ως αδιάσπαστη τριάδα, να αποτελέσουν την εξαίρεση στον κανόνα που είχε διαμορφώσει για τις γυναίκες η κυρίαρχη νοοτροπία της εποχής, και τελικά να καταφέρουν να αναμετρηθούν με τις ικανότητες των ανδρών.

Όμως, η Άννα «γνώριζε πως δεν θα κατάφερε να διαφύγει από την κοινωνική κατηγοριοποίηση της γυναίκας, η οποία όριζε ολόκληρη τη ζωή της και την σχέση της με την αυτοκρατορική εξουσία, και η οποία αποτέλεσε την πηγή της μεγάλης της δυστυχίας»¹⁸⁹. Αραγε, ανταποκρίνεται πλήρως στο πρόσωπο της Άννας η προηγούμενη διαπίστωση της Gouma-Peterson και εξηγεί τους λόγους που, μέσα στην *Αλεξιάδα*, δεν υποστηρίζονται ποτέ τα δικαιώματα των γυναικών στην εξουσία ευθέως, χωρίς να είναι απαραίτητη η παρουσίαση των γυναικών αυτών ως μητέρων, θεραπεαινίδων ή φρουρών του αυτοκράτορα; Μήπως, εντέλει, η *Αλεξιάδα* «αντανακλά τη δομή ενός ξεχωριστού πνεύματος, το οποίο -είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα- οφείλει συνεχώς να προσαρμόζει τις επιθυμίες του στις απαιτήσεις του πραγματικού εξωτερικού κόσμου»¹⁹⁰;

Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει η Hill, δεν θα πρέπει να αναζητούμε στην Άννα φεμινιστικές ιδέες, με την μορφή που τις κατανοούμε στην σύγχρονη εποχή, αλλά προτιμότερο είναι να προσεγγίζουμε την εποχή της Άννας με βάση τις τότε ισχύουσες αξίες και όχι τις σημερινές, καθώς η Άννα «αντιλήφθηκε τις ρίζες της

---

¹⁸⁹ Gouma-Peterson, *Gender and Power*, 110.

¹⁹⁰ Partner, *No Sex, No Gender*, 432.

εξουσίας στην δική της κοινωνία και επεχείρησε να συνδέσει τον εαυτό της με αυτές τις ρίζες. Σε ένα καθεστώς οικογενειοκρατίας, όπως των Κομνηνών, το να είναι μια γυναίκα σύζυγος, μητέρα ή θεραπαινίδα του αυτοκράτορα ήταν εξουσία προσιτή, ανάλογα με τις ικανότητες της κάθε γυναίκας»¹⁹¹.

Τελικά, η Άννα, κατά μία έννοια, κατάφερε και εκείνη, χάρη στα δικά της πνευματικά προσόντα, να πλησιάσει πιο κοντά από ποτέ την πολυπόθητη εξουσία, αλλά με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετική εποχή από ό,τι κατάφεραν τα αγαπημένα της γυναικεία πρότυπα· η δικαίωση ήλθε τριάντα χρόνια μετά τον θάνατο του πατέρα της, όταν διεκδίκησε την ιδιότητα της ιστορικού και συγγραφέως, ώστε το έργο της να παγιωθεί ως η πρώτη επίσημη καταγεγραμμένη πηγή για τα ανδραγαθήματα ενός σπουδαίου ηγέτη.

---

¹⁹¹ Hill, *A Vindication of the Rights*, 53.

V. Βιβλιογραφία

A. Πηγές

- Kurtz = “Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos”, *BZ* 16 (1907) 93-101
- Άλεξ. = Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς*, ed. D.R. Reinsch – A. Kambylis, *Annae Comnenae Alexias*, [CFHB 40/1-2], Berlin-New York 2001
- Βαλσαμών = Θεόδωρος Βαλσαμών, *Theodori Balsamonis Patriarche Antiocheni Meditata sive Responsa*, *PG* 138, 1013-1076
- Βρυέννιος = Νικηφόρος Βρυέννιος, *Υψηλή Ιστορίας*, ed. P. Gautier, *Nicéphore Bryennios Histoire*, [CFHB 9], Bruxelles 1975, 55-311
- Γεωργ. Τορν. = Γεώργιος Τορνίκης, *Orationes*, ed. J. Darrouzès, *Georges et Dèmètrios Tornikès, Lettres et Discours*, Paris 1970, 74-106. 181-185. 221-323.
- Ζων. = Ιωάννης Ζωναράς, *Έπιτομή Ιστοριών*, ed. T. Büttner-Wobst, *Ioannis Zonarae epitomae historiarum libri xviii*, vol. 3, *CSHB*, Bonn 1897, 1-768
- Θεοδ. Στουδ., Έπιτ. Μητ. = Θεόδωρος Στουδίτης, «Έπιτάφιος εις την έαντοῦ μητέρα», *Laudatio Funebri in Matrem Suam*, *Oratio XIII*, *PG* 99, 884-902
- Θεοφ. Αχρ., Παιδ. Βασ.(ΒΠ) = Θεοφύλακτος Αχρίδος, *Παιδεία Βασιλική* = «Λόγος εις τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον», ed. P. Gautier, *Theophylacte d’Achrida Discours, Traités, Poésies*, [CFHB 16.1]

- 1980, 179-211. Ibid., «Λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα κῦριν Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν», 215-243
- Ἰω. Τζέτζ., Ἰαμβοί = «Στίχοι του Τζέτζου κατὰ γυναικὸς σχεδογραφούσης», ed. S.G. Mercati, "Giambi di Giovanni Tzetzae contro una donna schedographa", *BZ* 44 (1951) 416-418
- Καينή Διαθ. = Καινὴ Διαθήκη, Κατὰ Λουκάν, ed. K. Aland, M. Black, C.M. Martini, B.M. Metzger and A. Wikgren, *Evangelium secundum Lucam, The Greek New Testament*, 2nd edn. Stuttgart 1968, 199-319
- Κεκαυμένος = Στρατηγικόν, ed. B. Wassiliewsky, V. Jernstedt, *Strategicon et de officiis regis libellus / Cecaumeni*, Amsterdam 1965
- Μιχ. Ἰταλ. = Μιχαήλ Ἰταλικός, *Orationes*, ed. P. Gautier, *Michel Italikos Lettres et Discours* [Archives de l'Orient Chrétien 14], Paris 1972
- Μιχ. Ψελλ., Ἐγκ. Θυγ. = Μιχαήλ Ψελλός, «Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανὴν πρὸ ὄρας γάμου τελευτήσασαν», ed. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. Ε' (1972) 62-87
- Μιχ. Ψελλ., Ἐγκ. Μητ. = Μιχαήλ Ψελλός, «Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ», ed. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. Ε' (1972) 1-61
- Μιχ. Ψελλ., Χρονογρ. = Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, ed. É. Renauld, *Michel Psellos Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976-1077)*, 2 vols. Paris 1:1926; 2:1928 (1967), 1:1-154, 2:1-185
- ΠΔ/Παροιμ. = Παλαιὰ Διαθήκη/ Παροιμίαι, *Proverbia*, ed. A. Rahlfs, *Septuaginta*, vol. 2, 9th edn. Stuttgart 1971, 183-238
- Συνεχ. Σκυλ. = *Continuatio Scylitzae*, ed. Ε.Θ. Τσολάκης, *Ἡ συνέχεια τῆς χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτση (Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου 105)*, Θεσσαλονικὴ 1968, 103-186

- Συνοδ. Ὁρθ. = Συνοδικὸν τῆς Ὁροδοξίας, ed. J. Gouillard, “Le Synodicon de L’
Orthodoxie”, *TM* 2 (1967) 143-151
- Τυπικόν = Τυπικόν τῆς Μονῆς Κεχαριτωμένης, *Irenae Augustae Typicum
sive Regula*, *PG* 127, 986-1115
- Χωνιάτης = Νικήτας Χωνιάτης, *Ἱστορία*, ed. J. van Dieten, *Nicetae Choniatae
historia*, pars prior, [*CFHB* 11.1], Berlin-New York 1975, 1-635,
637-655

Β. Λοιπή Βιβλιογραφία

- Angold, *Byzantine Aristocracy* = *The Byzantine Aristocracy, IX-XIII Centuries*, ed. M.
Angold, Oxford 1984
- Angold, *Church and Society* = M. Angold, *Church and Society in Byzantium under
Comneni 1081-1261*, Cambridge 1995
- Buckler, *Anna Comnena* = G. Buckler, *Anna Comnena: A Study*, Oxford 1929
- Cameron, *Sacred and Profane Love* = A. Cameron, “Sacred and Profane Love: Thoughts
on Byzantine Gender”, *Women, Men and Eunuchs:
Gender In Byzantium*, ed. Liz James, London 1997, 1-
23
- Chalandon, *Jean II Comnene* = F. Chalandon, *Jean II Comnene, 1118-1143 et
Manuel I Comnene, 1143-1180*, New York 1960.

- Clucas, *The Trial of John Italos* = L. Clucas, *The Trial of John Italos and the Crisis of Intellectual Values in Byzantium in the Eleventh Century*, [Miscellanea Byzantina Monacensia 26], München 1981
- Connor, *Women of Byzantium* = C.L. Connor, *Women of Byzantium*, Yale University Press 2004
- Dyck, *Iliad and Alexiad* = A.R. Dyck, "Iliad and Alexiad: Anna Comnena's Homeric Reminiscences", *GRBS* 27 (1986) 113-120
- Galariotou, *Holy Women* = K. Galariotou, "Holy Women and Witches: Aspects of Byzantines Conceptions of Gender", *BMGS* 9 (1984/5) 67-78
- Garland, *Life and Ideology* = L. Garland, "The Life and Ideology of Byzantine Women": A Further Note on Convention of Behaviour and Social Reality as Reflected in Eleventh and Twelfth Century Historical Sources", *Byzantion* 58 (1988) 361-393
- Garland, *The Eye Of The Beholder* = L. Garland, "The Eye Of The Beholder": Byzantine Imperial Women And Their Public Image From Zoe Porphyrogenita To Euphrosyne Kamaterissa Doukaina(1028-1203), *Byzantion* 64 (1994) 19-39
- Garland-Stephen, *Mary of Alania* = L. Garland & R. Stephen, "Mary 'of Alania': Woman and Empress between Two Worlds", *Byzantine Women: Varieties of Experience 800-1200*, ed. L. Garland, Hampshire 2006, 91-124

Gouma-Peterson, *Engendered Category* = T. Gouma-Peterson, "Engendered Category or Recognizable Life: Anna Komnene and her *Alexiad*", *BF* 23 (1996) 25-34

Gouma-Peterson, *Gender and Power* = T. Gouma-Peterson, "Gender and Power: Passages to the Maternal in Anna Komnene's *Alexiad*", *Anna Komnene and Her Times*, ed. T. Gouma-Peterson, New York 2000, 107-124

Head, *Physical Descriptions* = C. Head, "Physical Descriptions of the Emperors in Byzantine Historical Writings", *Byzantion* 50 (1980) 226-240

Herrin, *Women in Purple* = J. Herrin, *Women in Purple*, London 2001

Hill, *Anna Komnene's Attempted Usurpation* = B. Hill, "Actions Speak Louder than Words: Anna Komnene's Attempted Usurpation", *Anna Komnene and Her Times*, ed. T. Gouma-Peterson, New York 2000, 45-62

Hill, *Ideal Imperial Komnenian Woman* = B. Hill, "The Ideal Imperial Komnenian Woman", *BF* 23 (1996) 7-18

Hill, *Imperial Women* = B. Hill, "Imperial Women and the Ideology of Womanhood in the Eleventh and Twelfth Centuries", *Women, Men and Eunuchs: Gender in Byzantium*, ed. Liz James, London 1997, 76-99

Hill, *Vindication of the Rights* = B. Hill, "A Vindication of the Rights of Woman to Power by Anna Komnene", *BF* 23 (1996) 45-53

- Howard-Johnston, *Anna Komnene and the Alexiad* = J. Howard-Johnston, "Anna Komnene and the *Alexiad*", *Alexios Komnenos I Papers*, ed. M. Mullett and D. Smythe, Belfast 1996, 260-302
- Hunt, *Palace Decorations* = L.-A. Hunt, "Comnenian Aristocratic Palace Decorations: Description and Islamic Connections", *The Byzantine Aristocracy, IX-XIII Centuries*, ed. M. Angold, 138-157
- Laiou, *Observations on the Life and Ideology* = A. Laiou, "Observations on the Life and Ideology of Byzantine Women", *BF* 9 (1985) 59-102
- Laiou, *Role of Women* = A. Laiou, "The Role of Women in Byzantine Society", *JÖB* 31/1 (1981) 233-260
- Laiou, *Why Anna Komnene?* = A. Laiou, "Introduction: Why Anna Komnene?", *Anna Komnene and Her Times*, ed. T. Gouma-Peterson, New York 2000, 1-14
- Leib, *Le Silences* = B. Leib, "Le Silences de Anne Comnène", *ByzSlav* 19 (1958) 1-10
- Ljubarskij, *Why is the Alexiad a Masterpiece* = J. Ljubarskij, "Why is the *Alexiad* a Masterpiece of Byzantine Literature?", *Anna Komnene and Her Times*, ed. T. Gouma-Peterson, New York 2000, 169-186
- Macrides, *Kinship by Arrangement* = R. Macrides, "Kinship by Arrangement: The Case of Adoption", *DOP* 44 (1990) 109-118
- Macrides, *Who Wrote the Alexiad?* = R. Macrides, "The Pen and the Sword: Who Wrote the *Alexiad*?", *Anna Komnene and Her Times*, ed. T. Gouma-Peterson, New York 2000, 63-82

- Magdalino, *The Emperor in Byzantine Art* = P. Magdalino, "The Emperor in Byzantine Art of 12th century", *BF* 8 (1982) 123-183
- Magdalino, *The Pen of the Aunt* = P. Magdalino, "The Pen of the Aunt: Echoes of the Mid-Twelfth Century in the Alexiad", *Anna Komnene and Her Times*, ed. T. Gouma-Peterson, New York 2000, 15-44
- Mullett, *The "Disgrace"* = M. Mullett, "The "Disgrace" of the Ex Basilissa Maria", *ByzSlav* 45 (1984) 202-211
- Mullett, *Aristocracy and Patronage* = M. Mullett, "Aristocracy and Patronage in the Literary Circles of Comnenian Constantinople", *The Byzantine Aristocracy*, ed. M. Angold, 173-201
- Partner, *No Sex, No Gender* = Nancy-F. Partner, "No Sex, No Gender", *Speculum* 68 (1993) 419-443
- Polemis, *The Doukai* = D.I. Polemis, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968
- Reinsch, *Women's Literature* = D.R. Reinsch, "Women's Literature in Byzantium? - The Case of Anna Komnene", *Anna Komnene and Her Times*, ed. T. Gouma-Peterson, New York 2000, 83-106
- Runciman, *The End of Anna Dalassena* = S. Runciman, "The End of Anna Dalassena", *Annuaire de l' Institute de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves* 9 (1945) 517-524
- Rydén, *The Bride-Shows* = L. Rydén, "The Bride-Shows at the Byzantine Court – History or Fiction?", *Eranos* 83 (1985) 175-191

- Skoulatos, *Personnages* = B. Skoulatos, *Les Personnages Byzantines de l'Alexiade: analyse prosopographique et synthese*, Louvain 1980
- Smythe, *Alexios I and the Heretics* = D.C. Smythe, "Alexios I and the Heretics: The Account of Anna Komnene's *Alexiad*", *Alexios Komnenos I Papers*, ed. M. Mullett and D. Smythe, Belfast 1996, 232-259
- Smythe, *Family Values* = D.C. Smythe, "Middle Byzantine Family Values and Anna Komnene's *Alexiad*", *Byzantine Women: Varieties of Experience 800-1200*, ed. L. Garland, Hampshire 2006, 125-140
- Treadgold, *Bride-Shows of the Byzantine Emperors* = W.T. Treadgold, "The Bride-Shows of the Byzantine Emperors", *Byzantion* 49 (1979) 395-413
- Σιδέρη, *Αλεξιάς* = Αλόη Σιδέρη, *Άννα Κομνηνή: Αλεξιάς*, μετάφραση στην ελληνική γλώσσα, Αθήνα 2005